

Ankara Üniversitesi

DİL VE TARİH -COĞRAFYA

Fakültesi Dergisi

Cilt XV. Sayı : 4

Aralık 1957

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU *

II

YAZAN

Doç. DR. MEHMET ALTAY KÖYMEN

V. SULTAN MAHMUD'UN ÖLÜMÜ VE OĞLU MESUD'UN TAHTA GEÇMESİYLE DEĞİŞEN ŞARTLAR VE SELÇUKLULAR

Selçuklu ailesi bilhassa dış tesirlerle muhtelif bakımlardan bünye tahavvüllerine uğrarken, onların dışında kalan dünya da büyük değişmelere uğramıştır. Bunların başında Selçuklularla münasebetinin şekil ve mahiyetini bahis mevzuu ettiğimiz Gazneliler devleti hükümdarı Mahmud'un ölümü (30 Nisan 1030) gelir. O zamanın Devletlerarası münasebatına hâkim olduğunu gördüğümüz bu kudretli şahsiyetin yerine, onunla uzaktan veya yakından mukayeseye imkân olmayan oğlu Mesud'un geçmesini Selçuklu Türkleri için bir talih eseri saymak lâzımdır. Maamafih Mesud'la babasının müşterek oldukları bazı noktalar vardır. Bunlardan biri hâkimiyetleri altında bulunan halkı ağır vergilerle ezmeleridir. Diğeri ise, her ikisinin de kendi şahsî kudretleri hakkında çok yüksek fikir ve kanaatlere sahip olmalarıdır. Fakat Mesud'da, babası Mahmud'un zekâ ve kabiliyeti bulunmadığı için, bu, Gazneliler devleti bakımından felâketli neticeler doğurmuştur. Filhakika hemen her meselede nihai kararı kendisinin alması, fakat bu kararları tatbik etmemesi, yani takip fikrinin bulunmaması, verdiği kararları çabuk değiştirmesi Mesud'un başlıca karakteristik vasıfları idi¹.

* Bu yazının ilk kısmı aynı derginin bundan önceki sayısında çıkmıştır (bk. s. 97-191).

¹ Mesud'un şahsiyeti hakkında tafsilât için bk. W. Barthold, *Turkestan*, II, s- 293-

Mahmud'un kendi lehine kurmağa muvaffak olduğunu gördüğümüz kuvvetler muvazenesi sistemim, göreceğimiz gibi, kötü siyasetiyle, kısa denecek bir müddet zarfında yıkması ve Gazneliler devletini bazı istisnalarla hemen hemen her taraftan düşmanla çevrilmiş bir hale getirmesi ve bunun neticesi olarak başında bulunduğu devleti siyasî yalnızlık içinde bırakması, bizi Selçukluların gayelerine varmalarını kolaylaştıran âmî olduğu hükümünü vermeğe sevk etmektedir.

Selçukluların, Gazneliler devletinin, —bu devlet sınırları dışında iken— dış siyasetinde, —bu devlet arazisine girdikten sonra— iç siyasetinde işgal ettikleri yer, zaman zaman değişecektir. Fakat umumî vasfı itibariyle bunun gittikçe büyüyeceği şüphesizdir. Diğer taraftan meselelere Gazneliler devleti zaviyesinden bakınca Büyük Selçuklu devletini, bu devletin toprakları üzerinde kurulmasına götürecek hâdiseler silsilesini tetkik ederken dikkat edilecek noktalar, Gazneliler devletinin türlü meseleleri arasında Selçuklu meselesi'nin, bu meselenin muhtelif safhalarında işgal ettiği yerleri tesbit etmek, derecesini tâyin etmek, sonra da yine Selçuklu meselesinin Gazneliler devleti tarafından, ehemmiyeti nisbetinde ele alınıp alınmadığını göstermek olmalıdır. Metod bakımından verdiğimiz bu izahatın Selçuklu devletinin nasıl kurulduğunu anlamamızı kolaylaştıracağını umuyoruz.

Sultan Mahmud tarafından daha sağlığında halef gösterildiğinden dolayı yerine geçen küçük kardeşi Mehmed'i tahttan indirmek Mesud için güç bir mesele olmamıştır. Bunun için hattâ herhangi şekilde kuvvet kullanmağa ve kan dökmeğe de lüzum kalmamıştır. Başlıca, devlet ricalinin kendi tarafına geçmesi yüzünden Mesud (1030-41) tahtı kolaylıkla eline geçirmiştir. Onun, başlangıçta, gayesine bu şekilde kolaylıkla varmayacağını düşündüğü ve plânlarını buna göre yaptığı anlaşılıyor. Zira onun tahtını elde etmek için tek taraflı fedakârlık telâkki edilebilecek bazı vaidlerle başka bir devletin, *Buhârâ* Karahanlı devletinin yardımına müracaat etmesi bunu gösterir. Bu noktaya bir az aşağıda tekrar döneceğiz.

Şimdi bu devletin, Mesud tahta çıktıktan sonra — Selçuklular beynelmilel siyaset sahnesinde şu veya bu devlet safında rol alıncaya kadar —takip ettiği dış siyaseti kısaca tesbite çalışalım.

Yukarıda işaret ettiğimiz veçhile, babası Mahmud hemen hemen bütün komşu devletlerle siyasî münasebetlerini tanzim etmiş bulunduğu için Mesud'a bu hususta yapılacak pek az bir iş kalmıştı. O'nun için takip edilecek en tabîî yol babasının siyasetine devam etmektir.

1. GAZNELİLER DEVLETİ'NİN İÇ VE DIŞ SİYASETİ; BUNDA SELÇUKLULARIN YERİ

Tahta çıktığı sırada Gazneliler devletinin takip edeceği dış siyaset hakkında Sultan Mesud'a başlıca iki devlet adamı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyeleri bahis mevzuu etmek, hem devletin bekasını

samimî olarak isteyen iki devlet adamının görüşünü öğrenmek bakımından, hem de baştaki hükümdarın bu samimî tavsiyeleri ne dereceye kadar dikkate aldığını tesbit etmek bakımından, her halde faydalı olacaktır. Bu suretle aynı zamanda Mesud tahta çıktığı zaman devletin karşı karşıya kaldığı başlıca meselelerin neler olduğunu da selâhiyetli kimselerin ağzından öğrenmiş bulunacağız.

Bu iki devlet adamından biri *Hârezm* eyaletinin muhtar valisi Altuntaş'dır. O Mesud'a gönderdiği bir mektupta şunları tavsiye etmektedir.:

1. Karahanlılarla dostluğun muhafazası. Bu maksatla elçiler gönderilmesi ve barış (*akd u ahd*) istenmesi. Bu hususta mucip sebep olarak, o, babası Mahmud'un bu hanedanla dostluk kurmak için ne kadar zahmet çektiğini ve para sarfettiğini, sonunda Kadir Han'ın bu sayede hanlığı elde ettiğini ve işlerinin istikrar kesbettiğini hatırlatmaktadır. Ona göre, bu dostluk daha da arttırılmalıdır. Hükümdar bunu, bu hanedanın Gazneliler devletine hakikaten dost oldukları için yapmamalıdır; aradaki dostluk (*mücâmelet*) un devam etmesi ve onların herhangi şekilde hiyle yoluna sapmamaları için yapılmalıdır.

2. Ali Tekin ise, hakikî düşmandır¹. Zira kardeşi Tuğan Han, Sultan Mahmud tarafından *Balasagun* (tahtından) atılmıştır. Altuntaş'a göre, düşman asla dost olmaz. Bununla da barış ve yakınlaşma olmalıdır. Her ne kadar ona itimad caiz değilse de, başka da çare yoktur. Bir taraftan sulh teşebbüsüne girişmeli, diğer taraftan da *Belh*, *Toharistan* ve *Çağaniyân*, *Tirmiz*, *Kubâdiyân*, *Huttelân*'da tedbirler alınmalıdır. Zira o, boş bulduğu yeri fırsat düşer düşmez yağma eder² (Kasım 1030 -Zilkade 421).

Altuntaş'ın, Gazneliler devletinin dış siyaseti hakkındaki plâni bundan ibarettir.

Devleti tanzim ettiğine kanaat getirdiği için artık babası gibi, her yıl *Hindistan'a*, sefer yapmak isteyen Sultan Mesud'un³ bu hususta devlet erkânı ile müşavere etmek için yaptığı toplantıda vezirin söyledikleri ise şu şekilde hülâsa edilebilir⁴.

¹ Metinde Ali Tekin için "Kuyruğu koparılmış yılan" tâbiri kullanılmaktadır ki, Türkçede de bulunan malûm bir darbı meseldir.

² Bk. Beyhakî, neşr. Dr. Ganî, 91-92; neşr. Said Nefîsî, 94.

³ Sultan Mesud tahta geçtikten sonra şüphe ettiği devlet adamlarını tevki ettirmiş, *Mekran* işini halletmiş, *Irak'a* ve *Hindistan'a* kumandanlar tâyin etmiştir. Bunlardan başka selef i Mehmed'in culûsiye vs. olarak devlet erkânına, kumandanlara ve askere verdiklerini geri almıştır ki, en kötü tesir yaratan tedbirlerden biri budur.

Görülüyor ki, umumî vasıfları itibariyle bütün bunlar devletin iç meseleleridir.

Bunların hallinden sonra sıra dış meselelere gelmiştir. Mesud buna *Hindistan'a* seferle başlamak istemektedir. Bu fikrini açtığı zaman, vezir buna itiraz etmiş ve devletin takip edeceği dış siyaset hakkındaki görüşünü ortaya koymuştur.

⁴ *Ad. geç. eser.*, nşr. Dr. Ganî, 283; nşr. Said Nefîsî, 340-1.

1— Bizzat Sultan, *Hindistan'a*, meşhur bir kumandan göndermiştir. Esasen orada mücehhez bir ordu vardır. Buna yeni kuvvetler iltihak etmek üzeredir. Bütün bu kuvvetler, bu yıl onlara (Hindlilere) karşı iyi bir gaza yapacaklardır ki, bunun savabı Sultanın olacaktır (Sultanın bizzat sefer yapmasına lüzum yoktur).

2— *Horasan* ve *Rey'e* bir kumandan (*sâlâr*) gönderilmiştir; işleri düzene koyuncaya kadar zamana ihtiyaç vardır. Bu kumandanın bu diyarda durumunun kuvvetlenmesi için hükümdarın *Horasan'da* ikamet etmesi icap eder. Zira (*Buhara* hâkimi) Ali Tekin'in (Gazneli devletine karşı) hıncı vardır¹: Kardeşi düşürülmüş ve kendisi yardımsız kalmıştır.

3— Kadir Han'la uzlaşma ve sözleşme teşebbüsü yapılmıştır. (Bu maksatla) elçiler gitmişlerdir. Bizzat elçilerin mektuplarından anlaşıldığına göre, (hâlen) münakaşa (*münazara*) halindedirler ve bir karar almamışlardır. Eğer hükümdar *Hindistan'a* hareket edecek olursa, bütün işler yüzüstü kalır ve (devlet işleri) karışabilir.

4— Ali Tekin *Belh'e* yakındır ve adamları (*merdum*) da boldur. Zira Selçuklular onunla birleşmişlerdir. O, *Belh* ve *Toharistan'a* kasd etmese bile *Huttelân*, *Çağaniyan* ve *Tirmiz'e* hücum etmesi, bir fesat çıkarması mümkündür. Bu ise itibarı kırıcı bir şey olur.

5— Bu itibarla elçiler sağlam uzlaşma ve sözleşmelerle murada uygun olarak dönünceye kadar hükümdarın bu kış *Belh'e* gitmesi lâzımdır.

6— Irak başkumandanlığına tâyin edilen Taş Ferrâş'ın peşi sıra *Belh'den* bir "kedhüda" göndermek lâzımdır. Çünkü bir "kedhüda" oraya varmadıkça bütün işler durur.

7— Ali Tekin meselesi, sulh veya harp yoluyla halledilmelidir: Zira (tahtı ele geçirmek maksadiyle *Cibal* ("*Irak-ı Acem*") den *Horasan'a* doğru yürüdüğü ve kardeşi Emir Mehmed'in henüz tahtta bulunduğu zamanlarda hükümdar ona bir kimse göndererek *Huttelân'ı* vadetmişti. (Burasını ele geçirmek hevesi) Ali Tekin'in gönlünde kalmıştır.

8— Halife Kadir'in hasta olduğu ve işleri oğlu Kaim'e bıraktığı haberleri gelmiştir. Onun ölümü haberi gelirse, hükümdarın *Horasan'da* bulunması iyi olur.

9— *Curcan* (*Gurgân*)a da elçiler gönderilmeli, onlarla da anlaşma- (*muvâza'at*)ya varılmalıdır (Eylül-Ekim 1031-Şevval-422).

10— Bu temeller sağlamlaştırıldıktan ve işler istikrar kesbettikten sonra hükümdar isterse, gelecek yıl gaza farizesini yerine getirebilir.

Görülüyor ki, Hârezmşah Altuntaş, devletin daha ziyade doğu siyasetini bahis mevzuu etmektedir. Buna mukabil vezir, Gazneliler devletnin iç ve dış umumî siyasetini ele almakta ve hal yollarını göstermektedir. Diğer bir fark da şudur: Altuntaş, devletin o anda karşı karşıya

¹ "Kuyruğu koparılmış yılan" tâbiri burada da kullanılmaktadır (Bk. *ayn. yerler*). Biz bu şekilde nakli daha uygun bulduk.

bulduğu meseleleri saymakta ve hal çarelerine işaret etmektedir. Vezir ise derhal halledilmesi lâzım gelen meselelerle beraber vukuu muhtemel meseleler için de ihtiyat tedbirleri alınmasını istemektedir. Sonra alınan tedbirlerin eksik taraflarını göstererek tamamlanmasını tavsiye eylemektedir. Bu itibarla vezirin plâni çok daha şümullüdür ve devletin mesul bir şahsiyetine yakışacak mükemmelliktedir.

Bu iki plâni mevzuumuz bakımından tahlil etmeden önce, her iki devlet adamının da, devletin halletmeğe mecbur olduğu müstacel meselelerde aynı görüşü temsil ettiklerini tebarüz ettirmemiz lâzımdır; iki devlet adamının hükümdara yaptıkları tavsiyeler arasında bir seneye yakın bir müddet bulunduğu halde müşahede edilen bu mutabakat dikkate şayandır. Bu iki devlet adamına göre, şu iki meselenin halli mühimdir:

1— Karahanlılar hanedanının baş hükümdarı Kadir Han'la sulhun devam ettirilmesi.

2— Karahanlılar hanedanının rakip kolunu teşkil eden Ali Tekin'le olan ihtilâfın —sulh veya harp yoluyla— halledilmesi. Bilhassa vezirin tavsiyelerinin siklet merkezini Ali Tekin teşkil etmektedir (muhtelif vesilelerle ondan 3 defa bahsetmektedir).

Vezirin verdiği izahattan anlaşılıyor ki, Altuntaş'ın bir sene evvel yaptığı tavsiye gereğince Kadir Han'la sulh ve ittifak muahedesinin yenilenmesi teşebbüsüne geçilmiş, henüz bir netice alınamamıştır.

Yine vezirin izahatından anlıyoruz ki, düşman olmasına rağmen, Altuntaş'ın, kendisiyle sulh yapılmasını tavsiye ettiği Ali Tekin'e karşı o zamandanberi hiçbir teşebbüse geçilmemiştir, veya geçilememiştir. Ve Gazneliler devleti ile Ali Tekin arasındaki meseleler olduğu yerde durmaktadır. Maamafih vezirin ifadeleri gösteriyor ki, Ali Tekin'e karşı herhangi şekilde sulh teşebbüsüne geçilmemişse de, her türlü müdafaa tedbirleri alınmıştır. Gördüğümüz gibi, yeni tedbirler alınmasını tavsiye etmesi, vezirin bu tedbirlerin kâfi olmadığı kanaatinde bulunduğunu açıkça göstermektedir. Vezirin buraya kadar tatbikini tavsiye ettiği tedbirler umumî vasıfları itibariyle daha ziyade müdafaa tedbirleridir. Vezire göre, alınmış ve tavsiyesi kabul edildiği takdirde alınacak tedbirler, Ali Tekin meselesini halletmek için kâfi değildir. Ona göre, müstacel bir mahiyet arzeden Ali Tekin tehlikesine karşı başka türlü daha müspet tedbirler almak lâzımdır: Onu ya sulha razı etmelidir, yahut da kendisine karşı harp açmalıdır.

Öyle görünüyor ki, vezir bu tavsiyesiyle hücum insiyatifini Ali Tekin'in elinden almak istemektedir. Vezire göre, Ali Tekin'e istediği yerden, istediği zaman hücumu geçmek fırsatı verilmemelidir.

Vezirin bariz şekilde fark edilen bu telâşının sebebi nedir? Öyle görünüyor ki, taht değişmesinden istifade ederek, vezirin tavsiyelerinde zikredilen ve edilmeyen sebeplerle, Gazneliler devletine karşı harekete geçmek isteyen Ali Tekin, Mahmud'un ölümünden itibaren boş durmamış, tedbirler almıştır.

Herhalde kendisinin de tahmin etmediği şekilde taht kolaylıkla Mesud'un eline geçince, Ali Tekin siyasetini yeni şartların icap ettirdiği tarzda ayarlamak lüzumunu duymuş, müttefikler aramıştır. İşte mesele böyle bir mahiyet arzedenince, Ali Tekin Selçuklularla anlaşmak kararını vermiştir. Bu anlaşmanın nasıl meydana geldiği ve şartlarının neler olduğu hakkında maalesef fazla malûmatımız yoktur. Bu cihetleri hâdiselerin cereyanından çıkarmağa çalışacağız.

Öyle anlaşılıyor ki, Selçuklularla Ali Tekin'in barışmaları ve uzlaşmaları, geçen bir sene zarfında olmuştur. Zira, eğer onlar daha önce ittifak etmiş bulunsalardı, Altunıştaş'ın, tavsiyelerinde bundan herhalde bahsetmesi icap ederdi. Gördüğümüz gibi, anlaşma daha eski olamaz. Çünkü o zaman Selçuklularla Ali Tekin mücadele halinde bulunuyorlardı. Hattâ Selçuklularla Ali Tekin'in barışmaları ve ittifak etmelerinin pek yeni olduğunu vezirin telâş ve isticalininden istidlal etmek mümkündür. Zaten bu cihet, yukarıda naklettiğimiz metinden de anlaşılıyor.

Şu halde Ali Tekin, Gazneliler devletine hücum etmek için hazırlanmaktadır. Bu hususta en iyi bahane, kendisine taht mücadelesine girişirken verilmesi vadedilen arazinin, tahtı kolaylıkla elde ettikten sonra Mesud tarafından kabul edilmemesidir.

Diğer taraftan devletlerarası umumî durumun Ali Tekin için daha müsait olduğu söylenebilir. Zira tahta yeni çıkan Mesud'un başında bulunduğu Gazneliler devletinin, yukarıda gördüğümüz teşebbüsler henüz bir netice vermediği için, siyasî yalnızlık içinde bulunmasına mukabil, Ali Tekin Selçukluların şahsında kuvvetli bir müttefik bulmuştur. Buna, vezirin de dediği gibi, muhtelif yerlere gönderilen kumandanların vaziyete hâkim olmaları için henüz kâfi zamanın geçmemiş bulunduğunu ilâve edersek, umumî vaziyetin ne kadar müttefikler lehine olduğu kendiliğinden anlaşılır. Buna rağmen Vezir'in Ali Tekin'le olan münasebatın harp yoluyla da olsa, tanzimini şiddetle tavsiye etmesine bakılırsa, zamanın Ali Tekin'le müttefiki Selçuklular lehine çalıştığına hükmetmek icap eder.

Verdiğimiz bu izahat, Gaznelilerin umumî dış siyasetini ve Ali Tekin'le müttefiki Selçukluların bu siyasetteki yerini tâyin etmiştir sanırız.

Şimdi, bu siyasetin hükümdar tarafından ne dereceye kadar benimsendiğini ve tatbik edildiğini görelim.

Vezirin mütalâaları gerek bizzat hükümdar tarafından, gerekse içtimada hazır bulunan devlet erkânı tarafından itirazsız kabul ve tasvip edildi ve tatbikine geçildi:

Hükümdar derhal *Belh* istikametinde yola çıkılmasını emretti¹. (*Belh'e* muvasalat: 12 Ocak 1031-13 Zilkade 522 Pazartesi).

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Dr. Ganî, s. 284; nşr. Said Nefsî, s. 341.

Mesud, *Belh'te* iken devlet için iki mühim hâdise cereyan etti. Bunlardan birisi, Bagdad Abbasi halifesi Kadir Billah'ın ölümü ve yerine Kaim Biemrillah'ın geçmesi. Diğeri ise, Hârezmşah Altuntaş'ın düşürülmesi teşebbüsü.

Bağdad'da vukua gelen bu normal halifelik değişmesi her nedense, Mesud'u pek telâşlandırmıştır.¹ Öyle görünüyor ki, Mesud, bu değişmenin, Gazneliler devletinin başına yeni bir gaile açacağından korkmuştur. Maamafih Gazneliler devletinin halifelikle olan münasebetleri Sultan Mahmud zamanındaki esaslar dahilinde halledilmiştir². Görülüyor ki, vezirin, devletin dış siyasetinde yer verdiği bir nokta, böylece iki tarafı da tatmin edecek şekilde bir neticeye bağlanmıştır. Bunun devletin bünyesini kuvvetlendirdiği şüphesizdir.

Öteki hâdise devletin dış siyasetinde yeri olmayan bir meseledir ve hükümdar tarafından ihdas edilmiştir. Bu da teşvikçisinin cezalandırılması ile kapatılabilmıştır. Fakat başta bizzat hükümdar olmak üzere korkulu anlar geçirilmiştir. Zira kendisinin öldürülmesi için tedbirler alındığını haber alan ihtiyar Altuntaş'ın, Ali Tekin ile birleşmesinden çok korkutmuştur³. Altuntaş'ın "elden gittiği" bir kaç defa muhtelif devlet ricali tarafından ifade edilmiştir⁴. Alman tedbirlerin gayesi, Altuntaş artık Mesud'un "dergâh" ma gelmese bile, onun "muhalif" Ali Tekin'le birleşmesini önlemektir. Nihayet, bizzat hükümdar Altuntaş'a mektup yazmış, kendisini bu işe teşvik edenin cezalandırıldığını bildirmiş, ondan özür dilemiş ve mesele kapanmıştır.

Kaynağın ifadesinden anlaşılıyor ki, Altuntaş'ın, bu hâdiseyi, Gaznelililer devleti erkânının beklediği gibi, bu devletle alâkasını kesmek için istismar etmemesinin başlıca sebebi, ihtiyarlığıdır⁵. Ölünce, yerine hükümdarın nezdinde bulunan oğullarının Hârezm'e tâyin edilmemeleri korkusudur. Sadakatinden emin bulunulduğu için Gazneliler devletinin siyasetinde Altuntaş'a şu veya bu şekilde yer verilmemişti. Şu halde bu hâdise başlıca başta bulunan hükümdarın hatası yüzünden meydana çıkmış arızî bir hâdisedir. Devletin dış siyasetinde yer verilmemesinden anlaşılıyor ki, Altuntaş'a, devlete güçlük çıkaracak bir unsur nazariyle bakılmamakla beraber, başlangıçta faydalanılacak bir unsur nazariyle de bakılmıyordu; nitekim tavsiyeleriyle devlete faydalı olmağa çalıştığını gördük.

Bu hâdise, onun devletin iyiliği için yalnız nazarı tavsiyelerle kalmıyacağı, bunu fiilen gösterecek kadar ileri gidebileceği hususunda hüküm-

¹ Bk. Beyhakî, Dr. Ganî, s. 286; Said Nefisî, 344.

² Çok dikkate şayan tafsilât için bk. *Ad. geç. eser*; Ganî s. 287-316; Said Nefisî, s. 345-378. Mesud'un yeni bir menşurla kendisine tevcihini istediği memleketler şunlardır: *Horasan, Hârezm*.

³ Bk. *ayn. eser*, Ganî, 325.

⁴ Msl. bk. *ayn. eser*, Ganî s. 319-321.

⁵ Msl. bk. *ad. geç. ser*, Ganî, s. 332; Said Nefisî, 400.

darda kâfi bir kanaat uyandırmış olacak ki, o Ali Tekin meselesinin hallini de ona vermekten çekinmemiştir.

2. GAZNELİLER DEVLETİNİN, ALİ TEKİN İLE SELÇUKLULARA KARŞI HAREKETE GEÇMESİ

Daha Altuntaş meselesinin tamamıyla halledilmediği zamanlarda (1013 yılının sonu-1032.yılının başı-Muharrem 423) Ali Tekin'in payitahtı *Buhdrâ'dan*, casusların raporları gelmiştir. Bunlarda Ali Tekin'in "rahat durmadığı, ileri-geri sözler ettiği ve askerî hazırlıklar yaptığı" bildirilmiştir. Yine bu raporlara göre, şu iki sebepten dolayı onun kalbinde büyük "acı" (*rencî*) vardı:

1— Sabık hükümdar (Mahmud), Kadir Han'la buluşmuş, neticede, Türkistan Hanlığı, Ali Tekin'in mensup olduğu kolun elinden gitmişti.

2— Taht mücadelesi meselesi henüz hal edilmediği sırada hükümdar (Mesud), oğlu ile askerî yardımda bulunursa, bir vilâyet vereceğini söylemek suretiyle Ali Tekin'i ümitlendirmişti.

Bu mesele kan dökülmeden halledilince, yani Mesud kolaylıkla tahtı elde edince, Ali Tekin'in yardımına da lüzum kalmamıştı ¹. Fakat görülüyor ki, bu vaadin yerine getirilmediğini gören Ali Tekin bunu kuvvet kullanmak suretiyle gerçekleştirmek istemektedir. Raporların muhteviyatına vakıf olan Sultan Mesud, hâdiseyi şöyle mütalâa etti: "Ali Tekin büyük bir düşmandır. (Bununla beraber) umduğu şeyin yerine getirilmesi imkânsızdır. En doğrusu, onu *Maverdüennehr'den* söküp atmaktır" ².

Mesud'un aynen naklettiğimiz bu ifadesini tahlil edelim:

1. Mesud, Ali Tekin'i ve arzettiği tehlikeyi küçümsememektedir. Bilâkis hakikî ölçüsüyle ehemmiyetini takdir etmektedir.

2. Bizzat Ali Tekin hakkında tatbikini tasavvur ettiği tedbirin cezrilik vasfı derhal dikkati çekmektedir.

Bununla beraber Mesud, bu meseleyi bizzat halletmeyi düşünmemektedir. Bu hususta iki plâni vardır:

1. İlk düşündüğü, Kadir Han oğlu Buğra Tekin'dir. Mesud bunu damat edinecek, kiral naibi (*halife*) tâyin edecek ve bu işin hallini ona havale edecektir.

2. Eğer o kabul etmezse, Hârezmşah Altuntaş'a emir verecektir. Mesud'a göre, onun *Hârezm'de* işleri yolundadır. Yerine bir miktar askerle oğullarından birini orada bırakması kâfidir ³.

¹ Beyhakî, nşr. Dr. Ganî, s. 338; S. Nefisî, 407.

² Bk *ayn. yerler*.

³ *Ad. geç. eser*, nşr. Dr. Ganî, 338; nşr. S. Nefisî, 408.

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞU

Öyle görünüyor ki, vezir, bu plândan birincisi üzerinde durmağa bile lüzum görmemiştir. Zira onun doğrudan ikincisi üzerinde mütalâa beyan ettiğini görüyoruz.

Ona göre, *Mâverâünnehr* büyük bir vilâyettir; *Horasan* ümerası olan Sâmanoğulları, payitahtlarını orada kurdular. Eğer burası ele geçerse, bu pek büyük bir iş olacaktır. Fakat Ali Tekin kurnaz, yenilmesi güç bir kimsedir.

Görülüyor ki, vezir, buranın alınmasının Gazneliler devletine sağlayacağı maddî ve mânevi faydayı iyi tebarüz ettirmekte, fakat başlıca Ali Tekin'in şahsından gelen sebeplerle burasının fethedilmesinin güçlüğüne saklamamaktadır. Yine onun bu mütalâasından anlıyoruz ki, uzun müddettenberi *Mâverâünnehr'e* hâkim bulunan Ali Tekin, herhalde iyi idaresiyle halk tarafından benimsenmiştir. Üzerinde asıl durulacak cihet, *Mâverâünnehr'in* ilhakı keyfiyetidir. Gördük ki, Sultan Mesud sadece Ali Tekin'in bertaraf edilmesi üzerinde durmakta, fakat arazisini doğrudan ilhakı düşünmemektedir. Yine gördük ki, bir nevi tâbi hükümdar vasıtasıyla idareyi tasavvur etmektedir.

Bu işin, Altuntaş'a yaptırılmasında vezir, Sultan Mesud'la mutabıktır. Hattâ o bu işi ancak onun başarabileceğine kanidir; yalnız malûm hâdise dolayısıyla Altuntaş'ın bu işi üzerine alacağından şüphe etmektedir. Maamafih vezir bu hususta bir teşebbüste bulunulmasını, ancak imtina ettiği takdirde başka çarelere başvurulmasını tavsiye etmektedir. Bundan anlaşılıyor ki, Altuntaş'ın bu vazifeyi kabul edip etmemesi tamamiyle kendi elindedir. Yine öyle görünüyor ki, o kabul etmediği takdirde Sultan Mesud ısrar etmiyecektir.

Ümidin hilâfına Altuntaş bu vazifeyi kabul etmiştir (17 Mart 1032-1 Rebiülahir 423) ¹.

Hârezmşah Altuntaş, Sultan Mesud'un gönderdiği yardımcı kuvvetlerle birlikte ², galiba *Âmul* civarından ³ Ceyhun nehrini geçinceye kadar Ali Tekin meseleden haberdar olamadı.

Haberdar olunca da, ilk işi payitahtı *Buhârâ'yı* boşaltmak oldu. Şehrin müdafaasını *Mâverâünnehr* gazilerine bıraktı. Hazineslerini ve yükte hafif eşyalarını aldı ve *Debûsiye* ⁴ ye çekildi.

¹ Bk. *ad. geç. eser*, nşr. Dr. Ganî, 339; nşr. S. Nefîsî, 409.

² Tafsilât için bk. *ad. geç. eser*, nşr. Dr. Ganî 342; S. Nefîsî, 412-3. Burada verilen enteresan malûmata göre Mesud'un yardımcı kuvvetleri gördüğü zaman, Altuntaş, *Ceyhun* nehrini geçmekte idi. Bunları Ali Tekin kuvvetleri sanan Altuntaş, asker yüklü gemileri nehrin ortasından geri döndürmek istemişti.

³ Zira atlı habercilerin getirdiği mektup (28 Aralık 1040—20 Rebiü'l-ahir, 432.). Hârezmşah'ın *Amûy—Amul* istikametinde yola çıktığını haber verdi. *Ceyhun'dan Buhârâ'ya* en yakın yer burası olduğu için Hârezm ordusunun buradan geçtiğini muhtemel addettik.

⁴ *Soğd* nehri üzerinde ve *Buhârâ* ile *Semerkand* arasında bulunan burası hakkın-da msl. bk. Le. Strange, 468.

Verdiğimiz bu kısa malûmattan anlaşılıyor ki, Ali Tekin, Altuntaş'ın hareketini geç haber almıştır ve henüz hazırlıkları tamam değildir. Maamafih bir müdafaa savaşı vermek için vakit bulabildiği görünüyor.

Altuntaş, *Buhârâ'yı* herhangi şekilde bir mukavemetle karşılamaksızın işgal etmiştir. Ali Tekin'in *Buhârâ* şahnesi, Ali Tekin'in nezdine, *Debûsiye'ye* kaçmıştır, ve şehri müdafaa etmeleri için bıraktığı "gaziler" dahil, halk bu işgali sevinçle karşılamışlardır.

Ali Tekin'in *Debûsiye'ye* çekilmek suretiyle kazandığı zaman zarfında hazırlanmak imkânını bulduğu anlaşılıyor. Zira *Debûsiye'den* gelen "casus"lar, Ali Tekin'in kendi kuvvetlerinden, "Selçuklu Türkmen'ler"inden ¹ mürekkep büyük bir ordu meydana getirdiğini haber vermişlerdir. Bu malûmat Ali Tekin'in, payitahtı *Buhârâ'yı* terk ederek *Debûsiye'ye* niçin çekildiğini de kısmen izah etmektedir. Öyle görünüyor ki, ancak bu suretle Selçukluların ve Türkmenlerin kendisine iltihak etmelerini temin edebilmiştir ².

Şimdiye kadar Selçuklulardan bahsedilmemesinden anlaşılıyor ki, Sultan Mesud, onları siyâsî bakımdan muhatap saymamaktadır. Ona göre, karşısında bir tek düşman vardır, o da Ali Tekin'dir. Diğer taraftan Altuntaş içinde bu böyledir: O da Selçukluları muhatap almamaktadır. Muharebe sabahı ordusuna verdiği nutukta Altuntaş, karşılaştıkları hasmın kuvvetinden bir defa daha bahsettikten sonra onların müttehid (*yek-dil*) bir orduya sahip olduğunu bilhassa tebarüz ettiriyor. Görülüyor ki, o Selçukluların adını vermiyor ³. Fakat ifadesinden Ali Tekin ile Selçuklular'ın ne kadar kuvvetli bir birlik ve beraberlik halinde buldukları vuzuhla anlaşılıyor.

Bütün buna rağmen, harekâtından anlaşılıyor ki, Ali Tekin'in kuvvetlerinin esasını Selçuklular teşkil etmektedir⁴ ve onların iştiraki olmaksızın muharebeyi kabul edeceği pek şüphelidir. Bu hususta aşağıda malûmat vereceğiz.

Muharebe şiddetli olmuştur. Sultan Mahmud'un maiyetinde bir çok muharebelere katılmış olan bizzat ihtiyar Altuntaş bile, hayatı boyunca böyle bir savaş görmediğini ifade etmiştir. Savaşın cereyan tarzı çok enteresandır. Fakat mevzuumuzla doğrudan doğruya alâkası olmadığı için bu hususta tafsilât vermiyeceğiz. Garip olan cihet şudur ki, bütün bu tafsilâta rağmen, Selçukluların bu savaş boyunca ne rol oynadıkları hakkında hiçbir bilgiye rastlayamamaktayız.

¹ Kaynakta bu saydıklarımızdan başka "*haşarı*" kelimesi de geçmektedir. "Hafif techizatlı asker" mânasına geldiği anlaşılan bu kelimeyi almadık. Zira fazla görünmektedir. Nitekim S. Nefisî bu kelimeyi tırnak içine almıştır (bk. s. 414).

² Ali Tekin'in muharebeyi *Debûsiye'de* kabul etmesinin diğer sebepleri hakkında bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 343; nşr. S. Nefisî, s. 414).

³ Altuntaş'ın azmini gösteren bu enteresan nutuk hakkında bk. *ad. geç. eser*, nşr. Ganî, 345-6; bşr. S. Nefisî, 416-17.

⁴ Bu hususta aşağıya bakınız.

Akşama kadar devam eden savaş sonunda iki taraf da kat'i netice alamadı. Fakat Altuntaş ordusunu bozgundan kurtarmak için yaptığı bir hücum esnasında okla ağır şekilde yaralanmıştı; buna rağmen bunu gerek kendi ordusundan, gerek düşman ordusundan gizlemeğe muvaffak oldu. Bu suretle bizzat kendi ifadesine göre, ordusunu bozgundan kurtardığı gibi, düşmanın tekrar hücumuna geçmesini de önlemiş oldu.

Nihayet Ali Tekin'in kendisiyle müzakereye girişmesini temine muvaffak oldu. Kaynakta "sulh" kelimesinin geçmesine rağmen, varılan neticeye göre hüküm vermek icap ederse, bu bir mütareke'den ibarettir. Mütareke şartlarına göre,

1. İki ordu birer menzil geri çekileceklerdir.

2. Altuntaş, *Âmul'a*. vardıktan sonra Ali Tekin ile Sultan Mesud'un arasında sulhun teessüs etmesi için tavassutta bulunacaktır¹.

Müzakere böylece neticelenip de ordusu *Âmul'a* doğru harekete geçmek üzere iken, Altuntaş vefat etmiş bulunuyordu. Ali Tekin'in, ölümünü duyarak hücumla geçeceği korkusuyla başta veziri olmak üzere Altuntaş'ın sivil ve askerî erkânı heyecanlı anlar yaşadılar. Vezirin, zabıtları toplayarak, nasihat vermesine, bilhassa nasihat veriş şekline bakılırsa, herhangi bir şekilde hücum olmadan da ordudan Ali Tekin tarafına geçecek kimseler mevcuttur. Zira vezirin onlara, eğer Ali Tekin tarafına geçerse, *Buhara* hükümdarı nezdinde hiç kadir ve kıymetleri bulunmayacağını ve efendi değiştirme dolayısıyla hiçbir yerde karar kılamayacaklarını söylemiştir².

Vezirin bu sözleri muhtelif bakımlardan manalıdır.

Burada bütün tafsilatı ile bahis mevzuu edemediğimiz bu hâdiseleri Sultan Mesud kendisine gönderilen bir rapordan öğrendi (2 Mayıs 1032-18 Cemaziyelevvel 423)³.

Verdiğimiz malûmattan anlaşılıyor ki, bu mücadele sonunda Selçuklular ve emrinde çalıştıkları Ali Tekin'in durumunda bir değişiklik olmamıştır. Diğer taraftan onların Gazneliler devleti ile olan münasebetleri de mevcut mütarekeye rağmen, herhalde tavassutta bulunacak kimsenin ölümü ile, eski gerginliğini muhafaza etmiştir. Bu vaziyetin Ali Tekin'in dış siyasetinde bazı değişikliğe sebep olduğu görünüyor. Meselâ onun hanedanının diğer âzası ile daha sıkı münasebetler kurmağa çalıştığını, hattâ sikkelerine nazaran hüküm vermek icap ederse, onların tâbiliğini kabul ettiğini biliyoruz⁴.

Bu, Gazneliler devletinin teşkil ettiği tehlike karşısında onun kendisine başka müttefik aramak için giriştiği ilk teşebbüstür.

¹ *ad. geçen eser*, nşr. Ganî, s. 350-51; nşr. S. Nefîsî, 422-3. Ayrıca bk. W. Barthold, *Turkestan*, II, s. 295-6.

² *Ad. geç. eser*, nşr. Ganî, 351; nşr. S. Nefîsî, 423.

³ Bk. Behakî, nşr. Ganî, 344; nşr. S. Nefîsî, 414.

⁴ Bk. W. Barthold, *Turkestan*, II, s. 296: O, *Buhârâ* ve *Semerkan'dâz*. Arslan Han'la Buğra Han adına paralar bastırmıştır.

3. HÂREZM'DE İSTİKLÂL HAREKETİ VE SELÇUKLULARIN DAHİL BULUNDUĞU ÜÇLÜ İTTİFAK

Göründüğüne göre, Ali Tekin, asıl müttefikini babası Altuntaş'ın yerine *Hârezm'e* tâyin edilen oğlu Harun'un şahsında bulmuştur.

Sultan Mesud, *Hârezm* siyasetinde büyük değişiklik yaptı: O, Harun'u babasının yerine *Hârezm'e* göndermekle beraber, onun selâhiyet ve kudretini kısacak tedbirler almaktan geri kalmadı ¹. Meselâ Hârezmşah unvanını kendi oğlu Said'e verdi. Harun Hârezm'de ancak bu sonuncunun mümessili olarak hüküm sürecekti ².

Harun 1034 yılı ilk baharında itaatsizliğe başladı. Zamanın hâkimiyet telâkkisi gereğince Gazneli sarayında rehin olarak bulunan kardeşinin ölümü bu isyanın zahiri sebebinin teşkil ediyordu ³. İsyanın hakikî sebebi ise, *Horasan'da*. Türkmenlerin Gaznelilere karşı çıkardıkları güçlüklerden istifade ederek, istiklâlini ilân etmekte. Sonra bir müneccim, kendisinin "Horasan Emiri" olacağını söylemişti. Harun, önce Gazneliler devletinin kendi nezdindeki mümessilinin (Hârezm kethüdası'nın) emirlerini dinlememekle işe başladı. *Gazne'ye* giden bütün yolları tutmuştu. Öyle ki, hiç kimse merkeze hakikî durumu yazmak cesaretini gösteremiyordu. O, esasen, sâhib-i berîd'i elde etmiş bulunuyordu. Bundan sonra ancak müstakil hükümdarların sahip olabilecekleri sembollerini kullanmağa başladı (çetr, siyah renk v.s.) Bir taraftan da askerî hazırlıklarda bulunuyor; Ali Tekin'e ve diğer "ümerâ"ya elçiler gönderiyordu.

Bunun neticesinde "Selçuklu Türkmenleri" onunla müttefik oldular ⁴.

Gördüğümüz gibi, o, Ali Tekin'le de müttefik olmuştu ⁵. Buna göre, Harun *Hârezm'den Merv* üzerine yürürken Ali Tekin de *Tirmiz* ve *Belh* üzerine yürüyecek ve *Belh'de* buluşacaklardır (Bu hususta aşağıya da bakınız). Burada sadece Selçuklularla bir anlaşmaya varıldığından bahsedilmesi, bu andan itibaren Gazneliler devleti tarafından, Selçuklulara, Ali Tekin'den fazla ehemmiyet verildiğinin delili olarak alınabilir.

Bütün bu hazırlıklardan sonra ilk isyan, Mesud namına okunan hutbenin kesilmesi ile tezahür etti (8 Ağustos 1034-23 Ramazan 423) ⁶. Sultan Mesud bunu casuslarının gönderdiği bir mektuptan öğrendi

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, 680; nşr. S. Nefisî, 827.

² Tafsilât için bk. W. Barthold, *Turkestan*, II, 296.

³ Bk. *ayr. yer.*

⁴ Bk. İbnü'l-Esir, IX, 325: W. Barthold'a göre bu elçileşmeler neticesinde Ali Tekin'le de bir anlaşmaya varılmıştır. Bk. *ad. geç. eser*, s. 297.

⁵ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 433; nşr. S. Nefisî, s. 526.

⁶ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 681; nşr. S. Nefisî, 828. Gün uymamaktadır. Cumaya rastlayabilmesi için 21 Ramazan olması lâzımdır. Bu takdirde 8 Ağustos'a tekabül eder.

ve aklına gelen ilk tedbir, Hârezm'e bir sefer tertip etmek oldu. Fakat, ayrıca göreceğimiz gibi, Türkmenlerin *Horasan'da* çıkardıkları karşılıklar dolayısıyla bunun imkânsızlığını takdir ediyordu¹. Öyle görünüyor ki, Türkmenler, *Hârezm* ile *Gazne* arasındaki irtibatı fiilen kesmiş bulunuyorlardı. (Sultan Mesud'un, *Hârezm* işlerini yakından takip edebilmek için Curcan'a gitmeğe mecbur olduğunu aşağıda göreceğiz).

Böylece Gazneliler devletine karşı, başlıca Harun'un teşebbüsü ile nasıl bir üçlü ittifakın meydana geldiğini izaha çalıştık. Bu arada Selçukluların ve Türkmenlerin o zamanın beynelmilel siyasetinde rol oynayan bir unsur olarak nasıl ortaya çıkmağa başladığını tebarüz ettirdik.

Bu izahattan anlıyoruz ki, Selçuklular artık diğer devletler tarafından dostlukları aranan bir unsurdur. Nitekim bu anda (1034) Selçuklular iki müttefike sahiptir. Meselenin dikkate şayan olan tarafı, onlara işbirliği teklifinin başka devletlerden gelmesidir.

Bu üçlü ittifakın Gazneliler devletine müteveccih olduğu meydandadır. Dikkatini bu ittifakı meydana getiren Harun'a teksif etmesi, Sultan Mesud'un bunu idrâk ettiğini göstermektedir. Filhakika Mesud Harun'un bertaraf edilmesi için oradaki adamlarına (*kaşem*) fermanlar gönderiyor, fakat hiçbir netice alamıyordu².

Selçukluların Hârezmşahlarla münasebeti yeni başlamamaktadır. Daha önce Altuntaş zamanında da Selçuklularla bu Hârezmşahlar arasındaki münasebetler dostane idi. Altuntaş, onlara her sene Hârezm'de yer gösteriyor ve kışlamalarına müsaade ediyordu³.

Görülüyor ki, Harun'un Selçuklulara karşı takip ettiği dostluk siyasetinin orijinal bir tarafı yoktur: Ananevi bir mahiyeti haizdir. Hârun'un yaptığı ise bu ananeyi devam ettirmekten ve buna resmî ve hukukî şekil vermekten ibarettir.

Tıbbı o zaman olduğu gibi şimdi de Selçuklu Türkmenleri her yıl *Nûr-ı Buhârâ'dan* Hârezm'e geliyorlar ve orada bir müddet kalıyorlardı⁴. Bu "âdet haline gelmişti"⁵.

Arada mevcut ittifakın nasıl tatbik edilmekte olduğunu bu suretle anlıyoruz ve görüyoruz ki, bu, şekil bakımından daha önce Altuntaş zamanındakinden pek farklı değildir. Yalnız arada mahiyet bakımından farklar vardır. O zaman, Altuntaş'ın iyi niyeti ile Selçukluların *Hârezm'e* girmelerine müsaade ediliyordu; şimdi ise, onlar bunu bir anlaşma ile

¹ Bütün bu anlattıklarımız hakkında bk. Behyakî, nşr. Ganî, 355, 680-682, nşr. S. Nefisî, 428, 827-829.

² Bk. Behyakî, nşr. Ganî, 682; nşr. S. Nefisî, 829.

³ Behyakî, nşr. Ganî, s. 471; nşr. S. Nefisî, 572.

⁴ Metinde onların *الدورات* a kadar geldiklerinden bahsediliyor. Fakat nerede bulunduğunu tâyin edemedik.

⁵ Behyakî, nşr. Ganî, 681; nşr. S. Nefisî, s. 822.

hak olarak elde etmiş bulunuyorlardı. Sonra bu anlaşma gereğince artık Selçuklulara *Hârezm'de* muayyen yerler ve otlaklar tahsis ediliyordu¹.

Bu münasebetle kaynağımızda ilk defa olarak *Hârezm* hududuna gelenlerin adları verilmektedir: "Tuğrul, Davud, Yınal'lılar ve Selçuklular." Bu suretle Harun'un mütteliklerinin kimler olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Görülüyor ki, *Hârezm'e* Selçuklu Şeflerinin hepsi gelmemişlerdir. Meselâ Yabgu'yu onlar arasında göremiyoruz². Buna göre bir kısım Selçuklu şeflerinin hiç olmazsa Ali Tekin'in ölümü ile şartlar değişinceye kadar *Mâverâünnehr'de* kaldıkları anlaşılıyor.

Yine bildirildiğine göre, bu gelenlerin emrinde bir çok asker vardı. Onlar çadırlarıyla (*hargâh*), sayısız deve, at ve koyunlarıyla gelmişlerdi. Gerek malik oldukları asker, gerekse hayvanların miktarının verilmemesi bizi herhangi şekilde mukayese yapmak imkânından mahrum ediyor. Bu haliyle bu geliş, bir nevi göç vasfını haizdir. Buna göre hüküm vermek icap ederse, şeflerin burada yeni bir yurt kurmak emelinde oldukları söylenebilir.

Fakat kaynağın sarıh ifadesinden anlıyoruz ki, onlar daha ziyade Harun'a yardım maksadiyle gelmişlerdir³.

Hârezmşah'ın onları kabul ediş tarzı hakkında da malûmata sahibiz: Harun, Selçuklu şeflerine hediyeler göndermiş ve ziyafetler vermiştir. Ancak Hârezm'e geldikten sonradır ki, arada mevcut anlaşmanın nasıl tatbik edileceği hakkında enteresan malûmata sahip olabiliyoruz. Harun Selçuklu şeflerine aynen şunları söylemiştir: "İstirahat etmeniz lâzımdır. Zira *Horasan'ı* fethetmek istiyorum. Bu maksatla hazırlık yapıyorum. Harekete geçeceğim zamana kadar burada ağırlıklarınızı (*buneh-hâ*) kuvvetlendiriniz ve benim öncülerim olarak gidiniz".

Ehemmiyeti dolayısıyla aynen naklettiğimiz bu ibareden, anlaşmanın mahiyetini daha iyi anlıyoruz:

1. Harun ile müsavi şartlarla bir anlaşma bahis mevzuu değildir. Kendilerine gösterilen menfaatler mukabilinde Selçuklular âdeta bu Hârezmşah'ın emrine girmişlerdir.

2. Selçukluların vazifeleri, tek taraflı olarak Harun tarafından tâyin edilmiştir: *Horasan'ın* fethinde öncülük vazifesi görmek.

3. Asıl mühim olan cihet, *Horasan'ın* fethi fikridir. Öyle görünüyor ki, Selçuklular burasını fethetmek ve burada bir devlet kurmak fikrini bu andan itibaren beslemişlerdir. Zira burayı birlikte fethedecekleri hükümdar, göreceğimiz gibi, öldürülünce akıllarına gelen ilk iltica edilecek yer burası olmuştur.

¹ *Şurâhân* ve *Maş Ribât* adını taşıyan buraları hakkında bk. W. Barthold, s. 149.

² Maamafih İbnü'l-Esîre göre (IX, 325; Türk. terse. s. LVI) Yabguda vardı. Yalnız burada Yabgu, Tuğrul ve Çağrı'nın kardeşi olarak gösterilmektedir. Bu itibarla verilen malûmatı şüphe ile karşılıyoruz.

³ Bk. *ayn. eser.* nşr. Ganî, s. 682; nşr. S. Nefîsî, 829.

4. MÜTTEFİKLERDEN ALİ TEKİN'İN ÖLÜMÜ İLE HUSULE GELEN YENİ ŞARTLAR VE SELÇUKLULAR

Bu sırada Selçuklular tarihi bakımından olduğu kadar bütün ittifak sistemi ve bu sistemin müteveccih olduğu Gazneliler devleti bakımından mühim bir hâdise vukubulmuştur: Üçlü ittifakın âzasından olan Ali Tekin ölmüştür (Ocak 1035) ¹.

Bunun Selçuklular bakımından ne netice doğurduğunu aşağıda göreceğiz. Burada önce Gazneliler devletinin bu hâdiseden nasıl istifade etmek istediğini, daha doğrusu istifade edip edemediğini görelim.

Öyle görünüyor ki, ittifak sisteminin bir rüknünün ölümünün ifade ettiği mânâyı, Sultan Mesud takdir edememiştir. Bunu vezir çok iyi takdir etmiş, fakat tavsiyeleri Mesud tarafından dikkate alınmamıştır. Hükümdarın huzurunda yapılan bir toplantıda (Aralık 1034 — Ocak 1035- Rebiülevvel 426) vezirin verdiği izahate göre yeni durum karşısında takip edilecek siyaset şudur ²:

Şayia halinde yayıldığına göre, Ali Tekin ölmüştür. Vezire göre bu şayia doğrudur. Zira o Ali Tekin'in hasta olduğunu duymuştu. O bu hastalıktan ölmüş olmalıdır.

Yine ona göre, Ali Tekin kurnaz, akıllı ve tecrübeli bir kimse idi. Herkesle (*bâ-her cânibi*) uzlaşma halinde yaşamasını biliyordu. (Meselâ) "Türkmenler ve Selçuklular"³ onun yardımcıları oldular. O, bu sonuncuları "söz ve gümüş" (para) ile tutuyordu. Zira o biliyordu ki, Selçuklular ondan ayrılırlarsa, o zayıflayacaktır. Ali Tekin ölünce *Mâverâünnehr* işleri iki âciz çocuğun eline geçecektir. Vezirin işittiğine göre, Selçuklularla bu iki küçük çocuğun ve Ali Tekin'in başkumandanının ⁴ araları (daha Ali Tekin'in sağlığında) açıktı. (O öldükten sonra) aralarının daha da açılması icap eder. Bu takdirde Selçuklular orada artık kalamazlar. Diğer taraftan onlar Hârezm'e de gidemezler. Çünkü kararlaştırıldığı veçhile (bizzat vezirin ifadesine göre, bu karar kendisi tarafından tatbik edilmiştir), payitahttan çıkar çıkmaz Harun öldürülecektir (ki, ona göre, şimdiye kadar Harun'un hareket etmiş olması, bu takdirde öldürülmüş bulunması icap eder). Bu plân gerçek-

¹ Galiba bu sırada *Âmul'du* bulunan Sultan Mesud'a 6 Cemaziyelahir 426 Cuma günü Belh'ten gelen bir mektupta Ali Tekin'in ölmüş olduğu bildirilmiştir (Bu gün 18. II. Kânun 1035 e tekabül etmektedir) (Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 464; nşr. S. Nefîsî, 565).

² Bk. Beyhakî, nşr. Ganî 445; nşr. S. Nefîsî, s. 541.

³ Metinde böyle geçmektedir. Bundan anlaşılıyor ki, Ali Tekin'le işbirliği yapan Türkmenlerin hepsi Selçuklu şeflerinin idaresine girmemiş bulunuyorlardı. Diğer taraftan beraber zikredilmelerinden de anlaşılıyor ki, şüphesiz Selçuklu soyundan olmayan şeflerin idaresinde bulunan bu Türkmenler Selçuklu şefleri ile iyi münasebet halinde bulunuyorlardı.

⁴ Başkumandan (*Sipehsâlâr*)m adı metinde "قونش" (Konuş?) şeklinde geçmektedir. Nasıl telâffuz edileceğini bilmediğimiz için almadık (bk. *ayn. yer*).

leşirse, bu havali (*nevâhi*) karışır ve Şah-melik oraya yürür. Bu sonuncu, Selçukluların büyük bir düşmanıdır. Bu sebeple onlara (Selçuklulara) *Horasan'dan* başka (gidecek) yer kalmaz. Bu takdirde onların mecburen *Horasan'a* gelmelerinden korkulur. (Bu korkuyu vezir duymaktadır). Zira hizmetkârları (*çâkerânî*) olup, Boğa ¹, Yağmur ve Göktaş ve diğerlerinin emrindeki "güruh"ların burada (*Horasan'da.*) ne yaptıklarını, işlerinin ne halde olduklarını işitmişlerdir ². Eğer böyle olursa, hükümdar da burada bulunmazsa, işler çok uzar (sürüncemede kalır). Alınacak tedbir, hükümdarın düşünmüş olduğu şekilde *Merv'e* gitmekti. Sonradan hükümdar fikrini değiştirdi.

Vezirin bu mülâhazalarına karşı, Sultan Mesud şu fikirleri ileri sürmüştür:

1. Bir kumandan tam bir ordu ile *Merv'dedir*
2. Diğer iki kumandan da *Belh* ve *Toharistan'dadırlar*.
3. Bu tedbirler karşısında, Türkmenlerin nehri geçerek *Merv'e* kasdetmeleri, (veya) çölden gelmeleri mümkün değildir.
4. Altuntaşlılar ise, başlarına gelen işlerle meşguldürler.
5. Hükümdara göre, bütün bu sebeplerle yapılacak en iyi iş, (*Gür-can'da* kâin) *Dihistan'a* gitmek ve *Hârezm* işinin ne şekil alacağını görmektir ³.

Sultan Mesud'un, vezirin naklettiğimiz mütalâalarına verdiği cevap da burada bitmektedir. Bu iki ifade karşılaştırılınca, devletin dış siyasetini vezirin nasıl gördüğünü, hükümdarın ise nasıl gördüğünü vuzuhla anlıyoruz. Vezirin hangi meselelere ehemmiyet verdiğini, buna mukabil hükümdarın hangi noktalara kıymet verdiğini görüyoruz.

Onların naklettiğimiz bu görüşlerinden çıkan ilk umumî neticeler şunlardır:

- a) Ali Tekin'in ölümü üzerine devletin dış siyasetini yeniden gözden geçirmek lüzumu duyulmuştur.
- b) Hârûn-Selçuklular ittifakına karşı, bir Mesud-Şah-melik ittifakı vardır.

Asıl mevzuumuz bakımından üzerinde durulacak noktalar ise şunlardır:

1. Vezire göre, Buhârâ devleti ve Hârezmşahlar, Gazneliler devleti için tehlike olmaktan çıkmışlardır.

¹ Metinde (= Buka) veya Boka şeklinden geçmekte ise de biz Boğa olarak aldık (bk. *ayn. yer*).

² Bu şefler ve Horasan'daki faaliyetleri hakkında aşağıda ayrıca malûmat vereceğiz.

³ Vezirin Gazneliler devletinin bu sırada karşılaştığı ve karşılaştacağı başlıca meseleleri izah ve hal yollarını gösteren ifadeleri ile Sultan Mesud'un buna uyumayan fikir ve mütalâaları hakkında bk. Beyhakî, nşr. Ganî; s. 445-46; S. Nefisî, s. 441-2.

2. Bu sırada veya yakın bir istikbalde devleti tehdit eden en büyük tehlike Selçuklulardır.

O, bu tehlikeyi iki noktaya istinat ettirmektedir.

a) Selçukluların, Ali Tekin devletinde oynadığı hayatî rol.

b) Selçuklulara tâbi telâkki ettiği Horasan Türkmenlerinin Gazneliler devletine çıkardıkları müşkülât.

Vezire göre, —Horasan'a daha önce gelmiş olan Türkmenlerin de şefleri telâkki ettikleri— Selçuklular, *Horasan'a*, girdikleri takdirde devlet çok müşkül durumda kalacaktır.

Hükümdar bu görüşü kabul etmiyor. Onun fikrince asıl hal edilmesi lâzım gelen mesele *Hârezm* meselesidir.

3. Diğer taraftan naklettiğimiz bu izahattan Selçukluların can düşmanları hakkında da ilk defa çok dikkate şayan malûmat ediniyoruz. Bu hususta aşağıda ayrıca malûmat vereceğiz.

4. Verilen malûmatın asıl dikkate şayan tarafı, devlette *Horasan'a* daha önce giren Türkmenlerle Selçukluların birbirleriyle münasebettar ve birincilerin sonunculara tabî oldukları telâkkisinin hâkim bulunmasıdır. Bu nokta üzerinde de ayrıca duracağız.

Bütün bu izahattan mevzuumuz bakımından çıkan neticeleri tesbit ettik. İstikbalin vezire mi, yoksa Sultan Mesud'a mı hak vereceğini ise ileride göreceğiz.

Bu suretle iki muhasım tarafın birbirlerine karşı niyet ve tasavvurlarını ve aldıkları tedbirlerin mahiyetini belirtmeğe çalıştık ve gördük ki, Hârezmşahlar, Selçuklularla birlikte, hücum insiyatifini ellerinde tutmaktadırlar ve harekete geçmeğe hazırlanmaktadırlar. Buna mukabil, Gazneliler devleti ise, daha ziyade müdafaadadır ve düşmanlarını açık bir savaşla bertaraf etmeyi düşünmekten ziyade, gizli siyâsî suikastlarla zararsız hale getirmeyi ve hâkimiyetini yürütmeyi düşünmektedir. Sonra kendisine karşı kurulan ittifak sistemine, mukabil ittifak sistemi kurmakla cevap vermektedir.

Böylece her iki tarafta da müzakere, münakaşa, bunun neticesinde karar ve bu kararı tatbik hazırlanma safhası bitmiş oluyor; şimdi de asıl hareket ve tatbik safhasını görelim.

Son defa Selçukluların *Maverâünnehr'i* terk ederek *Hârezm'e* geçmeleri, Ali Tekin'in ölümü ile sıkı sıkıya ilgilidir. Filhakika kaynağın bildirdiğine göre Ali Tekin'in ölümünden sonra Selçuklular onun yerine geçen oğullarından "nefret" ettiler. Bu sebeple *Nûr* kasabasında ve çevresinde artık kalamadılar¹ ve dediğimiz gibi, *Hârezm'de* kendilerine tahsis edilen yerlere göç ettiler.

¹ Bk. Beyhakî; nşr. Ganî 682; nşr. S. Nefisî. 830.

Burada Selçukluların baş düşmanı olarak Cend hâkimi Şah-melik'i ¹ görüyoruz. Kaynağın ifadesine göre, bu Selçuklularla Şah-melik arasında eskidenberi devam edegelen şiddetli bir "kin ve kan düşmanlığı" vardı². Bundan anlaşılıyor ki, Şah-melik, daha Selçuk zamanında asıl Oğuzlarla yapılan —yukarıda bahis mevzuu ettiğimiz— mücadeleleri unutmamıştır. Maamafih onlarla kendisinin de mücadele etmiş olduğunu kaynağın şu ifadesinden anlıyoruz:

Selçukluların *Hârezm'de* yerleştiklerini casusları vasıtasıyla haber alan Şah-melik, *Cend'den* ordusuyla hareket etti. Çöl yolunu takip ediyordu. Seher vakti "Türkmenler"e baskın yaptı. Selçuklular gafil avlandılar (Ekim-Kasım 1034-Zilhicce 425). Selçuklulardan 7-8 bin kişi öldürüldü. Bir çok "at", "kadın" ve "çocuk" esir alındı. Kurtulanlar, kış olduğu için buz tutmuş olan Ceyhun³ dan geçtiler; *Nemek ribât'ına*⁴ geldiler. Çıplak atlara binmişlerdi. Bu, baskından kurtulan Selçukluların ne kadar büyük bir acele ile kaçtıklarını göstermektedir. Bu *ribât'ın* karşısında büyük bir köy vardı; halkı kalabalıktı.

Bu firarilerin geldiğini duyan gençler, silâhlandılar. "Gidelim, onları öldürelim, tâ ki müslümanlar onlardan kurtulsunlar" dediler. Bu "kavim" arasında 90 yaşında sözü makbul bir ihtiyar vardı. Kendisine hürmet edilirdi. O: "Ey gençler, size ilticaya (*zinhar*) gelen (felâket)zedelere vurmayınız. Onlar zaten öldürülmüşlerdir. Zira onların ne karıları, ne çocukları, ne halkı, ne de hayvanları kalmıştır." Bu sözler üzerine gençler Selçukluların üzerine yürümekten vaz geçmişlerdir ⁵.

Bir çok bakımlardan çok dikkate şayan olan bu izahat, vezirin söylediklerinden birinin gerçekleştiğini büyük bir belâgatle göstermektedir: Onun tahmin ettiği tahakkuk etmiş ve Selçuklulara en büyük darbeyi, Şah-melik vurmuştur.

Yine bu izahat, Selçukluların uğradıkları felâketin derecesi hakkında da fikir vermektedir: Denebilir ki, şimdiye kadar geçen uzun tarihleri boyunca Selçukluların başına bu çapta bir felâket gelmemiştir. Zaten bir kaynağın ifade ettiği gibi, başlarına gelen felâkete kendileri de hayret

¹ Bunun hakkında şimdi bk. O. Pritsak, *Der Untergang des Reiches des oguzisehen Yabgu*, Köprülü Armağanı, 407.

² Beyhakî, *ayn. yer.*: *و میان این سلجوقیان و شاه ملک نمصب قدیم و کینه صعب و خون بود*

³ Kaynakta Selçukluların nehri Hâre (خواره) civarından geçtikleri söylenmektedir (bk. Beyhakî, nşr. S. Nefisi, s. 830. Dr. Ganî bu kelimeyi *Hârezm* şeklinde okuduğu için yanılmıştır). Kaynaklarda daima *Cend* ile birlikte geçtiği için ona yakın olduğu anlaşılan burası hakkında, bk. *Hudud al-Âlem*, nşr. Minorsky, s. 72, 81, 122, 222.

⁴ Kaynakta "büyük bir köy olan *Ribât-ı Nemek*" şeklinde geçen burasının, *Kumis* eyaletinde kâin *Dih-i Nemek* olup olmadığı hakkında kat'i bir şey söyleyemeyeceğiz. Maamafih Selçukluların kaçarak geldikleri yerin buradaki köy olması çok mümkündür. Zira, *Nemek* kasabası, eğer *Hârezm'de* bulunsaydı, hükümdarlarının hizmetinde bulunan Selçuklularını yağmaya kalkışmaları bir az zor düşünülebilirdi.

⁵ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 682; nşr. S. Nefisi, 830.

ettiler ¹ (ne yapacaklarını şaşkırdılar), İşin enteresan tarafı, halkın Selçuklular hakkındaki telâkkileridir. Öyle görünüyor ki, Selçukluların yağmacılıkları o zaman hemen her tarafta biliniyordu. Aynı telâkkinin devlet kurdukları *Horasan'da* da hâkim olduğunu göreceğiz.

Bunu duyan Hârezmşah Harun çok müteessir olmuştur; Selçuklular nezdine gizlice adam göndererek, vaidlerde bulunmuş, hazırlanmalarını, "başka adamlar getirmeleri"ni, kendisinin aralarında kararlaştırmış oldukları hususlara sadık olduğunu bildirmiştir ².

Bu mesajından anlıyoruz ki,, Harun'un Selçuklulara olan itimadı sarsılmamıştır. Ona göre, Selçuklular, uğradıkları kayıplar ne kadar büyük olursa olsun, bunları telâfi edecek kudrettedirler.

Sonra aynı Selçukluların prestijleri de sarsılmamıştır: Kaybettikleri kuvvetlerin yerine yenilerini ikame edecek durumdadırlar (Bu, Harun'un, gösterdiği itimadda haklı olduğuna delâlet eder), İşte bu sebeplerledir ki, Harun geçirdikleri felâkete rağmen, Selçuklulara karşı, sanki hiç bir şey olmamış gibi davranmış, anlaşmalarının devam ettiğini teyit etmiştir. Görülüyor ki, durumda Hârezmşah Harun bakımından bir değişiklik yoktur.

Harun'un gönderdiği bu "elçilik heyeti" (*risâlet*) tesirim derhal göstermiştir. Zira Selçukluların sükûnet bulduklarını, *Nemek ribat*'ından eşyalarının (*buneh*) başına geldiklerini görüyoruz. "Çocuklarının, âlât ve teçhizatlarının ve hayvanlarının ekserisi ellerinden gitmiş ve az bir şey kalmış idi.". Buna rağmen Selçuklular işe koyuldular. "Buldukları yere başka adamlar tekrar geldiler" ³. Bu ifadeden anlaşılıyor ki, Selçukluların işleri Harun'un ümit ettiği gibi inkişaf etmektedir: Selçuklular kayıp ve zararlarını telâfi için azimli görünmektedirler ve müşkülât çekmeden ihtiyaçları olan adamları bulabilmektedirler.

Diğer taraftan Hârezmşah Harun, Şah-melik'e de bir elçi göndermiş, onu itham etmiş (*itâb*) ve kendisine iltihak eden ve askeri olan bir kavmi mahvettiğini, eğer Selçuklular başlangıçta kendisine "cefa"lar yapmışlarsa, bari, onun onlara "mükâfat" yapması gerektiğini bildirmiştir ⁴.

Bu ifadeden, Selçuklularla Hârezmşah Harun'un münasebetlerinin mahiyetini öğrendiğimiz gibi, aynı Selçuklularla Şah-melik'in münasebetlerinin iç yüzünü de öğreniyoruz: Harun'a göre, Selçukluların daha önce Şah-melik'e yaptıkları, hele onun Selçuklulara

¹ Bk. Cuzcânî, 292, İngilizce terc. 121.

² Beyhakî, Ganî, 682-3; S. Nefisî, 830-31. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, IX, 325; Türkçe terc. K. Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. LVI. Bu son kaynağa göre, Şah-melik'i Selçukluların üzerine yürümeğe teşvik eden H â r u n'dur. Bu suretle o, kendisine inanan Selçuklulara gadretmiştir. Beyhakî'nin uzun uzun tahlil ettiğimiz izahatı karşısında bu malûmatı kabul etmek bir az güçtür.

³ Bk. *ayn. yer.*

⁴ Bk. *ayn. yer.*

yaptıkları ile mukayese edilecek olursa, unutulamayacak kadar büyük bir şey değildi; iki tarafın şu veya bu şekilde barışmaları mümkündür. Harun'un aynı elçisiyle gönderdiği mesajından anlıyoruz ki, iki tarafın anlaşması hâlen mümkündür. Zira Harun, Şah-melik'e, anlaşmak üzere buluşmalarını teklif etmiştir. Harun'un gayesi, Şah-melik ile Selçuklular arasındaki düşmanlığı kaldırmaktır. Zira Harun'un haldeceği büyük bir işi vardır: *Horasan'ı* almak.

Bundan anlaşılıyor ki, Harun, Selçukluların düşmanını, aynı zamanda kendi düşmanı telâkki etmektedir. Bu maksatla Şah-melik'e anlaşma teklifetmektedir. Sonra çok mühim bir iş telâkki ettiği ve saklamağa lüzum görmediği *Horasan* fethine girişirken, arkasında kendisine düşman ve gördüğümüz gibi Gazneliler devletinin müttefiki bir devlet bırakmak istememektedir.

Şah-melik bu teklifi kabul etmiştir. Yaptığı mukabil teklif şudur: Elçiler önce müzakere ederek anlaşma metnini hazırladıktan sonra iki hükümdar nehrin ortasında buluşacaklardır. Şah-melik *Horasan* fethine yardım etmek üzere kuvvetli bir askerî kıta vermeyi' daha şimdiden kabul etmektedir. Fakat şu şartla ki, Harun Selçuklularla bu *Cend* hâkimi arasında sulh yapılması lâfını etmiyecektir. Zira Şah-melik'e göre, "iki güruhun arasında kan ve kılıç vardır" ve Tanrı ne takdir etmiş bulunursa bulunsun, Şah-melik (Selçuklulara) vuracaktır.

Görülüyor ki, çok ehemmiyet verdiği *Horasan* fethinde Selçuklular'ın yapacağı yardımın yerine kaim olmak üzere Şah-melik, Harun'a yardım kuvvetleri vermeğe hazırdır. Bu suretle Gazneliler devleti ile olan ittifakını bozmayı, hattâ ona karşı savaşı bile göze almaktadır. Fakat Selçuklularla barışmağa asla razı değildir ve ifadesinden anlaşılıyor ki, Selçuklularla mücadeleye, hem de icap ederse, Harun'a rağmen devam edecektir.

Her nedense bu cevap Harun'u tatmin etmiştir. Çünkü kaynağımız bu cevapla onun sükûnet bulduğunu kaydetmektedir¹. Bunda Şah-melik'in Selçukluların göreceği vazifeyi, yardım kuvvetleri göndermek suretiyle kendi üzerine almasının ne dereceye kadar tesiri vardır? Bu hususta elimizde kat'i delil olmamakla beraber, önce, Selçuklularla barıştırmak üzere Şah-melik'le temasa geçen Harun'un, bu *Cend* hükümdarından yardım teminatını aldıktan sonra "sükûnet bulması" ve müzakerelerin başka bir maksat ve istikamete yönelmesi manalıdır. ,

Harun buluşmak üzere takriben 30.000 kişilik bir ordu ile *Ceyhun* kenarına varmış ve Şah-melik'in karşısına konmuştur (11 Kasım 1034-26 Zilhicce 425). Bu kadar büyük orduyu gören Şah-melik korkmuştur. Yakınlarına şöyle demiştir: "Büyük¹ bir savaş yaptık ve düşmanlarımızı (Selçukluları) kahrettik. Şimdi samimî olmayan bir sulh (*gurg-âstı*) yapmak ve dönmek (takip edilecek en) doğru yoldur. Bir hataya düşmemek

¹ Bk. *ayrı. yer.*

² "Büyük" (بزرگ) kelimesi sadece S. Nefisi neşrinde **vardır**.

lâzımdır. Büyük marifet (*hüner*) bu *Ceyhun'un* arada bulunmasıdır" ¹. Adamlarının tasvibini aldıktan sonra karşılıklı elçiler gidip gelmeğe başladı. İki hükümdar nehrin ortasına geldiler, görüştüler ve hemen döndüler. Şah-melik, Harun'dan habersiz gece yarısı ansızın ordusunu çekti; *Cend* çölü ve vilâyeti yolunu tuttu. Süratle yol aldı.

Onun gittiğini duyan Harun şöyle dedi: "Bu adam, büyük bir düşmandır. *Hârezm'e* geldi. Selçuklulara darbe indirdi. Görüştük, aramızda bir sulh kuruldu. Bu çölün kar tuttuğu kıştan başka *Cend'den* buraya gelinmez. Benim ise *Horasan'da* büyük bir işim var. Buradan (*Harezmden*) gidince bari gözüm arkada kalmasın".

Onun bu ifadesinden çıkan ilk mâna, aralarında mevcut sulhe rağmen fırsat bulur bulmaz Şah-melik'in kendisine hücum edeceğini bizzat Harun'un da bilmesidir. Şah-melik'in de sulh yapmakta samimî olmadığını görmüştük. Şu halde zahiri sulhe rağmen, ortada düzenlenmiş hiç-bir şey yoktur ve şartlar eskisi gibi kalmaktadır. Bunun Selçuklular bakımından da böyle olduğunu göreceğiz,

Hârezm'e döner dönmez *Horasan'ın* fethi için daha ciddî hazırlıklara girişen Harun'a, her taraftan akın akın kuvvetler gelmeğe başladı². Selçuklulara, kuvvetlenmeleri için hayvan (*sütâr*) ve silâh yardımı yaptı. "Onlara, *Hârezm* hududunda olan *Dergân*³'da ikamet etmeleri ve kendisini beklemeleri için emir verdi. Kendisi *Harezmden* 5-6 konak (*menzil*) ilerleyince, onlar, 3-4 bin süvari ile öncü olarak *Merv* tarafına gidecek, arkalarından da kendisi gelecekti" ⁴.

Aynen naklettiğimiz bu ifadeden anlıyoruz ki, arada bir çok hâdiseler (Selçukluların başına gelen felâket ve Şah-melik ile Hârezmşah *Hârûn* arasındaki müzakere ve anlaşma) geçmesine rağmen bu *Hazermşah ile* Selçukluların münasebetlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır; hattâ vazifeleri bile aynı kalmıştır.

Bu malûmatta Selçuklular bakımından dikkatimizi çeken nokta, onların insan ve teçhizat itibariyle kayıp ve zararlarını telâfi edememiş bulduklarının sabit olmasıdır. Öyle görünüyor ki, Selçuklular bu anda eski durumlarına nazaran 3-4 misli zayıfdırlar.

Bütün bu olup bitenleri Sultan Mesud casusları vasıtasıyla öğrendi ve durumu veziri ile müzakere etti. Vezir, Harun'u öldürtmek üzere aldığı tedbirleri anlattı. Harun'un, payitahtından çıkınca öldürülmesi plânın esasını teşkil ediyordu. Alınan sıkı tedbirler dolayısıyla onu başka türlü, meselâ payitahtta iken öldürmenin imkânsızlığı umumiyetle kabul ediliyordu. Sonra bu yol, daha önce gördüğümüz veçhile, denenmiş bulunuyordu.

¹ Bk. *ayrı. yer.*

² Beyhakî, nşr. *Ganî*, s. 683-4. nşr. S. Nefîsî, s. 832. "*Kücât* (كجآت), *Cuğrak* (جغراق) ve *Kıfçak* (كفچاخ) tan büyük bir ordu geldi".

³ Burası hakkında msl. bk. Le Strange, s. 451.

⁴ Bk. Beyhakî, nşr. *Ganî*, 684, nşr. S. Nefîsî, s. 832.

5. HÂREZMŞAH HARUN'UN ÖLÜMÜ İLE HUSULE GELEN ŞARTLAR VE SELÇUKLULAR

Plân muvaffakiyetle tatbik edildi ve Harun öldürüldü (13 Nisan 1035-2 Cemaziyelahir 426) ¹.

Görülüyor ki, Gazneliler devletini bu sırada meşgul eden iki dış meseleden birisi, siyasî suikast yoluyla halledilmiştir.

Fakat *Hârezm*, Gazneli hâkimiyetine sokulamamıştır. Filhakika Harun'un öldürülmesinden sonra böyle bir teşebbüs muvaffakiyetsizlikle neticelenmiştir ². Bu itibarla bu suikast, Gazneliler devleti bakımından *Hârezm* meselesinin cezri şekilde halledilmiş olduğu mânasına gelmemektedir.

Nitekim onun yerine kardeşi İsmail geçirilmiştir (12 Mayıs 1035-29 Cemaziyelahir 426). Bu itibarla meselenin bitmediğini Sultan Mesud da kabul etmektedir: Yapılan tahkikat *Hârezm* meselesinin, bundan sonra da ancak kılıç ve "siyaset" ile halledilebileceğini göstermiştir. Bu suretle yeni hükümdarın sulh yoluyla itaat altına alınmasının mümkün olmadığı anlaşılmiş oldu. Bizzat kaynağın diliyle "*Horasan'da, Rey'de, ve Hindistan'da* (uğraşılacak) bir çok mühim işler dururken hükümdar bir de *Hârezm* işinden (dolayı) ümitsizliğe düştü" ³.

Bu ifadeden, bu sırada bu dış meseleden başka Gazneliler devletini meşgul eden iç meselelerin neler olduğunu ve bunların başında hangi meselenin geldiğini (Türkmenler meselesi) öğrenmiş bulunuyoruz ki, bu hususta esas mevzuumuzla ilgisi nisbetinde ayrıca malûmat vereceğiz.

Şimdi Harun'un öldürülmesi ve yerine kardeşi İsmail'in geçmesiyle husule gelen yeni siyasî şartlar karşısında Selçukluların durumunun ne olduğunu araştıralım.

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 684-5; nşr. S. Nefîsî, s. 832-33.

² Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 686; nşr. S. Nefîsî, s. 835. Vezirin *Hârezm* mümessili olup, Harun'un öldürülmesinden sonra meydana çıkan ve mücadeleye atılan Abdülcebbâr bu teşebbüs esnasında öldürülmüştür.

³ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 687; nşr. S. Nefîsî, s. 836.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEVLET KURMA YOLUNDA SELÇUKLULAR

Selçukluların durumu hakkında kaynağımızda çok dikkate şayan malûmata sahip bulunuyoruz ¹ : "Hârezm'in ve Harun'un hali böyle olunca, Selçuklular kendi işleri için daha fazla ümitsizliğe düştüler. *Buhârâ'ya* gidemezlerdi. Zira Ali Tekin ölmüştü, ve çocukları saltanatı ellerine almışlardı. (Zaten Selçuklular) malı, mülkü olmayan bir kavim (*bî sen ü sâniân*) idiler. (Diğer taraftan) onlar, Şah-melik'den korktuklarından dolayı *Hârezm'de* de kalamazlardı. *Hârezm'den Horasan'a*, gelmek için hazırlık yaptılar. Tâ ki (Gazneliler devletine) iltica edeler (*tâ be-zinhâr âyend*). (Zaten) techizatlı adamları (*merdum*) vardı. Sonra ansızın çektiler ve sudan (*Cehyun'dan*) geçtiler. O gün nehirden geçenler, 900 ² atlı idiler".

Ayrıca izah ve tahlile lüzum göstermiycek kadar açık olan bu malûmattan, mukadderatlarını bağladıkları Harun'un ölümünden sonra, Selçukluların ne kadar müşkül durumda kaldıkları pek güzel anlaşıl-makta, onların içinde buldukları şartlar gayet iyi tasvir edilmektedir: Beynelmilî siyasî durum Selçukluların hiç de lehlerine değildir. Üstelik kendileri de eskisine nisbetle çok zayıftırlar. Bu vaziyet karşısında tek çıkar yol, *Horasan'a* girmektir. Önceki emsaline göre şeflerin aralarında yaptıkları bir toplantı neticesinde vardıklarını tahmin ettiğimiz bu kararlarının bir orijinal tarafı yoktur. Bu, Harun'un plânının, zaruret karşısında Hârun'suz tatbik edilmesi demektir. Bu kararın orijinal tarafı, tatbik ediliş tarzındadır: Selçuklular, Gazneliler devleti hududunu, bu devletten herhangi şekilde müsaade almaksızın geçmişlerdir. Halbuki daha önceki soydaşları devletten müsaade aldıktan sonra *Horasan'a* girebilmişlerdi. (Böylece Gazneli vezirin, diğer bir tahmini de aynen tahakkuk etmiş bulunuyor.)

Bu münasebetle Selçukluların hakikî kuvvetlerini de öğreniyoruz: 900 atlı. Bu kuvvet, onların hattâ Harun'un ölümünden önceki zamana nazaran ne kadar zayıflamış oldukları hakkında çok açık bir fikir vermektedir: Selçuk takriben 80 yıl önce *Cend'e* geldiği zaman 100 atlıya sahipti. Selçuklular, zamanın büyük devletleriyle boy ölçüşecek, ittifakları aranacak bir dereceye yükseldikten sonra işe ilk başladıkları zamandaki

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 687-88; nşr. S. Nefîsî, s. 836-7. Ayrıca bk. Cüzcânî, 292; İngilizce terc. 121.

² Aynı kaynağın Ganî neşrine göre geçenler 900 atlı (bk. *ayn. yer*); S. Nefîsî neşrine göre ise 700 atlı idi (bk. *ayn. yer*). Daha doğrusu Beyhaki'nin eserinin bazı nüshalarında 900, bazı nüshalarında ise 700 rakamı geçmektedir. Ganî ilk rakamı metne, ikinci rakamı nota almış, S. Nefîsî ise aksini yapmıştır.

durumlarına yaklaşacak kadar düşmüşlerdir. Bu kadar az kuvvetle hududu geçebilmeleri sebebini kısmen Gazneliler devletinin zaafında, kısmen de daha Mahmud gibi kuvvetli bir hükümdar zamanında hududu aşan Selçukluların edindikleri tecrübelerde aramak lâzımdır.

Selçukluların *Horasan'a* geçmesiyle Türk tarihinin büyük bir dönüm noktasına girmiş olduğu söylenebilir. Burada muvaffak olamasa-lardı, hemen hemen sadece yağmacı bir unsur olarak hatırlanacak olan Selçuklular, bir müddet sonra unutulup gideceklerdi. Muvaffak oldu-lar; Dünya tarihinin cereyanı üzerinde tesir yapan devletler kurdular. Bu itibarla Selçuklu devletinin, kuruluşu tarihi Selçukluların *Ho-rasan'a*, girişiyle başlar. Bundan önceki hayatları, muvaffakiyetsizlikle neticelenen dasitanı bir devir, tecrübe devri olarak kalmaktadır.

Selçuklular niçin başka devletlerin arazisine iltica etmediler de, *Horasana* girdiler? Bunun *Horasan* dışı sebeplerini kısmen izah ettik. Bunun bir de *Horasan* içi sebepleri olmak lâzımgelir. Burada, Selçuk-lularla, daha doğrusu Selçuklu şefleriyle, *Horasan'a*, daha önce geçmiş Türkmenler ve şefleri arasında bağ bulunduğu, daha açık ifadesiyle, bu Türkmenlerin Selçuklu şeflerine tâbi oldukları hususundaki Gazneli devletinin resmî görüşünü hatırlamanın sırasındır. Öyle gö-rünüyor ki, Selçuklu şeflerinin *Horasan'a* geçmelerinin bir sebebi de işte bu Türkmenlerdir. Bunu kaynak da teyid etmektedir. Şimdi, kaynaktaki malûmatı kaldığımız yerden nakle devam edelim¹: "Ondan sonra (yâni Selçuklular *Ceyhun'u* geçtikten sonra) bir çok insan onlara katıldı ve *Âmul'u* yağma ettiler. (Buradan) geçtiler; *Merv*, *Nesâ* taraf-larına geldiler ve yerleştiler"².

Bundan anlıyoruz ki, Selçuklular, *Ceyhun'u* geçince bir çok Türkmen kendilerine iltihak etmiştir. Böylece onlar kendilerine lâzım unsurları buradaki kaynaklardan kolayca temin edebilmişlerdir. Hattâ, Selçuklu şeflerinin herhangi şekilde davetlerine lüzum kalmaksızın, soydaşları kendiliklerinden onlara iltihak etmişlerdir.

Bundan anlaşılıyor ki, Selçuklular bu anda insan ve teçhizat ba-kımından zayıf iseler de, eski şöhretleri, hiç olmazsa soydaşları arasında, pek canlıdır. Galiba bu anda, onların başlıca sermayeleri de budur.

Aynı Selçuklular tabîî bunlarla birlikte hemen yağmaya başla-mışlardır. Bundan sonra da *Horasan'ın* mühim merkezlerinden olan *Merv* ve *Nesâ'ya* doğru yürümüşler ve bu şehirler civarında yerleşmişlerdir. (Buraların *Horasan'a* daha önce geçmiş Türkmenlerin yurdları olduğunu aşağıda göreceğiz.)

¹ Bk. *ayn. yer.*

² Metinde "oturdular" şeklinde geçiyorsa da, biz "yerleştiler" şeklinde tercüme-yi tercih ettik. Bk. *ayn. yer.*

I. GAZNELİLER DEVLETİNİN BİR İÇ SİYASET MESELESİ OLARAK SELÇUKLULAR

Şimdiye kadar verdiğimiz izahatla Selçukluların, bir dış siyaset meselesi olarak Gazneliler devletinin türlü meseleleri arasındaki yerini tayine uğraştık. Bu arada onların diğer devletlerle münasebetlerini ve rollerini belirtmeğe çalıştık. Ezcümle *Mâverâünnehr* Karahanlıları devletinin ve Hârezmşah'ların iç siyasetinde oynadıkları rolleri anlattık.

Bu andan itibaren Selçuklular karşımıza sadece Gazneliler devletinin bir iç siyaset meselesi olarak çıkmaktadırlar. Görülüyor ki, Gazneliler devleti tarihi bakımından, Selçukluların bundan önceki hayat ve faaliyetleri ile bu andan itibaren olan hayat ve faaliyetleri tamamiyle farklıdır.

Diğer taraftan, bu andan itibaren sürdükleri hayat, bizzat Selçuklular tarihi bakımından da hususiyet arz etmektedir: Şimdiye kadar onlar, topraklarında yaşadıkları devletlerin umumiyetle ya müttefikleri olarak, veyahut yardımcıları olarak bulunuyorlardı. Bundan böyle ise Selçuklular, Gazneliler devleti arazisine, hem izinsiz girmişler, hem de bu devletle dostane münasebet halinde yaşamamışlardır. Bu bakımdan da, buraya daha önce gelmiş olan Türkmenlerden farklı bir siyaset takip etmişlerdir. Sonra Selçuklular, kuracakları devletin merkezini teşkil edecek coğrafi sahaya artık inmiş bulunuyorlardı.

Bu suretle, gördüğümüz gibi, doğuda, batıda vatan aradıktan sonra onlar gezgincilikten kurtulmuşlardı. Diğer taraftan Selçuklular meselesi basitleşmiş bulunuyordu. Daha önceki hayat ve faaliyetleri karışık, anlaşılması ve izahı güç safhalar arz ediyorlardı. Bu güçlük, haklarında verilen malûmatın azlığından ileri geldiği gibi, bizzat hâdiselerin karışık olmasından da ileri geliyordu. Bu sebepledir ki, şimdiye kadar hâdiseleri kesintisiz izah etmekte güçlük çektik. Boşlukları mukayese, tefsir ve istidlal yollarıyla doldurmağa çalıştık. Bu andan itibaren sağlam temeller üzerinde yürümek imkânını bulacağız. Selçukluların hayat ve faaliyetlerini, tekâmüllerini aralıksız takip etmek mümkün olacaktır.

Şu halele gerek Oğuzlar tarihi bakımından, gerekse Gazneliler devleti tarihi bakımından *Horasan'a* daha önce gelmiş Türkmenlerin tarihi ile Selçukluların tarihi bu andan itibaren birleşmektedir. Bu itibarla Selçukluların *Horasan'daki* hayat ve faaliyetinin aldığı şekil ve istikamet hakkında malûmat vermeden önce, *Horasan'a* ilk geçtikleri tarihten bu zamana kadar Türkmenlerin, devletin—bir iç meselesi olarak—Gazneliler arazisi içindeki hayat ve faaliyetlerini görelim."

I. HORASAN'A DAHA ÖNCE GEÇMİŞ OLAN OĞUZLAR

a. SULTAN MAHMUD DEVRİNDE OĞUZLAR

Selçuklu şefi Arslan'ın esaretinden sonra bir kısım Türkmenlerin, Selçukluların yeni şefleri olan Tuğrul Bey'le Çağrı Bey kardeş-

lerin emrine girmiyerek, onlardan nasıl ayrıldıklarını görmüş ve bunun muhtelif bakımlardan delâlet ettiği mânalar üzerinde uzun uzun durmuştuk.

Sultan Mahmud'a müracaat eden—adlarının Kızıl, Boğa, Yağmur ve Göktaş olduğunu sonradan öğrendiğimiz¹ — Türkmen kumandanları (*sâlârân*) bu Gazneli hükümdarına taleplerini şu şekilde ifade ettiler:

"Biz 4000 haneyiz. Ferman olursa, "Hudâvend" bizi (*Horasan'a*) kabul etsin: Sudan (*Ceyhun'dan*) geçelim ve *Horasan'ı* vatan yapalım. Ona bizden rahat(lık), vilâyetinde ise (gelişimizden dolayı) "ferah"hk olur. Zira biz çöl adamlarıyız ve pek çok koyunlarımız vardır. (Sonra) bizim iltihakımızla (hükümdarın) ordusu artar"² (1025-416).

Şimdi aynen naklettiğimiz bu malûmatı tahlil ve tefsir edelim:

1. Bu malûmattan, bu Türkmenlerin *Horasan'a*, geçmekten gayelerinin ne olduğunu anlıyoruz: *Horasan'da* yerleşmek ve burasını kendilerine vatan edinmek. Onlar böylece gayelerini daha müracaatlarının başında vuzuhla ortaya koymaktan çekinmiyorlar.

2. Sonra devlet nizamını bozucu ve karışıklık âmili unsurlar olmayacaklarına dair hükümdara teminat veriyorlar.

3. Diğer taraftan gelişlerinin *Horasan'da* bolluk ve ucuzluk yaratacağını ifade etmektedirler. Zira, pek bol olduğundan bahsettikleri koyunlarıyla *Horasan'ın* et, süt, yün ihtiyaçlarını karşılayacaklardır. Şu halde bizzat kendi görüşlerine göre, onlar iktisadî bakımdan tamamlayıcı bir faktör olacaklardır.

4. Çöl adamları olduklarını söylemekle, Oğuzlar yerleşik unsurun menfaatlerine hâlel vermeyeceklerini, daha açık tabiriyle yerleşik unsurla bir çatışmanın bahis mevzuu olmayacağını temin ediyorlar.

5. Nihayet, hükümdar isterse, ordusuna asker vermeğe hazırdırlar. Kendilerine yerleşecek yer verilmesi mukabilinde Türkmenlerin devlete sağlayacakları faydalar da yine kendi telâkkilerine göre işte bunlardır (Madde 3,4,5).

Verdiğimiz ve tahlilini yaptığımız bu malûmat üç esas kısmı ihtiva ediyor :

a) Gaye

¹ Msl. bk. Beyhakî, nşr. Ganî, (Kızıl, Boğa, Göktaş ve diğer başbuğlar) s. 68, 445, (Boğa, Yağmur, Göktaş ve diğerleri) (Kızıl, Yağmurlular ve Balhan dağlılar) 521; nşr. S. Nefîsî, 69, 541, 633. Mamafih Beyhakî'nin elimizde bulunmayan kısımlarından istifade eden Cuzcânî (bk. 2891-2; İngilizce terc. s. 119-20) de aynı şeflerin adlarını saymaktadır. Yalnız sıra değişmektedir. Zira Cuzcânî şöyle saymaktadır: Yağmur, Boğa, Göktaş, Kızıl.

Yer değiştirmenin aynı zamanda şefler arasındaki münasebetlerde de yer değiştirme mânasına geleceğini unutmamak lâzımdır.

² Gerdîzî, s. 76.

b) Teminat (devlete zarar vermemek)

c) Nihayet *Horasan'da* yerleşmeleriyle Gazneliler devletinin elde edeceği fayda (iktisadî ferahlık, ve orduda hizmet).

Görülüyor ki, devlete vergi vermeyi düşünmemektedirler. Halbuki *Horasan'a* girdikten ve yerleri gösterildikten sonra kendilerine vergi salındığını görecekler.

Onların *Horasan'a* geçirilmesinde bu saydıklarımızın ne dereceye kadar âmil olduklarını tâyine muktedir değiliz. Bunlar ne dereceye kadar âmil olursa olsun, Selçukluların zayıflaması neticesini doğuracak olan bu talebin kabul edilmesi, Gazneliler devleti dış siyasetinin umumî prensiplerine uygundur. Zira bu sırada Mahmud'u meşgul eden başlıca dış meselenin Selçuklular meselesi olduğunu gördük.

Buna daha başka, tâli derecede, sebepler ilâve etmek mümkündür (Meselâ Arslan'ı tevkif etmek suretiyle Türkmenler arasında yarattığı kötü tesiri bir dereceye kadar tamir etmek).

Mahmud'un bu Türkmenleri hudutları içine kabul etmesinde hakikî saik ne olursa olsun, şu muhakkak ki, bu anda bunların *Horasan'a* kabul edilmeleri yalnız Mahmud'un değil, bu Türkmenlerin de menfaatlerine uygun bulunuyordu.

Sultan Mahmud, Türkmenlerin bu mucip sebeplerle yaptıkları talepleri kabul etmiş ve onlara "iyi ümitler" vermiştir ¹.

Bu son ifadesinden Mahmud'un bu Türkmenleri, hattâ ilticaya teşvik ettiği neticesine varılabilir.

Böylece 4000 hanelik Türkmen kitlesi, Mahmud'un fermanı gereğince, aile ve çocuklarıyla, mal ve hayvanlarıyla *Ceyhun'u* geçtiler ². Koyunlarıyla, develeriyle, atlarıyla ve sığırlarıyla bu 4000 çadır halkının nehri geçerken teşkil edecekleri, geçtikten sonra kendilerine tahsis edilen sahalarda teşkil ettikleri manzarayı gözlerimizin önünde canlandırmak güç olmasa gerektir.

Gerek yukarıda, Sultan Mahmud'a müracaat ettikleri sıradaki ifadelerinden, gerekse bu sayılanlardan anladığımıza göre, bu Türkmenler zengindirler. Fakat bizi burada asıl alâkadar eden cihet, aradan oldukça uzun bir zaman geçmesine rağmen, *Cend'e* gelen Selçuk ile bu

¹ Gerdîzî, *ayrı. yer.* Bu müphem tabirden ne anlamak lâzım geldiğini tayin edemiyoruz. Fakat bunu onların taleplerinden vaz geçmeleri ihtimaline karşı söylenmiş bir teşvik sözü olarak kabul etmek en yakın bir ihtimaldir.

² Bk. *ayrı. yer.* Kaynakta bu Türkmenlerin kadın, erkek ve çocuktan mürekkep insan faktöründen başka beraberlerinde ne çeşit hayvan bulunduğu kaydedilmekte ise de, miktar verilmemektedir. Mamafih bunların adlarını saymak onların ne gibi canlı servete sahip olduklarını göstermek bakımından faydasız olmaz. Kaynağa göre, onlar *Ceyhun'u* ağırlıkları ile, koyun, deve, at ve sığır (*sütâr*)larıyla geçmişlerdir. Bundan onların nasıl bir göçebe tipini temsil ettiklerini ve servetlerini daha ziyade hangi hayvanların teşkil ettiğini anlıyoruz: Onlar daha ziyade koyuncudurlar. Servetlerinin esasım da koyun teşkil etmektedir.

Türkmenler arasında, gerek hayat telâkkileri bakımından, gerekse umumiyetle yaşayışları bakımından fazla bir farkın bulunmamasıdır. Meselâ miktar dikkate alınmazsa, hemen hemen aynı cins hayvanları yetiştirmektedirler.

İslâm-İran medeniyeti çerçevesi içinde uzun müddet yaşamalarına rağmen onların göçebe Türk kültür ve medeniyetini muhafaza ettiklerim gösteren bu husus dikkate şayandır: Aynı müşahedeyi, daha sonra, Selçuklular İran'da bir devlet kurdukları zaman da yapmak fırsatını bulacağız.

Türkmenlerin, Gazneliler devleti hudutları içine kabul edilmesi meselesinde, *Tus* valisi bulunduğu için *Horasan* şartlarını ve komşu ülkedeki Türkmenleri daha iyi bildiği anlaşılan Arslan Gâzib, hükümdarla aynı fikirde değildir. Zira onun en büyük havassından olan¹ bu kumandan, bu Türkmenleri *Horasana* niçin kabul ettiğini hükümdara sormuş ve bunun bir hata olduğunu söylemiştir. Bununla iktifa etmeyen vali, bunları öldürtmesini veya kendisine teslim etmesini istemiştir. Arslan Câzib, ok atamamaları için Türkmenlerin baş parmaklarını kesmek suretiyle onları zararsız hale getirmek niyetindedir².

Görülüyor ki, Arslan Gâzib, Türkmenlerin Sultan Mahmud'a müracaat ettikleri zaman verdikleri sözlere sadık kalacaklarından emin değildir. Sultan Mahmud bu teklifi kabul etmemiş, onu merhametsizlikle ve katı kalbîlikle itham etmiştir. Vali, buna verdiği cevapta, dediğini yapmazsa pişman olacağını söylemiştir³. Zamanın, Gazneli tarihi bakımından, Arslan Gâzib'e hak verdiğini göreceğiz.

Bu Türkmenlere, *Serahs*, *Ferâve* çöllerinde ve *Bâverd'de* otlaklar gösterildi⁴. Bu suretle kendilerine Gazneliler devletinin hudutlarında yerler tahsis edilmiş olduğunu görüyoruz. Bundan başka kendilerine vergi (*haraç*) vazedildiğini, bu vergilerin tahsili için tahsildarlar (*ummâl*) tâyin edilmiş bulunduğunu biliyoruz⁵. Bu malûmata göre hüküm, vermek icap ederse, bu Türkmenlerin Gazneli devleti tebaalığına kabul edilmiş oldukları söylenebilir.

Diğer taraftan bu Türkmenlerin, hiçbir silâh taşımamalar] için emir verilmesi⁶, toplu halde değil, dağınık halde bulunmalarının temin

¹ İbnü'l-Esîr, IX, 323. ayrıca bk. Cuzcânî, 291 İngilizce terc. s. 119.

² Bk. Gerdîzî, *ayrı. yer*; ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *ayrı. yer*. Bu son kaynağa göre, Sultan Mahmud, Arslan'ın tevkifinden sonra halkı ve aşireti hakkında ne yapılması hususunda istişarede bulunmuştur. Arslan Câzib, ya baş parmaklarının kesilmesini yahut da *Ceyhun'a* atılmalarını teklif etmiştir.

Cuzcânî son kaynağı destekler mahiyette olmak üzere daha fazla malûmat vermektedir (Bk. s. 291; İngilizce terc. s. 119. Ayrıca bk. M. Nâzım, *ad. geç. eser*, s. 64). Buna göre, Arslan Câzib'in yaptığı bu gayri insanî teklifi hükümdarın reddetmesinin bir sebebi belki de tatbik kabiliyetinin bulunmamasıdır.

³ Gerdîzî, *ayrı. yer*.

⁴ Gerdîzî, s. 67.

⁵ İbnü'l-Esîr, IX, 324; ayrıca bk. İbn Hallikân, nşr. Bulak, s. 57.

⁶ Cuzcânî, 292; İngilizce terc. s. 120.

edilmesi ¹, Arslan Câzib'in itirazlarının tesirsiz kalmadığını, devletin bu Türkmenlere karşı itimadsızlık beslediğini göstermektedir. Önceden gösterilen bu itimadsızlığın, onların devlet nizamını ihlâl edici hareketlerinde ne dereceye kadar müessir olduğu gözönünde bulundurulması lâzım gelen noktalardandır. Maamafih Türkmenlerin başlangıçta dürüst hareket ettiklerini biliyoruz².

Daha aradan iki yıl geçmeden (1028 yılı başı, 418 yılı sonu) ³ Türkmenler hakkında şikâyetler gelmeğe başlamıştır. *Nesâ*, *Bâverd* ve *Ferâve* halkı, dergâha gelmişler, "bu taraflarda dolaşan" Türkmenlerin "fesad"-mdan ve zulmünden (*dest-dirâzî*) hükümdara dert yanmışlardır.

Görülüyor ki, şikâyet, mahallî devlet mümessillerinden değil, doğrudan doğruya halktan gelmektedir. Halbuki bunların sevk ve idaresi mahallî memurların mesuliyeti altına verilmişti ⁴. Merkezin dikkatini önce onların çekmesi icap ederdi. Bundan anlaşılıyor ki, bu şikâyetler asayiş bozacak kadar mühim olmayıp, yerleşik halkla bu göçebelerin arasında geçen mahallî ihtilâflardır. Fakat bir defa merkeze aksettirildikten sonra devletin, tahkik lüzumunu bile duymaksızın Türkmenlere karşı hemen harekete geçmesi, yerleşik halkın, göçebe tabaaya tercih edildiğini göstermektedir. Zira yerleşik halkın menfaatleri, ne kadar küçük olursa olsun, haleldar olunca, bunu bir mesele yaparak, bizzat merkezin alâkadar olması başka türlü tefsir edilemez.

Bu şikâyetleri —galiba tahkik etmeksizin— dikkate alan Mahmud, *Tus* valisi Arslan Câzib'e bir ferman göndermiş, bu Türkmenleri tedip, ve ellerini "reaya" dan çekmelerini temin etmesini emretmiştir.

Bu ferman gereğince, Türkmenler üzerine yürüyen Arslan Gâzib, onlarla bir kaç defa savaş yapmış, bir çok insan öldürmüş, bir çok insanı da yaralamış, fakat daha fazla bir şey yapamamıştır. Zira bizzat kaynağın ifadesine göre, Türkmenler çoğalmış bulunuyorlardı⁵.

Görülüyor ki, Türkmenlere karşı kat'i netice almak mümkün olmamaktadır. Bunun başlıca sebebi, herhalde dışarıdan, yeni iltihaklarla hane sayılarının 4000 rakamının çok üstüne çıkmış olmasıdır.

Bu iltihakların nasıl ve nereden vukubulduğu hakkında maalesef fazla malûmatımız yoktur. Bunun daha ziyade *Horasan* içinde bulunan dağınık Türkmen unsurlarının iltihakiyle mi, yoksa *Horasan* dışından yeni gelen Türkmenlerle mi olduğunu bilmek bir çok bakımlardan çok enteresan olurdu ⁶

¹ İbnü'l-Esîr, IX, 323, ayrıca bk. M. Nâzım, *ad. geç. eser*, s. 64.

² Msl. bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 68; nşr. S. Nefîsî, s. 69.

³ Metinde (bk. Gerdîzî, s. 70) 408 yılı olarak geçiyorsa da, bunun 418 olarak düzeltilmesi icabedeceği tabiidir.

⁴ Bk. Cuzcânî, *ayn. yer*; İngilizce terc. *ayn. yer*. Metinde: *Horasan* mülûkü.

⁵ Gerdîzî, s. 70-71; ayrıca bk. M. Nâzım, *ad. geç. eser.*, s. 64-5.

⁶ Bu husustaki münakaşalar için bk. Kesrevî-i Tebrizî, *ad. geç. eser*, s. 57: Ona göre Tuğrul ile Çağrı'nın *Cayhun'u* geçmesinden 30 yıl önce Türkmenler *İran'da* yayılmış bulunuyorlardı.

Arslan Câzib'in Türkmenlere karşı kat'i neticeli bir zafer kazanamaması yüzünden, Sultan Mahmud'un sarayına yapılan "tazallüm ve şikâyet" in arkası kesilmemiştir¹.

Sultan Mahmud, Arslan Câzib'e mektup göndermiş, onu "paylamış" ve acizlikle itham etmiştir. Arslan Câzib, verdiği cevapta, Türkmenlerin çok kuvvetlenmiş olduklarını, bunların fesadına mâni olunabilmesi için, hükümdarın bizzat müdahalesinin zarurî bulunduğunu, böyle bir müdahale olmazsa, fesadlarının daha da artacağını (kuvvetleneceğini) ve çaresine bakmanın daha da güçleşeceğini bildirmiştir. Bu mektubu okuyan hükümdar mütessir olmuş, "yerinde duramamış", ordusunun başında harekete geçmiştir (1028-418).

Tus'da hükümdar, Arslan Câzib'den izahat istemiş, bu kumandan da Türkmenlerin durumunu tafsilâtiyle anlatmıştır. Hükümdar, Arslan Câzib'e bir kaç kumandanın emri altında takviye kıtaları vermiş ve Türkmenler üzerine sevk etmiştir.

Ordu Ribât-ı Ferâve'ye yaklaşınca Türkmenleri karşısında buldu. Zira onlar da gelen orduya karşı çıkmışlardı. Şu halde Türkmenler afvedilmelerini talep edecek yerde, savaşı bu defa da kabul etmişlerdir; hattâ kendilerini herhangi şekilde mazur göstermek lüzumunu bile duymamışlardır. Kaynağa göre, onlar cüretkâr olmuşlardır² (*dilir geşte*). Bundan anlaşılıyor ki, daha önce Arslan Câzib'e karşı kazandıkları zaferlerden dolayı Türkmenlerin kendilerine güvenleri artmıştır.

Savaş, Türkmenlerin mağlubiyeti ile neticelenmiştir: 4000 atlı öldürülmüş, bir çoğu esir edilmiştir. Geri kalanların ekserisi *Balkan*³ dağına ve *Dihistan'a* doğru kaçmışlardır⁴. Diğer bir kısmı ise *Kirman'a* iltica etmişlerdir⁵. Tâ *Azerbaycan'a* iltica ettikleri zaman öğrendiğimize göre, şefleri şunlardı: Boğa, Göktaş, Mansur ve Dana⁶. Buna göre bir hüküm vermek icap ederse, *Balhan* dağına iltica eden Oğuzların, Kızıl ile Yağmur'un emri ve kumandası altında oldukları kabul edilebilir⁷.

Bu suretle *Horasan'a*, gelen Oğuzlar, hâdiselerin zoruyla kendi aralarında bir defa daha parçalanmış bulunuyorlardı. Bu parçalanma çok mühimdir. Zira bu andan itibaren şimale iltica edenler, *Balkan* Türkmenleri veya Oğuzları, Batıya gidenler ise *Irak* Türkmenleri veya Oğuzları adlarını alacaklardır.

¹ Gerdizî, s. 71.

² Gerdizî, *ayn. yer.*

³ Kesrevî-i Tebrizî'ye göre (S. II, 62). *Horasan'da* kalanlar, yani *Balkan* dağlarına iltica edenler batıya gelenlerin iki misli (4000 çadır halkı) idiler.

⁴ Gerdizî, *ayn. yer.*; ayrıca bk. M. Nâzım, ad. geç. eser. 65. İbnü'l-Esîr'e göre (IX, 267), buradan *Curcân'a* geçmişlerdir.

⁵ İbnü'l-Esîr, IX, 324; ayrıca bk. M. Nâzım, 65.

⁶ İbnü'l-Esîr, IX, 269; Türkçe terc. s. XLII.

⁷ Bu hususu Beyhakî'de teyid etmektedir. Msl. bk. nşr. Ganî, 521; nşr. S. Ne-fisi, 3633.

Bizzat kaynağın ifadesine göre, bu savaşın Gazneliler devleti bakımından ilk neticesi, onların bu vilâyette (*Horasan'da*) çıkardıkları "fesad"ı hafiflemesi¹. Bundan anlaşılıyor ki, zafer, bütün şiddetine rağmen kat'i neticeli bir zafer değildir ve Türkmenlerin çıkardıkları fesadın kökü kazmamıştır. Nitekim onlar faaliyetlerine devam etmişlerdir². Maamafih şurası muhakkak ki, Sultan Mahmud, iki sene kadar uğraştıktan sonra, ölmeden önce, *Horasan'ı* Oğuzlardan temizlemiştir³.

Mahmud böylece bir taraftan kendi üklesi olan *Horasan'ı* onlardan temizlerken, diğer taraftan Gazneliler hududu dışına çıkan *Oğuzları* da siyasî nüfuzunu kullanmak suretiyle temizlemeğe uğraşıyordu. Önce Kirman'a iltica eden Oğuzlar, Kıvamü'd-devle Ebu'l-Fevâris tarafından iyi kabul edilmişse de, onun çok geçmeden ölümü üzerine (Kasım 1028-Zilkade 419), buradan *İsfahan'a*, geçmişlerdir⁴. 2000 çadırlık bir Türkmen kitlesi *İsfahan'a* iltica etmiştir. Fakat Mahmud, bura hükümdarı Alâü'd-devle Ebu Cafer'e (1007-1041) mektup göndererek, ya kendilerinin yahut başlarının kendisine gönderilmesini istemiştir. Alâü'd-devle, naibine ziyafet verilmesini ve buna Oğuzların davet edilmesini emretmiştir. Bundan sonra Oğuzlara elçi göndererek, ordusuna kaydetmek istediğini ve davete gelmelerini bildirmiştir. Oğuzlardan büyük bir gurup bu davete icabet etmiştir. Halbuki onların öldürülmeleri için tertibat alınmış bulunuyordu: Deylem'liler, bahçelere pusuya yerleştirilmişlerdi. Alâü'd-devle'nin bir Türk kölesi, durumu Oğuzlara bildirdi. Bunun üzerine Oğuzlar döndüler. Alâü'd-devle'nin naibi, onlara mâni olmak istedi. Oğuzlar kabul etmediler. Bu sırada Deylem'li kumandanlardan biri, Oğuzlardan birine hücum etti. Bir Türk okuyla onu öldürdü. Böylece çıkan gürültü üzerine Deylemli-

¹ Gerdizî, *ayn. yer.*

² Bk. M. Nâzım, *ad. geç. eser*; s. 66. İbnü'l-Esîr, IX, 267; Beyhakî, nşr. Morley, s. 71; nşr. Ganî 68, ye istanaden. Bu müellife göre, rahat durmayan Türkmenlere karşı Mahmud, Arslan Câzib'i tekrar göndermek zorunda kalmış, hattâ kendisi bizzat sefer tertip etmiştir. Neticede Mahmud, *Horasan'ı* "Selçuklular"dan temizlemeğe muvaffak olmuştur. Öyle görünüyör ki, M. Nâzım, hâdiseyi Gerdizî'ye göre naklettikten sonra, İbnü'l-Esîr'in yeni hâdiselerden bahsettiğini sanmış, onun verdiği malûmatı da nakletmiştir ki, yanlışlığı meydandadır. Zira İbnü'l-Esîr'in de aynı hâdiseleri naklettiği muhakkaktır. Öyle görünüyör ki, M. Nâzım'ı şaşırtan nokta, Gerdizî'nin 1028 (419) da geçen hâdiseler, İbnü'l-Esîr'de 1029 (420) senesi hâdiseleri arasında zikresilmesidir. Halbuki bildiği gibi, o, Oğuzlara âit hâdiselerin hepsini bu sene hâdiseleri içinde toplamıştır (bu hususta bk. Kesrevî-i Tebrizî s. 60, 68-69).

M. Nâzım'ı şaşırtan ikinci bir nokta da, aynı Türkmenlere ait haberlerin İbnü'l-Esîr'de iki yerde hikâye edilmesidir (bk. IX, 266 ve 267). İbnü'l-Esîr birinci defa umumî ve mübhem olarak bahsetmiş, ikinci defa da ise teferruata girişmiştir.

Bizim görüşümüzü destekleyen bir nokta da şudur: Eğer Mahmud, ikinci defa Türkmenler üzerine bizzat sefer yapmış olsaydı, Gerdizî, kısa da olsa, bundan mutlaka bahsedirdi.

³ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 68; nşr. S. Nefsî, s. 69.

⁴ Bk. M. Nâzım, s. 65.

ler pusularından çıktılar. Bunlara şehir halkı da katıldılar. Yapılan savaşta Oğuzlar mağlup oldular. Mağlup Oğuzlar çadırlarını söktüler ve yola düştüler. Önlerine çıkan hiç bir köyü yağmalamadan geçmediler. Böylece Oğuzlar, *Azerbaycan'a*, kadar geldiler ¹, Ve *Azerbaycan* hükümdarı Vehsûdân'ın hizmetine girdiler ².

Bu suretle Sultan Mahmud'un arzusu kısmen yerine gelmiş oldu.

Görülüyor ki, Oğuzlar bir kaç yıl içinde birkaç devlet değiştirmişlerdir: Önce, *Kirman* Buveyh'lileri devletine, sonra, *İsfahan'da* hâkim Kâkeveyh oğulları devletine, en sonra da Azerbaycan devletine sığınmışlardır. Maamafih unutmamak lâzımdır ki, Oğuzların bu bölgelere gelişi ilk defa vukubulmamaktadır (Meselâ Çağrı'nın batı seferi, bk. I, s. 170-178). Bu itibarla bu geliş orijinal değildir. Orijinal olan taraf, geliş tarzlarıdır: Oğuzlar bu defa buralara tazyik altında gelmişlerdir.

Sultan Mahmud, öldüğü zaman (30 Nisan 1030-20 Cemaziyel-evvel 421) Gazneliler devletiyle Oğuzlar arasındaki münasebetlerin umumî bilançosu işte bu idi.

b. SULTAN MESUD DEVRİNDE OĞUZLAR

Balkan dağına iltica eden Oğuzlar, burada da durmadılar ve *Gür-can'a*, geçtiler. Daha sağlığında Sultan Mahmud tarafından *Rey'e* gönderildiği zaman, Mesud, Oğuzlardan bir kısmını maiyetine asker olarak aldı. Bunların reisi Yağmur idi ³. Şu halde bu Oğuzlar Balhan Oğuzları idi. Maamafih o ordusuna aldıktan sonra onları kendi şeflerinin idaresinde bırakmamış ve başlarına kendi adamlarından birini kumandan tâyin etmişti ⁴.

Ma h m u d'un ölümü üzerine tahtı elde etmek üzere doğuya yürüyen Mesud'un maiyetinde bu Oğuzlar da vardı. Bunlar, *Balhan* dağında kalan kardeşlerinin de memlekete dönmelerine müsaade edilmesini Sultan Mesud'dan rica ettiler, (Bundan anlaşılıyor ki, *Balhan* Oğuzlarının hepsi *Gür-can'a* geçmemişlerdir). İtaat üzere bulunmaları ve doğru yoldan ayrılmamaları şartıyla Mesud, bunların memlekete (*Horasan'a*) dön-

¹ İbnü'l-Esîr, IX, 266-7; M. Nâzım, 65-6; Kesrevî-i Tebrizî, s. 61.

² Tafsîlât için bk. Kesrevî-i Tebrizî, 26 vd. Müellif bu Türkmenlerin *Azerbaycan'a*, gelişlerinin daha eski tarihlerde olduğunu isbata çalışıyorsa da, Çağrı Bey'in gelişi ile karıştırdığı için müellifin bu görüşü kabule şayan değildir. Çünkü İbnü'l-Esîr, bu oğuzların Arslan'ın Oğuzları olduğunu müteaddit defalar tasrih etmektedir, (msl. bk. IX, 266.) Arslan 1025 de esir edildiğine göre, bu Oğuzların bu tarihten önce *Azerbaycan'a* kadar gitmeleri imkânsızdır. Kesrevî'nin nasıl yanlış olduğunu ayrıca münakaşa edeceğiz.

³ Bk. İbnü'l-Esîr, IX s. 267; Türk. terc, XL.

⁴ Beyhakî, nşr. Ganî, 68; nşr. S. Nefisî, 69. Tayin edilen kumandanın adı Humar-taş Hâcib idi.

melerine müsaade etti¹. Hakikatte tahta geçebilmek için askere ihtiyacı olan Mesud'un, bu sebeple onların bu ricalarını kabul ettiğini biliyoruz². Kaynakta daha tahta geçmeden önce, onun yaptığı iki hatadan biri olarak bu hâdise gösterilmektedir. Birinci hatası, gördüğümüz gibi, Ali Tekin'den yardım istemesi, ikinci hatası da Türkmenleri tekrar *Horasan'a* sokmasıdır.

Böylece, müteakip hâdiselere nazaran hüküm verilirse, hata gibi görünen bu iki tedbirin, Mesud'un bu sırada içinde bulunduğu şartlar düşünülecek olursa muayyen bir hedefe varmak için *düşünülmüş* yerinde hareketler olarak görünmektedir. Zira o bu teşebbüslerde bulunurken, sadece taht müddeisi durumunda idi ve hâdiselerin nasıl inkişaf edeceğini şüphesiz bilmiyordu.

Kaynağımızın hatırlattığı gibi³, bu Oğuzların *Horasan'da*, yaptıkları, Sultan Mahmud'un onlara karşı tedip hareketine girişmesi ve *Horasan'dan* sürmesi, şimdi onlardan istifade etmeğe mâni teşkil edemezdi.

Mesud'un müsaadesi ile *Horasan'a* gelen Oğuz şefleri şunlardı: Kızıl, Boğa, Göktaş ve diğerleri⁴. Buna göre hüküm vermek icap ederse, yalnız *Balhan'dan* değil, batıdan da Oğuzlar gelmiştir. Zira Boğa ve Göktaş'ın, *Azerbeycan'a* iltica eden Oğuzların şefleri olduklarını görmüştük.

Oğuzlar bir müddet devlete iyi hizmette bulunmuşlar, sonra âdetleri olan yağmalara tekrar başlamışlardır⁵. Maamafih daha 1031 (242) de Oğuzlara karşı ordu sevk edildiğine bakılırsa⁶, onların pek kısa bir müddet rahat durdukları anlaşılıyor. Filhakika *Ferâve'de* vukubulan karşılaşmada iki taraftan bir çok kimseler öldürülmüştür. Türkmenler eşya ve ailelerini *Balkan* tarafına göndermişler, geride yalnız atlılar kalmıştır. Türkmen atlıları her gün gurup gurup gelirler, harp ederlerdi. Bir müddet sonra çekilirler, başka bir gurup harbe girerdi⁷.

Bunları, devlet hizmetine giren Oğuzlarla karıştırmamak lâzımdır. Zira Sultan Mesud, Humartaş'ın kumandası altındaki Oğuzları, *Mekran'a* gönderdiği ordu ile birlikte cenube sevk etmişti⁸. (Kasım 1030-Zilkade 421). Bunlar Kızıl, Boğa ve Göktaş'ın Türkmenleri idiler⁹. Şeflerinin de başlarında bulunup bulunmadığını bu ifadedden

¹ İbnü'l-Esîr, *ayn. yer.* Maamafih aile ve çocuklarının *Balkan'da* kaldığını aşağıda göreceğiz; ayrıca bk. Beybârs Mansûrî, *gübdetü'l Fikre fî Tarih'l-hicre*, Millet Ktb., Feyzullah Efendi, No. 1459, vr 57a (ayrıca tekrar ediyor).

² Beyhakî, nşr. Ganî, 68; nşr. S. Nefisî, 69.

³ Beyhakî, *ayn. yer.*

⁴ Beyhakî, *ayn. yer.*

⁵ Beyhakî, *ayn. yer.*

⁶ Gerdizî, 78. Ebû Sa'd Abdus kumandasında.

⁷ Gerdizî, *ayn. yer.*

⁸ Tafsilat için bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 69; nşr. S. Nefisî, 70.

⁹ Beyhakî, nşr. Ganî, 244; nşr. S. Nefisî, 288.

çıkaramıyoruz. Gönderilen ordu, bu arada Türkmenler vazifelerini muvaffakiyetle yaptılar. Bu münasebetle 2000 *Sultanî* ve *Türkmani* atlıya pusu kurma vazifesi verilmiş ve savaş kaybedilmek üzere iken pusedan çıkan bu askerler harbin talihi değişmiştir¹.

Aşağıda göreceğimiz gibi, sonradan bütün Türkmenler sükûnet bulmuşlar ve yağmayı terk etmişlerdir. Bunda devlet hizmetine giren Türkmenlerin büyük rolü olduğu görünüyor².

Bütün bu hizmetlerine ve artık uslu durmalarına rağmen, Mesud'un Oğuzlara karşı olan itimadsızlığı devam etmiştir.

Irak başkumandanlığına tâyin edilen *Taş'ı* huzuruna kabul eden Mesud, ona *Rey* ve *Cibâl* hakkında emirler vermiştir. Bu emirlere göre *Taş*, *Nişâbur'da* üç ay kalacaktır. Bu müddet zarfında kendisiyle beraber hareket edecek ordu orada toplanacaktır. *Niş âbur'a* gelecek olanlar arasında Türkmenler de vardır. Zira o, Yağmur'a, Boğa'ya, Göktaş'a ve Kızıl'a bütün Türkmenlerle birlikte buraya onun yanına gelmeleri için emir vermiştir. Eskisi gibi Gazneli ordusu generallerinden Humartaş bütün Türkmenlerin kumandanı (*Sâlâr'dıv*). Bu Türkmen şeflerini yakalamağa çalışmalıdır. Zira onların kafalarında fesad vardır. Onların yakalanmasına hükümdar tarafından karar verilmiştir.

Bu emirleri alan *Taş*, huzurdan ayrıldıktan sonra orada bulunan vezir söz almış ve bu karara itiraz etmiştir. Bunu, ehemmiyeti dolayısıyla, aynen naklediyoruz: "Tâ başlangıçta, bu Türkmenleri getirmek ve evimizin ortasına yerleştirmek bir hata idi. O zaman Altuntaş'a, Arslan Câzib'e ve diğerlerine çok söyledik, fayda etmedi. Zira Sultan Mahmud kendi fikrine göre hareket eden, "müstebit" bir adamdı. (Bu sebeple) o hatayı yaptı ve bunca hâdiseler oldu. Nihayet onları yendiler ve *Horasan'dan* çıkardılar. Hudâvend (Sultan Mesud) onları geri getirdi. Şimdi onlar sükûnet bulmuşlar ve hizmete girmişlerdir. Onları bir (Gazneliler Devleti) kumandanı (*hacib*)nin emrine vermek revadır. Fakat kendi kumandanlarını başlarından atmak doğru değildir. Zira şüphelenirler ve tekrar doğru yoldan ayrılırlar."

Mesud cevaben, "Kumandanlarından bir kaç kişi (nin bertaraf edilmesini) onlar (Türkmenler) da istemişlerdir. (Dediklerim) yapılmalıdır. (Bu takdirde) onlar sükûnet bulurlar" dedi. Böylece vezir, hükümdarı ikna edememiştir. Fakat yakın mesai arkadaşlarının dediği gibi, mesuliyeti kendi üstünden atmıştır³.

Görülüyor ki, Türkmenlere karşı takip edilecek siyasette hükümdarlarla veziri aynı fikirde değillerdir.

¹ Bk. *ayn. yer.* Mevzuumuzun dışında kaldığı için *Mekran* fethi hakkında daha fazla tafsilat vermiyoruz.

² Bu hususta aşağıya bakınız.

³ Bk. *Beyhakî*, nşr. *Ganî*, 266; nşr. *S. Nefisi*, 317.

Verdiğimiz bu malûmat bir çok bakımlardan gayet mühimdir. Zira Mesud'un bu plânu tatbik edildiği takdirde-ki göreceğimiz gibi tatbik edilecektir- Türkmenlerin devlete karşı harekete geçmeleri mesuliyeti tamamiyle Sultan Mesud'a raci olacaktır. Nitekim *Irak'a* gönderilen Türkmenler de, orada kendilerine verilen vazifeyi muvaffakiyetle yerine getirmişler, bu suretle devlete sadakatlerini isbat etmişlerdir¹. Sonradan öğrendiğimize göre bunlar 3-4 bin atlıdan ibarettirler ve eşya ve mallarını veya hiç olmazsa bir kısmını *Herat* civarında bırakmışlardır². Diğer taraftan aradan pek fazla bir zaman geçmeden (14 Mart 1033-8 Rebiülahir 424)³ şu haber gelmiştir:

Yağmur'un ve diğer Türkmen reislerinin oğulları bir çok diğer Türkmenlerle birlikte *Balkan* dağından inmişlerdir. Babalarının intikamını "müslümanlardan" almak üzere memleketin muhtelif taraflarına hücum etmektedirler. Yine gelen bu haber münasebetiyle *Irak'a* gönderilmiş olan Türkmen reisleri Yağmur, Boğa, Göktaş ve Kızıllı'nın ve diğer Oğuz Şeflerinin hükümdarın emri gereğince daha *Rey* yolunda *Irak* başkumandanlığına tâyin edilmiş olan Taş tarafından öldürülmüş olduklarını öğreniyoruz. Öldürülen Oğuz şeflerinin yekûnu 50 yi geçiyordu⁴.

Bu malûmattan anlıyoruz ki, şeflerin daha başkumandanlık merkezi olan *Rey* şehrine varmadan öldürülmüş bulunmalarına rağmen, başsız kalan Türkmenler, Gazneli ordusunda hizmete devam etmişlerdir. Bu, Sultan Mesud'un dediği gibi, bir kısım Türkmenlerin, kendi şeflerinden hakikaten memnun bulunmadıklarına delâlet etmez. Zira onların da isyan edeceklerini' göreceğiz.

Bu, Türklerde şefin rolünü büyük bir belâgatle ortaya koymaktadır. Zira görünüşe göre, eğer öldürülen Türkmen şeflerinin oğulları harekete geçmeselerdi, bu Türkmenler Gazneli ordusunda, hiç olmazsa, aralarından bir şef çıkıncaya kadar, hizmete devam edeceklerdi.

Yine bu malûmattan istidlal ediyoruz ki, Türkmen şefleri maiyetlerindeki Türkmenlerle Gazneli ordusunda hizmet etmeyi kabul etmişlerse de, aileleri ve çocukları *Balkan* dağında bulunuyordu. Gazneli

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 361; nşr. S. Nefisî, s. 434: Taş, istilâya uğramış olan *Kazvin'e* Yaruk-Doğmuş'un kumandası altında Gûherâyin, Humartaş ve Türkmenlerden bir atlı grubunu (*hayl i*) göndermiş ve onlar bu işi halletmeğe kâfi gelmişlerdir. (Bu haber Sultan Mesud'a Sahib-i berîd-i Rey'in gönderdiği raporla 424 yılının ilk ayının ilk günü (7 Aralık 1032 Perşembe) gelmiştir).

² Beyhakî, nşr. Ganî, 399; nşr. S. Nefisî, s. 484.

³ Halifelik elçisinin gelişi münasebetiyle bu tarihte yapılan şenlikler sırasında bu haber gelmiştir. Buna göre haberin gelişi bu tarihten bir kaç gün sonra da olabilir.

⁴ İbnü'l-Esîr, IX, 267; Beybârs Mansûrî, *ayn. yer.* Bu iki kaynağa göre bu şefler daha *Nişâb ur'da* öldürülmüşlerdir. Yine bu kaynaklara göre, onların öldürülmelerinin sebebi, sui fiillerinin görülmesidir. Beyhakî'nin mufassal ve müdellel izahatı karşısında bu umumî ve müphem malûmatı kabul etmeğe imkân yoktur.

ordusunda hizmet eden Türkmen şefleri bir bakıma *Balkan'daki* Türkmenlerin isyan etmemeleri için rehin bulunuyorlardı. Onlar öldürülünce, bu Türkmenler her türlü harekette kendilerini serbest saymışlardır.

Böylece Türkmenlerin —meşru bir hareket olan— intikam hissiyle harekete geçmeleri, vezirin mütalâasının doğruluğunu, diğer taraftan Sultan Mesud'un mütalâasının ise yanlışlığını ortaya koymuştur. Bu haber üzerine Sultan Mesud, sipehsâlâr Ali Dâye'nin *Tûs'a*, Büyük Hâcib Bilge Tekin'in de *Serahs* tarafına gitmesini, öncüler göndermelerini ve Türkmenlerin ahvalini tedkik (*mütalâa*) etmelerini emretmiştir. Bunlardan Bilge Tekin, *Nişâbur'dan* maiyetiyle birlikte hareket etmiştir. Ali Dâye de ertesi günü yola çıkmıştır. Diğer taraftan yine o, vasal *Curcan* hükümdarı Enûşirvân (1029-1049)a da mektuplar göndermiş, uyanık bulunmasını ve Dihistan'a, ribât'da ikamet etmek ve yolları nezaret altında bulundurmaya üzere kuvvetli bir ordu göndermesini bildirmiştir. Aynı şekilde şahne'nin ve halkının sipehsâlâr Ali Dâye'nin ve Hâcib Bilge Tekin'in emirlerine itaat etmeleri için *Nesâ* ve *Bâverd'e* mektuplar gönderilmiştir¹. Verilen bu malûmattan çıkan neticeleri tesbit edelim:

- 1) Mesud, süratle harekete geçmiştir.
- 2) En büyük kumandanlarını bu işe memur etmiştir.
- 3) Türkmenleri çevreleyen sahalarda lâzım gelen önleyici tedbirlerin alınmasını emretmiştir. Böylece bir vasal hükümdara da emirler vermiştir.
- 4) Alınan bu tedbirler münasebetiyle Türkmenlerin tehdit ettikleri şehir ve bölgeleri veya tehdit etmelerinin muhtemel bulunduğu şehir ve bölgeleri öğrenmiş bulunuyoruz: *Tûs*, *Serahs*, *Nesâ*, *Bâverd* ve nihayet *Dihistan*. Böylece daha sonra Türkmenlerin başlıca hareket ve faaliyet sahalarını teşkil eden bu şehirlerin ve bölgelerin adlarını şimdiden tesbit edebiliyoruz.

Maamafih yalnız serbest Türkmenler değil, aynı zamanda Gazneli ordusunda hizmete devam eden Türkmenler de harekete geçmişlerdir. Sultan Mesud'a gelen rapora göre², Türkmenler hiç rahat durmamaktadırlar. Yağmur-oğlu'nun, babasının ve diğer öldürülenlerin intikamını almak üzere ordusu ile *Balkan* dağından çöle indiği haberini duyduklarındanberi onlar başka türlü olmuşlardır. Onlar zaman zaman fesad çıkarmaktadırlar ve çıkarmakta devam edeceklerdir. Başkumandan Taş ve Keddüda Tahir bu işle meşguldürler (endişe duymaktadırlar).

Balhan Türkmenlerinin harekete geçmelerinin sebep olduğu ilk hareket budur: Kendi soylarından kitleler Gazneliler devleti

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, 372; nşr. S. Nefisî, 448.

² Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 397; nşr. S. Nefisî, 481. Sultan Mesud, bu raporu Rey sâhib-i berîd'inden almıştır. Ve kendi ifadesine göre, bu sonuncu Irak sipehsâlâr'ı Taş ile Keddüda Tahir'in talebi üzerine bildirmiştir. Bu sırada Mesud'un kendisi Nişâbur'da bulunuyordu.

aleyhine kıyam etmeğe başlamışlardır. Türkmenlerin harekete geçmelerinin sebep olduğu diğer iç ve dış meseleleri sırası geldikçe bahis mevzuu edeceğiz.

Bu hâdiseler, aynı zamanda, Türkmenler arasındaki bağın ne kadar sıkı olduğunu büyük bir belâgatle göstermektedir. Gönderilen bu rapor münasebetiyle¹ bunu Gazneli devlet erkânının da idrâk ettiğini görüyoruz. Buna dair bir az aşağıda bir misal daha vereceğiz.

Gördüğümüz gibi, Balhan Türkmenlerinin civar şehirlere saldırmağa başladıkları veya hazırlandıkları haberi merkeze 14 Mart 1033 de gelmişti. Bu rapor ise 6 Haziran 1033 de gelmiştir. Şu halde aradan 3,5 ay geçtikten sonra Batı Türkmenlerinin de harekete geçmiş oldukları haberi gelmiştir. Bu, hâdiselerin ne kadar süratle inkişaf ettiğini göstermek için kâfidir.

Sultan Mesud, önce *sâhib-i dîvân-ı risâlet* Ebû Nasr ile sabahtan akşam namazına kadar bu mesele üzerinde konuşmuş ve yazacağı yazılar hakkında ona direktif vermiştir. Ertesi günü vezirin de dahil bulunduğu toplantıda mesele bir kere daha uzun uzun müzakere ve münakaşa mevzuu olmuştur. Nihayet Irak keddüdası adı geçen Tahir'e şu mealde bir "mek-tup" yazılmasına karar verilmiştir:

Önce Ebû Sehl Hamdûy'un kumandasında kuvvetli bir ordunun gönderildiğinden bahsedilmiş, yakında oraya varacağı bildirilmiştir. Hükümdar'ın kendisi de *Herat'a* hareket edecektir (6 Haziran 1033-5 Recep 424). Oraya varınca, oradaki bir Türkmen gurubunu yakalayacak ve mallarını (*buneh-hâ*) *Gazne* tarafına gönderecektir.

Sultan Mesud, Tahir'in de aynı şekilde gizlice hareket etmesini, arz² yapılacağı bahanesiyle onları yakalamasını emretmektedir. Mektuptan bu hususta Ebû Sehl'e de talimat verildiği anlaşılmaktadır. Zira onun emirlerinin dikkate alınmasından bahsedilmektedir. Sultan Mesud'a göre, bu ufak bir iş değildir.

Bundan sonra mektubun hükümdarın tevkî'ini taşıdığı bildirilmekte ve mektubu götürecek olan (rikâbdâr) ın nasıl muhafaza edeceği tasrih edilmektedir.

¹ Raporun geliş tarihi kaydedilmemiştir. Bu raporun gelmesinden önce 4 Recep 424 tarihi geçmektedir (bk. nşr. Ganî 397; nşr. S. Nefîsî, 481). Raporun geldiği gün ise şöyle denmektedir: "Emir Mesud bir gün devlet erkânı ile içtimâ yaptı (*bâr dâd*"). Yalnız Beyhakî'nin Tahran neşrinde "ertesesi gün (*rûz-i diğer*) ibaresi geçmektedir (bk. s. 404). Bu kabul edildiği takdirde raporun salı 3 Recep 424 (4 Haziran 1033) tarihinde geldiği kabul edilebilir (gün uymuyor.) Nitekim Sultan Mesud *Rey'e* Türkmenler hakkında gönderdiği mektupta 5 Recep'de *Herat'a* hareket edeceğinden bahsetmektedir (bk. nşr. Ganî, 398; nşr. S. Nefîsi, s. 482).

² Maaş verilirken veya sefere çıkarken teçhizatını ve umumî durumunu kontrol için orduya yaptırılan resm-i geçit. Bu hususta Selçuklu Müesseseleri tarihinde malûmat vereceğimiz için burada fazla malûmat vermiyoruz. Şimdilik bk. Türk. İsl. Ansk. Arız mad.

Bu küçük mektuptan başka ayrıca büyük bir mektup da gönderilmiş ve içinde yapılacak işler tafsilâtiyle anlatılmıştır ¹.

Alınan bu tedbire her iki devlet erkânı da muhaliftir. Bu tedbirin doğuracağı akibete hükümdarın dikkatini çekmişlerdir. Hükümdarı bu fikirden vaz geçirmek için çok uğraşmışlardır, fakat muvaffak olamamışlardır ². Onların fikrine göre, bu büyük bir hatadır.

Nitekim adı geçen Ebû Nasr, bu tedbirlerin doğuracağı neticeleri önceden tahmin etmiş ve ona göre hareket etmiştir: O *Cuzcan* (*Guzgan*) daki vekiline mektup yazdırmış, elinde bulunan 10000 koyununu rayiç üzerinden derhal satmasını emretmiştir. Türkmenlerin yakalanması ile koyunların satılması arasında ne münasebet olduğu sorulduğu zaman, şu şayan-ı dikkat cevabı vermiştir:

"Türkmenlerin yakalanması fikri dürüst olmayan bir fikir ve hatalı bir tedbirdir. Çünkü 3-4 bin atlıyı ³ yakalamak hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Ve oradan Sultana, Türkmenleri nasıl bir tedbirle yakaladıklarına dair mektup gelmeden önce, o (Mesud) harekete geçecek ve *Herafra*. eşya ve mallarıyla birlikte bulunan bir kaç kişinin yakalanmasını emrecek, eşya ve mallarını (*buneh-hd*) almalarını (sürmelerini) emredecektir. (Bu suretle) bu kavmi harekete geçirecektir. Bu haber Rey şehrine erişince, onları (oradaki Türkmenleri) galeyana getirecektir. (Diğer taraftan) Yağmur-oğlu *Balkan* dağından kuvvetli bir atlı kıtasiyle (*fevc*) inecek ve hepsi birbirlerine iltihak edeceklerdir. *Horasan'a* gelecekler, buldukları hayvanları (*çehâr-pây*) alacaklar ve birçok "fesad"lar çıkaracaklardır. Ben bunu daha önceden gördüm ve koyunlarımı satmalarını emrettim. Tâ ki ucuz da satsalar, elime bir şey geçer. Boşuna yağma edilmiş olmaz. İşte böyle hatalı bir tedbir alınmıştır, ⁴.

Bu sırada *Huttelân* ve dolaylarında karışıklıklar çıkmış ve bizzat vezir oralarda sükûnun tesisine memur edilmiştir (1 Mayıs 1033-4 Cemaziyelahir 424) ⁵. Başlıca Gazneliler devleti memurlarının yaptığı zulümlerle *Kirman* halkı Buveyh'liler devletine başvurmuş, neticede *Kirman* Gazneliler devleti elinden çıkmıştır ⁶.

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 397 vd. nşr. S. Nefisi, s. 481 vd.

² *Ayn. eser*, nşr. Ganî, 39g; nşr. S. Nefisi, 484.

³ İbnü'l-Esîr'e göre (bk. aşağı) bu Oğuzların miktarı 5, 000 atlıdır.

⁴ Beyhakî, nşr.. s. 299; nşr. S. Nefisi, 484. O, bu sözleri, Türkmenler meselesi ile koyun satma işi arasında ne münasebet olduğunu düşünen ve münasebet bulamıyan müellif Beyhakî'ye söylemiştir. Zaten bu devlet adamının vekiline mektubu yazan da müelliftir.

Müellif bu devlet adamının düşündüklerinin teker teker tahakkuk ettiğini itiraf etmektedir (bk. nşr. Ganî, 400; nşr. S. Nefisi, 484.)

⁵ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 403; nşr. S. Nefisi, s. 489. Tarihte gün uymamaktadır: 1 Cemaziyelahir Cumaya tesadüf etmektedir. Halbuki metinde 4 Cemaziyelahir Cuma günü denmektedir.

⁶ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 431; nşr. S. Nefisi, s. 524.

Fakat bu tarihlerde (3 Ağustos 1034-15 Ramazan 425) Sultanı bilhassa meşgul eden ve çok endişelendiren üç mesele vardı: a) Irak Türkmenleri b) *Hârezm*, c) ve *Hindistan*¹. Demek ki, biri dış siyasete, ikisi iç siyasete ait olmak üzere Gazneliler devletini başlıca üç mesele meşgul etmektedir.

Görülüyor ki, başta Türkmenler gelmektedir. Diğer iki meseleye gelince, bunlardan *Hârezm* meselesinin zuhurunda başlıca âmilin Türkmenlerin Gazneliler devletine çıkardıkları güçlüklerden istifade teşkil ettiğini gördük.

Hind isyanı meselesine gelince, bunda Türkmenler iki yönden âmil olmuştur: 1) Tıbbı *Hârezm* isyanında olduğu gibi dıştan, 2) isyan edenin başlıca kuvvet kaynağını teşkil etmek suretiyle içten.

Yukarıdan beri anlattığımız şekilde, aldığı hatalı tedbirlerle bunlardan birincinin yaratıcısı hükümdarın bizzat kendisidir. Bu da öteki hâdiselerin kısmen veya tamamen yaratıcısı olmuştur.

Vardığımız bu neticeler, daha bu andan itibaren (1033) Türkmen > Oğuz meselesinin Gazneliler devletini meşgul eden başlıca mesele olduğunu göstermiştir sanırız.

Sultan Mesdu'un Türkmenler meselesinden duyduğu telâş ve endişeyi gördük. Onlara karşı aldığı tedbirin cezrilik vasfına mukabil, bizzat kendi devlet adamlarının müşahede ve mütalâalarına göre tatbik kabiliyetinin bulunmadığını belirttik.

Filhakika şeflerine karşı muvaffakiyetle tatbik edilen plândan cesaret aldığı anlaşılan Sultan Mesud'un yerine getirilmesini emrettiği bu tedbir, başarısızlıkla neticelendi²: Daha galiba Ebû Sehl Hamdûy gelmeden Oğuzları temizlemek isteyen Taş, bu işi başaramadı. Onun elinden kurtulan Oğuzlar, kendilerinden önce Azerbaycan'a gittiklerini gördüğümüz diğer Oğuzlara iltihak edeceklermiş gibi göstererek, *Rey* üzerine yürüdüler³. Buradan *Damgan'a* geçtiler. Buranın müdafasına memur asker ve halk Oğuzlara karşı çıktılar. Muvaffak olmadılar ve dağlara sığınmağa mecbur oldular. Şehre giren Oğuzlar şehri yağma ettiler. Sonra *Rey* ve havalisini aynı akibete uğrattılar. Ebû Sehl ve Taş bir taraftan savaşa hazırlanırken, bir taraftan da Sultan Mesud'a, *Curcan* ve *Taberistan* hükümdarına durumu bildirdiler ve yardım istediler. Taş, emrindeki 3000 kişilik kuvvetle vefillerle Oğuzlar üzerine yürüdü. Oğuzlar ailelerini ve mallarını *Horasan'dan* ve buradan yağmaladıkları eşyayı bir yere bıraktılar. Kendileri yalnız olarak yürüdüler. Taş bir file binmiş bulunuyordu. Önce Taş galip görünüyordu. Sonra

¹ Bk., Beyhakî, nşr. Ganî, 423; nşr. S. Nefisi, s. 514.

² Beyhakî, nşr. Ganî, 400; nşr. S. Nefisi, 484.

³ İbnü'l-Esîr, IX, 267. Müellif bu Oğuzların şeflerinin Göктаş, Boğa, Kızıl. Yağmur ve Anasioğlu (نامغلی) olduğunu söylemektedir. Öyle görünüyor ki, bu ifade maziye râcidir. Zira gördüğümüz gibi, bu şefler daha önce öldürülmüş bulunuyorlardı. (Bk. yukarı). Sadece Anasioğlu bir ististana teşkil etmektedir.

Oğuzlar Kürdlerin kumandanını esir ettiler. Onun hayatını bağışlamak suretiyle maiyetindeki kürdlerin savaşı terk etmelerini teinin ettiler. Hepsi 5000 kişilik bir kuvvet teşkil eden Oğuzlar, Taş'a hücum ettiler; Taş'ın bindiği fili öldürdüler. Taş düştü. Oğuzlar, kendilerinden öldürülenlerin intikamını almak üzere onu öldürdüler. Ayrıca, Horasan'lılardan bir çok kimseleri ve büyük kumandanları da öldürdüler. Geri kalan filleri ve ağırlıkları iğtinam ettiler.

Bu zaferden sonra *Rey* üzerine yürüyen Oğuzlar, Ebû Sehl, emrindeki askerler ve şehir halkı ile savaştılar. Oğuzlar şehre girdiler. Çünkü muarızları *Taberek* kalesine sığınmağa mecbur olmuşlardı. Oğuzlar şehri yağmaladılar; hiç bir şey bırakmadılar. Onlarla tekrar savaşa girişen Ebû Sehl, bu defa Yağmur'un yeğeni (kız kardeşinin oğlu)ni esir etmeğe muvaffak oldu. Bu, kumandanlarının büyüklerindendi. Oğuzlar bunu kurtarmak, için, Taş'ın ordusundan aldıkları ile beraber bütün esirleri serbest bırakmayı ve ayrıca 30.000 dinar vermeyi teklif ettiler. Ebû Sehl verdiği cevapta Sultan Mesud'un emri olmadıkça bir şey yapamayacağını söyledi. Oğuzlar *Re/den* çıktılar. Bu sırada *Curcan* askeri geldi. Bu asker *Rey'e* yaklaşınca Oğuzlar bunlara baskın yaptılar ve kumandanları ile birlikte 2000 kişiye yakın esir aldılar. Geri kalanlar bozuldular (1036/7-427).

Bundan sonra Oğuzlar iki kısma ayrıldılar. Bir kısmı doğrudan *Azerbaycan'a* gittiler. Diğer kısmı (1500 kişi) bir müddet Alâü'd-devle'nin hizmetine girmeyi kabul ettilerse de, sonradan kendisinden şüphe ettikleri için, onu terk ettiler. Yağmalara başladılar. Nihayet onlar da *Azerbaycan'a* geçtiler¹. Bu suretle Gazneliler devleti topraklarının dışına çıkmış bulunan Oğuzlar, kendilerinden önce buraya gelmiş olan arkadaşlarının yanına gittiler.

İşte Sultan Mesud'u çok endişelendiren Irak Oğuzları meselesinin hikâyesi budur.

Bu suretle Sultan Mesud'un tatbikini emrettiği katliâm plânının muvaffakiyetsizliğe uğraması neticesinde vukua gelen hâdiselerin bir bilançosu yapılacak olursa, Oğuzların Gazneliler devletine ve vasallarına karşı yaptıkları mücadelelerden galip çıktıkları söylenebilir. Burada da dikkatimizi çeken ilk nokta, Oğuzların isyan ve yağma yoluna sapmaları mesuliyetinin tamamıyla onları bu yollara sevk edenlere, bilhassa Gazneliler devletine ait olduğudur.

¹ İbnü'l-Esîr, IX, 267-9; Türk. tec. XLI-II. İbnü'l-Esîr'e göre, Gazneliler devletinin vasalı olan Alâü'd-devle'nin hizmetine giren Oğuzların şefi Kızıl idi. Bilindiği gibi, Kızıl adlı bir Oğuz şefi Sultan Mesud'un öldürttüğüleri arasında bulunuyordu. Bunun yeni bir şef mi olduğunu, yoksa, İbnü'l-Esîr'in mi yanlış olduğunu tesbit edemiyoruz. Yalnız Oğuzlar hakkındaki malûmatı muhtelif kaynaklardan topladığı anlaşılabilir. İbnü'l-Esîr'in bazan, bilhassa Oğuzlar tarihinin hikâyesinde yanlış olduğunu ve tetkarrlar yaptığını unutmamak lâzımdır.

Bu sırada Gazneliler devletini meşgul eden ikinci mesele (*Hârezm* meselesi) hakkında devletin bir dış siyaset meselesi olarak yukarıda malûmat verdik.

Hindistan meselesine gelince, buranın kumandanlığına tâyin edilen Ahmed Yinal Tekin'in, Gazneli devletine karşı isyan etmesinin başlıca sebebi, "*Horasan'da*, çıkan fitne ve Türkmenlerle Selçukluların kuvetlenmesi"dir ¹. Giriştiği bu teşebbüste istinad ettiği başlıca kuvvet de yine "Türkmenler"dir. O buradaki Türkmenleri elde etmeğe muvaffak olmuştur ². Meselâ o *Lahor'a* geldiği zaman emrinde sadece Türkmenler bulunuyordu ³. Başkumandan (*sipehsâlâr*) bu işin halli için kendisinin gönderilmesini hükümdardan talep ettiği zaman Sultan Mesud, *Horasan'da*, fitne bulunduğunu, *Huttelân* ve *Toharislan'a* da sirayet ettiğini söyleyerek, onun bu teklifini kabul etmemiştir ⁴. Nihayet Sultan Mesud, gönderdiği Hindli bir kumandanla bu isyanı güçlkle bertaraf edebilmiştir.

Bütün Türkmenler onu terk etmişler, aman dilemişler ve affedilmişlerdir⁵.

Diğer taraftan yine bu üç mesele ile sıkı alâkası olduğunu gördüğümüz başka bir meseleyi, öldürülen babalarının intikamını almak üzere *Balkan'dan Horasan'a*, inen Türkmenlerin hareket ve faaliyetlerini görelim.

Balhan Türkmenlerinin *Horasan'a* indiklerini gelen raporlardan öğrenen Sultan Mesud'un nasıl telâş ettiğini ve ne gibi tedbirler aldığını izah etmiştik.

Bütün bu meselelerin merkezden emir ve direktif vermek ve kuvvet göndermek suretiyle hal olamayacağına nihayet kanaat getirmiş olacak ki, Sultan Mesud'u *Gazne'den* hareket etmeğe karar vermiş görüyoruz. Şimdilik ilk hedefi *Herat'tır*. Hâdiselerin alacağı şekil ve istikamete göre kararını burada verecektir. *Bust'e* geldiği zaman (3 Ekim 1034-17 Zilkade 425 Perşembe) *Horasan'dan* Türkmenler hâdisesi ve onların *Merv*, *Serahs*, *Bâdgıs* ve *Bâverd'e* gelişleri hakkında mektuplar almıştır. Bu

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 400; nşr. S. Nefisi, 485. Hâdisenin 424/1033 yazında cereyan ettiği nakledilmektedir. Bu tarihte Selçuklular henüz *Horasan'da* bulunmuyolardı. Bu ifade, olsa olsa *Horasan'daki* Türkmenlerin gördüğümüz gibi, Selçukluların emrinde telâkki edilmesinin neticesi gibi görünüyor.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 402; nşr. S. Nefisî, s. 487.

³ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 404; nşr. S. Nefisî, s. 490.

⁴ Beyhakî, *ayn. yer.* Gördüğümüz gibi, buralara bizzat vezir gönderilmiştir.

⁵ Beyhakî, nşr. Ganî; 433-4, nşr. S. Nefisî, 527-8. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, IX, 267; türk terc. s. XL. Bu son kaynağa göre Sultan Mesud, Türkmenleri *Hin distan'a* göndermiştir ve gönderme Oğuz reislerinin öldürülmesinden sonra karışıklık çıkarmaları üzerine olmuştur.

Bu Oğuzların akibetini bilmiyoruz. Yine İbnü'l-Esîr'e göre, Sultan Mesud bunların ekserisinin el ve ayaklarını kestirmiş ve bir kısmını da astırmıştır (bk. *ayn. yer.*).

mektuplara göre, "onların çıkardıkları fesat son haddini bulmuştur. (Bu işe tayin edilen) memurlar (*gumâştegân*) ve şahne onlara "mukavemet" etmekten ve onları "men" etmekten âciz kalmışlardır."

Ayrıca Horasan divanı sahibi (*sâhib-i dîvân-ı Horasan*) Sûrî de Sultan Mesud'a mektup yazmış ve "eğer Hudâvend (Sultan Mesud) derhal *Horasan'ı* gelmezse, burasının elden gitmesinden korkulur" demiştir. Zira onlar, gizlice (*Buhara* hükümdarı) Ali Tekin'den yardım almaktadırlar. Harun, *Hârezm'den* onları teşvik ve tahrik etmektedir. Söylendiğine göre, Harun, Ali Tekin ile ittifak etmiştir. Buna göre, kendisi *Hârezm'den Merv'e* doğru yürüyecek, Ali Tekinde (ordusunu) *Tirmiz* ve *Belh'e* çekecek ve (burada) buluşacaklardır. Mesud bu haberden dolayı yerinde duramaz hale gelmiştir¹.

İşte bir çok hâdiselerin sebebini ve menşeiini teşkil eden Oğuzların *Horasan'ı* istilâsı, aldığı şekil ve ihtilâtlar hakkında bu mektuplarla en salahiyyetli şahısların ağzından bu dikkate şayan malûmatı ediniyoruz. Bu malûmattan öğrendiğimize göre,

1) Balhan Türkmenlerinin *Horasan'ı* istilâ etmeleri münferid bir hâdise değildir. Bu, yukarıda bahis mevzuu ettiğimiz üçlü ittifakın (Ali Tekin-Hârun-Selçuklular) bir halkasını, daha doğrusu, Selçuklular vasıtasıyla bir devamını teşkil etmektedir. Bu suretle hâdise Gazneliler devletinin bir iç meselesi gibi görünüyorsa da, hiç olmazsa bu andan itibaren, hakikatte kökü aynı zamanda o zamanın devletlerarası siyasî münasebetlerinde aranması lâzım gelen bir meseledir.

2) Bunun neticesi olarak onlar Gazneliler devleti hudutları dışından, Ali Tekin'den fiilî yardım almaktadırlar; Harun'dan manevî müzaheret görmektedirler.

3) Bu vasıflarıyla mesele, Gazneliler devletinin bu sırada en başta gelen bir meselesi halini almıştır ve halli ancak hükümdarın bizzat sefer yapmasıyla mümkündür.

4) Hükümdar da meselenin arzettiği ehemmiyeti takdir etmektedir.

Sultan, *Herat'a*. (31 Ekim 1034-15 Zilhicce 425 Perşembe) oradan da *Serahs'a*, gitmek üzere Pûşeng'e gelmiştir. Görülüyor ki, Sultan, Oğuzlar üzerine bizzat yürümeğe karar vermiştir.

Hükümdar burada iken de, Türkmenler meselesi ve fesadları hakkında mektuplar gelmekte devam etmiştir. Bu mektuplar hükümdarı huzursuz etmektedir².

O, nihayet *Serahs'a*. varmıştır (16 Kasım 1034-1 Muharrem 426 Cumartesi)³. Hükümdarın buraya gelmesi, buralara kadar inmiş olan

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 433; nşr. S. Nefisi s. 526.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 435; nşr. S. Nefisi s. 529.

³ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 436; nşr. S. Nefisi, s. 531.

Oğuzların çekilmesine sebep olmuştur¹. Görülüyor ki, onlar bizzat hükümdarla çarpışmayı göze alacak kadar henüz kuvvetli değildirler.

İşte Mesud burada iken, Harun'a karşı tatbik edilecek suikasd hazırlıkları hakkında şifreli haberler geldi. Sevindi.

Bundan sonra takip edilecek hareket hattı hususunda "sâhib-i divân-ı risalet" Ebû Nasr Müşkân ile hükümdar arasında bir konuşma geçti.

Hükümdar, "maksadımız *Merv'e* gitmekti. Harun işi halledilirse, *Nişabur* tarafına gitmeli ve karışmış olan *Rey* ve *Cibâl* işlerini nizama sokmalıdır. Sonra Curcan'lılar para göndermektedirler" dedi. Ebû Nasr, bu fikirde değildir. Ona göre, "hükümdar *Merv'e* gitmelidir. Zira Türkmenler bu vilâyet hududunda dağılmışlardır; *Belh* ve *Toharistan* taraflarına gittikçe daha fazla kuvvetler göndermektedirler. Onlar burarlardan atılmalıdır. Sonra böyle hareket edildiği takdirde onlara *Mâverâün-nehr'den* gönderilen yardım da kesilmiş olur. Zira *Buhara* ve *Semerkand*'daki haberciler (*münhiyân*) *Ceyhun'dan* geçmek için başka "müfsidler" in hazırlandıklarını bildirmektedirler.

Horasan'ın en seçkin incisi olan *Merv'de* bulunmak suretiyle hükümdarlık sancağı *Belh* ve *Ceyhun'a*, yakın olursa, bütün bozukluklar (*halel*) zail olur".

Maamafih takip edilecek yol hakkında kat'i bir karar verilmemiştir. Hükümdar, *Serahs'da*, bir kaç gün kalmayı ve hâdiselerin inkişafını beklemeyi tercih etmiştir².

Bu sırada hükümdara Hâcib Bey Tekin'in Türkmenler tarafından öldürülmüş olduğu hakkında bir mektup geldi (11 Aralık 1034-26 Muharrem 226 Çarşamba). Bunda kuvvetli bir Türkmenler gurubunun *Tirmiz* hududuna geldikleri, *Kubddiyan'da* çok fesad yaptıkları ve hayvanları yağma edip sürdükleri, *Tirmiz* kalesi kumandanı Bey Tekin'in bütün askeriyle peşlerine düştüğü, Türkmenlerin onun önünden *Endehûd'a*³ geldikleri, onları takip eden Bey Tekin'in, *Şeburkan*⁴ da Türkmenlere yetiştiği ve savaşa tutuştuğu, Türkmenlerden daha fazla olmak üzere iki taraftan bir çok kimsenin öldüğü, nihayet Türkmenler (kaynakta *mehâzil*) in bozguna uğradıkları ve çöl yolunu tuttukları, Bey Tekin'in takibe koyulduğu bildiriliyordu. Yine bu mektuba göre, Bey Tekin onları takibe koyuldu. Fakat has adamları (*hassegân*), bozguna uğrayarak kaçan düşmanı takip etmenin hata olduğunu söylediler, ecel gelmiş olduğu için söz dinlemedi. Düşmanların iyi muharip olanlarından bir kaçına yetişti. Tekrar şiddetli cenk oldu ki, kaçanlar can veriyorlardı.

¹ Bu hususta aşağıya bakınız.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 438, nşr. S. Nefisi, s. 532-3.

³ *Cuzcan* eyaletinde bir şehrin adı olan burası hakkında bk. Le Strange, s. 426. Başka bir yer adı daha geçiyorsa da, yerini naşirler gibi biz de kati olarak tayin edemedik.

⁴ Bk. *ad. geç. eser*.

Bey Tekin onlardan bir atlıya yetişti; ona vurmak istedi. Kendisini eyer'den kaldırdı. Zırhının arasından kasığı meydana çıktı. Bir Türkmen ansızın bir ok attı. Oraya vurdu. Bey Tekin olduğu yerde kaldı. O, derdi çekiyordu. Oku güçlülükle ve zahmetle çekti, çıkardı. Ağırlaşıncaya kadar hiç kimseye (yarasını) göstermedi ve avdet etti. Karargâha gelince öldü. Ordusu da *Şeburkan'a*. geldi. Ve kendisini defnetti. Üç gün sonra bu hâdiseyi haber alan Türkmenler, tekrar geldiler" ¹.

Bu mektup, Sultan Mesud'u pek müteessir etmiştir ve derhal sipehsâlâr Ali'yi çağırılmış, kendisiyle durumu müzakere etmiştir. Ali'nin fikrine göre, her ne kadar vezir oralarda ise de, *Ceyhun'a*, kadar *Toharistan* ve *Cuzcan* "sâlâr"sızdır. Oraya mutlaka bir kumandan (*sâlâr*) göndermek lâzımdır.

Hükümdar bu vazifeyi Ali'ye vermiştir. Verilen talimata göre, işini bitirdikten sonra *Belh'e* geçecektir. O da derhal (iki gün içinde) hareket etmiştir (13 Aralık 1034-28 Muharrem 246 Cuma). Hükümdara göre, bu kadar mühim haberler geldikten sonra çabuk gitmek lâzımdır.

Ertesi gün (14 Aralık 1034) *Merv'den* Enuştekin'in gönderdiği sevinçli bir mektup geldi: Bir Türkmenler gurubu, hükümdarın ordusu (*leşker-i mansûr*) önünden çekilerek, *Serahs* tarafından bu tarafa gelmişlerdir. Bunu haber alan Enuştekin kendi gulamlariyle ve ordu ile onların üzerine yürümüştür. Şiddetli bir savaş olmuş, ikinci namazından geceye kadar sürmüştür. Nihayet Türkmenler bozguna uğramışlar ve çöl tarafına gitmişlerdir. Kendisi geri dönmüştür. 200 e yakın olan ölenlerin başlarını sopaların ucuna takarak ibret olmak üzere dikmişlerdir. Savaşta esir alınmış olan 24 savaşçı da hükümdara gönderilmiştir².

Bu beşaret haberi geldiği zaman, hükümdar şarap içiyordu. Bu müjdeyi getirenlere hil'at ve mükâfat verilmesini ve bando (*davul* ve *trampet*) çalınmasını emretti. Aynı gün esirleri fillerin altına atmalarını emretti. Bizzat kaynağın ifadesine göre "korkunç bir gündü ve bu haber uzak veya yakın her tarafa yayıldı"³.

Vezir kendisine verilen vazifeyi başarı ile sona erdirerek döndü (24 Aralık 1034-8 Sefer 426 Salı). Sultan Mesud, *Huttelân* ve *Toharistan*-da sükûn ve asayişini temin eden vezire iltifatlar etti ve derhal kendisiyle yalnız müzakereye çekildi.

Hükümdar hâdiseleri kendi görüşüne göre şöyle izah etti:

- 1) *Huttelân* ve *Toharistan'da*. nizam kuruldu. ("Vezirin sayesinde").
- 2) Harun meselesi yakında halledilecek.
- 3) Türkmenler korktular ve gittiler. Onların büyük bir kısmı *Bâverd*, *Nesâ* taraflarından kendilerini *Ferâve'ye* attılar. Kuvvetli bir ordu Pîrî'nin kumandasında onların peşindedir. Sûrî de Nişâbur'dan

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 438-g; S. Nefisî, s. 533-4.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 440; nşr. S. Nefisî, s. 535.

³ Beyhakî, *ayn. yer.*

bu orduya iltihak edecek ve *Balkan* dağına kaçıncaya kadar düşmanın peşinden ayrılılmıyacak ve geri dönmiyecektir. (S û r î, ot ve bu hususta lâzım olan her türklü çöl alât ve edevatını kendisiyle birlikte götürmüştür.)

4) *Merv* tarafına gitmeğe karar verdim. Bu kışı orada geçirelim. Tâ ki işler tamamiyle intizama girsin."

Böylece devletin bu anda meşgul olduğu iç ve dış meseleleri hulâsa eden hükümdar, bu hususta ne düşündüğünü vezirden sordu. Vezir bu fikri tamamiyle tasvip etti ve "zira", dedi, "bu fikir ve tedbirle *Hârezm* tekrar ele geçecektir. Bu Türkmenler *Horasan'dan* atılacaklar ve artık *Ceyhun'dan* (bu tarafa) geçmeğe cüret edemeyeceklerdir."

Hükümdar, bu mesele üzerinde daha fazla düşünmek gerektiği mülâhazasıyla müşavereye son verdi ¹.

Bütün bu izahattan anlaşılıyor ki, Mesud vaziyete bir dereceye kadar hâkim olmuştur. Yalnız o, henüz nefis müdafaası halindedir. Türkmenleri besleyen asıl kaynağa karşı harekete geçmeyi düşünmemekte, sadece onların *Mâverâünnehr* ile olan irtibatını kesmeğe çalışmakla iktifa etmektedir. Aynı Türkmenlerle, onları teşvik ve tahrik eden sabık vasalı *Hârezmşah* Harun'un bertaraf edilmesini ise, sadece tertip edilen suikasden beklemekte ve bu suikasdın muvaffakiyetle tatbik edileceğinden emin bulunmaktadır. Gördüğümüz gibi, bu suikasd muvaffakiyetle tatbik edilmiştir.

Türkmenlere karşı takip edilen siyaset de tedafüidir. Nihai gaye, onları *Balkan* dağına atmaktır. Diğer taraftan verdiği izahatın umumî havasından Mesud'un Türkmenler meselesini hakikî ölçüsüyle takdir edemediği neticesi çıkarılabilir. Bu noktaya biraz sonra yine temas edeceğiz.

Merv tarafına gidilmesine bütün devlet erkânı ile yapılan bir toplantıda tekrar karar verildi (1 Ocak 1035-18 Sefer 426 Çarşamba) ve hazırlıklara başlandı. Üçüncü gün hükümdar vezir ve devlet erkânı ile bir toplantı daha yaptı. *Merv'e* gitmek hususundaki kararını değiştirdiğini bildirdi. Türkmenlerin durumunu ve onlara karşı alınan tedbirleri bir daha saydı. Yalnız bu sefer onun Ali Tekin'den de bahsettiğim görüyoruz. Hükümdara göre (Türkmenlerle) muahede yapmış olan Ali Tekin ve başkaları, hücum etmeğe cesaret edemezler. Bu sebeple o *Nişabur* tarafına gitmeğe karar vermiştir. Bu suretle *Rey'e* yakın olacaktır. Orada bozulmuş olan işlerin düzeltilmesi temin edilecek ve *Curcan* tekrar tâbilik altına alınacaktır. Vezir dahil, devlet erkânı bu fikir değişikliğini istemiyerek kabul ettiler ve itirazda bulunmadılar. Kendi aralarında ise, bunun bir hata olduğunu söylüyorlardı².

Hükümdarın, Ali Tekin hakkındaki sözleri, bir yenilik teşkil etmektedir. Fakat onun ve mütteliklerinin niçin hücumla cesaret edemeyeceklerini söylemediği için, sözleri mesnedsiz kalmaktadır.

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 440-1; nşr. S. Nefisi, s. 536.

² Beyhakî, nşr. Ganî, 442-3; nşr. S. Nefisi, s. 538-9.

Hükümdar, *Serahs'dan* hareketle (9 Ocak 1035-27 Sefer 426 Pazar) *Nişâbur'a*. geldi (27 Ocak 1035-14 Rebiülevvel 426 Cumartesi). Muvasalatından üç gün sonra vezir ve devlet erkânı ile müzakereye çekildi. Hükümdar, burada bir haftadan fazla kalmıyacağını, zira *Horasan'ın* sükûna kavuştuğunu ve Türkmenlerin "cehennem"e gittiğini ve ordunun peşlerinde olduğunu söyledi. Kendisine *Dihistan'da*. buğday ve arpanın çok ucuz olduğu söylenmiştir. Bu suretle ordu soğuşun sıkıntısından kurtulacaktır. Sonra Hârezm'e ve *Balkan* dağına yakın bulunmuş olacaktır. *Nesâ* taraflarında Türkmenleri takiple meşgul olan Abdus'un, geldiğini duyarsa cesareti artacaktır. *Nişâbur'dan* o tarafa hareket ettiği, *Rey* ve *Cibâl'de* duyulursa, Türkmenlerle mücadele ettiklerini gördüğümüz Ebu Sehl ve Taş da cesaret bulacaklardır. Kâkeveyh oğlu ve diğer âsiler itaat altına gireceklerdir. *Curcan* hükümdarı Ebû Kâlicar (Enûşirvan) iki senedir vermediği yıllık haracı gönderecektir. Eğer vermezse payiyahtına kadar arazisini istilâ edecektir.

Hükümdara göre, bütün bu işler 3-4 ayda halledilecektir. Bu mütalâalara karşı vezir, toplantıda bulunan askerî erkâna bu hususta ne söyleyeceklerini sordu, fakat onlar hükümdarın bendeleri olduklarını, vazifelerinin kılıç vurmak ve vilâyet artırmak olduğunu, hükümdar ne emrederse onu yapacaklarını söylediler. Bunun üzerine vezirin işi okluğunu ilâve ettiler.

Vezir, devletin dış siyaseti münasebetiyle bahis mevzuu ettiğimiz meşhur beyanatını yaptı. Bu itibarla burada bunu tekrar etmiyeceğiz.

Vezirin verdiği izahat, burada ele aldığımız mevzu bakımından tetkik edildiği takdirde, esas itibariyle hükümdarın fikrine uyduğu müşahede edilmektedir. Zira vezire göre, Türkmenler ancak dışarıdan Selçuklular kendilerine iltihak ettiği takdirde büyük bir tehlike teşkil edeceklerdir. Onun için Sultanın bu tehlike mıntakalarından uzaklara gitmemesi lâzımdır¹.

Bununla iktifa etmeyen vezir, hükümdarı fikrinden caydırmak için ona bir mektup yazmış ve şu tezi bir defa daha savunmuştur:

"Horasan'ı bu kadar çok fitne içinde (ve hâricilerle fırsat arayanlar elinde) bırakarak, *Dihistan* tarafına gitmek doğru değildir".

Hükümdar ise tezini bir kere daha izah etmiştir: "Horasan ve geçitler asker doludur. Irak Türkmenleri kaçmışlardır. Onları *Balkan* dağına kadar sürmüşlerdir. (Üstelik) ordu peşlerindedir. Sonra (buraların) *Dihistanv e Curcân (Gurgan)a*. ne kadar mesafede oldukları malûmdur. Her istendiği zaman iki haftada *Nişâbur'a*, tekrar gelinebilir.

Hükümdarla veziri arasında geçen bu münakaşaları zikretmekten maksadımız Türkmenler meselesinin devleti ve başında bulunanları ne kadar düşündürdüğünü ve uğraştırdığını belirtmektir.

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 444-7; nşr. S. Nefisi s. 540-2.

Diğer taraftan verdiğimiz bütün bu izahattan çıkan netice ise, bu anda Türkmenler meselesinin bir dereceye kadar hal edildiğidir. Zira onların derece derece nihayet nasıl *Balkan* dağına atılmış olduğunu takip edebiliyoruz.

Nişâbur'dan hareket eden hükümdar (26 Ocak 1035-12 Rebiülevvel 426 Pazar) *Curcan'a* varmıştır (10 Şubat 1035-26 Rebiülevvel Pazar). İşte Sultan Mesud daha *Taberistan'da*, *Âmul'de* iken (26 Ocak 1035-12 Rebiülevvel 426) ¹ *Dihistan'dan*, *Nesâ'dan* ve *Ferâve'den* "mühim" mektuplar gelmiştir (14-23 Nisan 1035-2-9 Cemaziyelahir 426). Bunlara göre, tekrar bir Türkmen grubu, çölden gelmişlerdir ve bir şeyler yağma etmek üzere *Dihistan'a* hücum etmek niyetindedirler. *Dihistan* bölgesi kuvvetleri kumandanlığına tâyin edilmiş olan Prens Mevdud² da ayrıca babasına mektup yazmış alınan tedbirleri izah etmiştir:

O, dört tarafa bir çok atlı öncüler göndermiştir. Otlamakta olan deve ve atları ³ *Gürcan'a* yakın getirmelerini, hayvanların başında bulunan her atlıyı 2-3 misli artırmalarını emretmiştir. Ayrıca ihtiyatı elden bırakmamalarını, yakında hükümdarın geleceğini bildirmiştir *.

Görülüyor ki, Türkmenler her fırsattan istifade ederek harekete geçmektedirler. Gelen bu mektuptan anlıyoruz ki, at ve deve onların elde etmek istedikleri başlıca şeylerdir. Yine bu mektuptan anlıyoruz ki, alınan tedbirlerle Türkmenlerin herhangi şekilde zarar vermelerine fırsat verilmemiştir.

Hükümdar yine *Âmul'de* iken *Belh'den* gelen bir mektuptan (18 Nisan 1035-6 Cemaziyelahir 426) Ali Tekin'in öldüğünü ve yerine büyük oğlunun geçtiğini öğrendi. Sultan Mesud bu havadisten sevinecek yerde, âdeta müteessir oldu. Bu, işin bu tecrübesiz gençlerin eline düşmesinden ileri geliyordu. Bu sebeple, Sultan Mesud gerekli ihtiyat tedbirlerini almayı ihmal etmedi: Sipehsâlâr Ali Dâye'ye mektuplar gönderdi ve *Belh'e* gitmesini ve yolları tutmasını emretti. Diğer taraftan o, âdet gereğince babasının ölümü dolayısıyla de tebrik etmeyi ihmal etmedi. Bununla Gazneliler devleti arazisine hücum etmek niyetinde ise, bu dostluk tezahürü ile utanacağını ve (taaruzdan) vaz geçeceğini umuyordu. Buna rağmen, oğlu, "babasının ölümünü, ve Sultan Mesud'un *Horasan'dan* uzakta bulunuşunu ganimet bildi. Zaten Gazneliler devletinin içinde bulunduğu müşkül şartları duyuyordu. Hâ-

¹ *Natil'de* Curcanlılara karşı kazandığı zaferden dönmüş bulunuyordu. Tafsîlât için bk. Beyhakî, nşr. Ganî S. 456-60; nşr. Nefisî, s. 555-9).

² Bk. Beyhakî, nşr. Ganî; 452; nşr. S. Nefisî, s. 549.

³ Metinde "*Uşturan u esbân'ı Rîg*" şeklinde geçmekte ve Dr. Ganî bunu "*Rîgistan'da otlamakta olan devleleler ve atlar*" şeklinde tefsir etmektedir (bk. s. 464). Fakat bu at ve develerin *Buharâ* civarında bulunan *Rîgistan'da*. otlamaları şüphelidir. Diğer taraftan "رماك" şeklinde neşredilen S. Nefisî ise bu kelimeyi "رمة" (sürü) kelimesi ile birleştirmektedir, (s. 564).

⁴ Bk. ayn. yer.

rezmşah Harun, *Horasan'ı* almak maksadiyle ordusuyla *Merv'e* yürümek için hazırlanmıştı, İki genç (Harun'la Ali Tekin oğlu) anlaştılar ve Harun *Merv'e* hücum ederken, Ali Tekin oğulları da *Çağâniyân* ve *Tirmiz'i* yağma edecek, *Kubâdiyân* yoluyla *Endehud'a* gelecek ve Harun'la birleşeceklerdi.

Görülüyor ki, Ali Tekin'in ölümüne rağmen, Gazneliler devletine karşı kurulmuş olan üçlü ittifak (Hârezmşahlar-Buhârâ Karahanlıları-Selçuklular) devam etmektedir. Daha doğrusu, eski ittifak yenilenmiş, işin enteresan tarafı, yeni bir plân tanzim edilerek derhal tatbikine geçilmiştir.

Zira Harun *Hârezm'den Horasan'a*, yürürken, Ali Tekin oğulları derhal *Tirmiz'e* taarruza geçmişlerdir. Yapılan müteaddit savaşlar taarruza geçenler bakımından pek de muvaffakiyetli neticeler vermemiştir.

Harun'un öldürüldüğü haberinin gelmesi üzerine "Ali Tekinliler" *Semerkand'a*. dönmüşlerdir.

Sultan Mesud, Harun'un öldürüldüğü haberlerini *Taberistan'da* iken aldı (14 Mayıs 1035-3 Recep 426 Çarşamba). Gelen mektuptan, Harun'un öldürüldüğünü, *Merv* üzerine yürümekte bulunan ordusunun *Hârezm'e* döndüğünü öğrendiği zaman çok sevindi. Bu işi tertip eden vezire iltifatlar etti¹.

Bütün bu iyi haberlere rağmen Sultan, yaptığı bu seferden hiç memnun değildi. Hata ettiğini nihayet anladı².

2. TUĞRUL VE ÇAĞRI BEYLERİN HORASAN'A GEÇMELERİ

Âmul'dan (4 Mayıs 1035-22 Cemaziyelâhir 426 Pazar) *Gürcan'a* dönen (19 Mayıs 1035-8 Recep 426 Pazartesi) hükümdar pek büyük bir âfetin zail olması" şeklinde telâkki ettiği Harun'un öldürülmesinden duyduğu sevinci içki ile tesit etmekte iken, Sâhib-i dîvân-ı Horasan Sûrî'nin gönderdiği iki atlı geldi. Bu sırada Sâhib-i dîvân-ı risâlet Ebû Nasr ile müellif Beyhakî akşam yemeğini yemektedirler. Atlılar, *Nişâbur'dan* buraya (*Gürcan'a*) iki buçuk günde geldiklerini³ söylediler; (menzillerde) yorulan atları bırakarak, dinlenmiş atlara binmişlerdi. O kadar süratli yol almışlardı ki, bir şey yemek için durmaları müstesna, ne gündüz, ne de gece dinlenmişlerdi. Zira sâhib-i dîvân Sûrî, böyle emretmişti. Sebebinin ne olduğunu atlıların kendileri de bilmemektedirler.

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 464-7; nşr. S. Nefisî, s. 565-8.

² Beyhakî, nşr. Ganî, 468, nşr. S. Nefisî, s. 569. Kazanılan zafere ve Curcan hükümdarının tekrar itaat altına alınmasına (bk. Ganî, s. 464; S. Nefisî, 564) rağmen, bu seferin adeta başarısızlıkla neticelenmiş olduğu hakkında kaynakta çok enteresan malûmat vardır.

³ Sultan Mesud'un aynı yolu iki haftada alacağını aşağıda göreceğiz.

Yemeği bırakan Ebû Nasr, mektupları aldı ve okumağa koyuldu. Yerinden sıçradı. Başını sallıyordu. Olup bitenlere şahit olan müellif Beyhakî, bundan bir hâdisenin vukubulmuş olduğunu anladı. Sonra Ebû Nasr, atını eyerlemelerini söyledi. Elini yıkadı. Elbisesini istedi. Beraber kalktılar. O, Beyhakî'ye arkasından saraya (*dergâh*) gelmesini söyledi. Beyhakî saraya gitti. Fakat sarayda kimse yoktu. Sultan Mesud kuşluk zamanına kadar içmiş, sonra da yatmıştı. Burada kimse olmadığı için Ebû Nasr (mektupların muhteviyatı hakkında), şunları söyledi :

"Selçuklu Türkmenleri bir çok insanla sudan (*Ceyhun'dan*) geçmişler, *Dih-i Gumbedân* çölü yolundan *Merv* tarafına gelmişler ve *Nesâ'ya*. gitmişlerdir. Fakat sâhib-i dîvân Sûrî'yi, şefaatçi yapmışlardır. Tâ ki, aracı olsun ve *Nesâ* şehri kendilerine terk edilsin; (buna mukabil), üç şeften biri saraya gelecek ve hizmetle meşgul olacaktır. (Zira) onlar öyle bir askerdirler ki, emredilen her hizmeti tam yaparlar. Ey Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Horasan* (elden) gitti. Vezirin yanına git, meseleyi (kendisine) tekrar et."

Beyhakî, vezirin yanına geldiği zaman, onu kitap okurken buldu. Aralarında şu muhavere geçti:

Vezir: —Hayır mı, (şer mi)?

Beyhakî: —Olsun (hayır diyelim ele öyle olsun).

Vezir: —Biliyorum ki, Selçuklular *Horasan'a*, gelmişlerdir.

Beyhakî: —Aynıyla öyledir.

Beyhakî oturmuş, meseleyi tekrar vezire anlatmıştır. Vezirin şu ifadesi, hâdiseyi nasıl vuzuhla gördüğünü göstermektedir: "İşte *Âmul'a* gitmenin neticesi."

Bundan sonra vezir atına bindi. Vezaret divanına (gitti). Ebû Nasr da kendi divanından çıkarak onun nezdine geldi. Üç kişi (vezir, Ebû Nasr ve muavini müellif Beyhakî) bir araya geldiler. Ebû Nasr mektubu vezire verdi. Ehemmiyeti dolayısıyla mektubun tam metnini veriyoruz :

"Selçuklular ve Yunanlılar¹ 10.000 atlı (ile) *Merv* tarafından *Nesâ'ya*. geldiler. Orada bulunan Türkmenlerle, Hârezmliler ve Sel

¹ İlk defa karşılaştığımız bu "Yınal'lılar" tabiri ile, göreceğimiz gibi, devletin kurulmasına kadar kendisine öncülük vazifesi verilmiş olan Inrahim Yınal'ın şahsına bağlı kuvvetler kastedilmektedir. Şu halde vazife icabı onun başlangıçtan itibaren hususî bir teşkilâtın başında bulunduğu görülüyor.

Bu sıfatla büyük roller oynayan Yınal'ın, Tuğrul ve Çağrı Bey'lerle olan ak-rabalık derecesi şimdiye kadar katıyetle tayin edilememiştir. Bu hususta aynı kaynakta bile başka başka ifadeler geçmektedir. Msl. İbnü'l-Esîr, bir yerde (bk. IX, s. 353) onun Tuğrul'un düpe düz kardeşi; başka bir yerde ise (bk. IX. s. 346) aynı Tuğrul'un amcasının oğlu olduğunu söyler. (Bu son görüş için ayrıca bk. Anonim *Tarih-i âli Selçuk*, nşr. F.n.N. Uzluk, s. 8; Türk. terc. s. 3). Galiba bu son kaynağa istinad eden M. H. Yınanç, Yınal'ı, Tuğrul'un amcasının oğlu olarak kabul etmiştir. Ona göre, Yınal, Tuğrul'un amcası Yusuf'un oğludur (bk. *Selçuklu Devri Türkiye Tarihi*, s. 44; ayrıca bk. ayn. müel. Türkçe İsl. Anskl., Çağrı maddesi).

çuklulardan bir grup (*fevcî*) onları kendi başlarına geçirdiler ve durdurmadılar. Zira durmak zamanının olmadığı fikrinde idiler. Bendelerine göndermiş oldukları bir mektubu, zâtîâlileri (*re'y-i âlî*) meseleye vakıf olsun diye, bu mektubun içinde gönderdim."

Selçuklulardan gelen mektup şöyle idi:

"Emîrül-müminîn'in mevlâları, Yabgu, Tuğrul ve Dâvud'dan eş-Şeyhu'r-reîs, el-celîl, es-Seyyid mevlâna Ebu'l-Fazl Sûrî'nin huzuruna: Biz bendelere *Mâverâünnehr'de* ve *Buhârâ'da*. kalmak mümkün değildi. Zira Ali Tekin yaşadığı müddetçe, aramızda karşılıklı nezaket (*mücâmelet*), dostluk ve birlik (*vuslat*) vardı. O ölünce bu gün işler tecrübesiz çocuklar olan iki oğlu ile Ali Tekin'in sipehsâlârı bulunup, bu çocuklara, padişahlığa ve orduya hüküm (*müstevli*) eden Tunus'(?)'un eline geçti. Bizim, bu sonuncu ile aramız açıldı. Öyle ki, (artık) orada kalamazdık. (Diğer taraftan), Harun'un öldürülmesiyle *Hârezm'de* de büyük karışıklıklar çıktı. (Bu sebeple) oraya gitmek de mümkün değildi. Hudâvend-i âlem, hâce (Sûrî) aracılık etsin, (büyük hâce) Ahmed Abdü's-Samed'e yazsın ve onu şefaathçi yapsın diye büyük Sultanın himayesine (*zinhar*) geldik. Çünkü bizim onunla (vezirle) aşinalığımız vardır. Her kış Hârezmşah Altuntaş, bize, kavmimize ve hayvanlarımıza vilâyetinde bahar zamanına kadar yer verirdi, (bu iş için) aracı, o idi. Tâ ki hükümdar (*re'y-i âlî*) münasip görürse, bizi bendeliğe kabul etsin. Öyle ki, bizlerden biri yüksek dergâhda hizmet eder, ötekiler hudâvend'in emrettiği her hizmete koşarlar. Ve biz de onun büyük gölgesinde dinleniriz. (Bunun için) çölün kenarında olan *Nesâ* ve *Ferâve* vilâyeti bize ihsan edilsin, tâ ki eşya ve hayvanlarımızı (*buneh-hâ*) oraya koyalım; tasasız olalım; *Balkan* dağından, Dihistan'dan, *Hârezm* hududundan ve *Ceyhun* taraflarından hiçbir müfsidin başgöstermesine imkân vermiyelim ve Irak ve Hârezm Türkmenlerini (*Horasan'dan*) kovalım. Eğer, hükümdar (*hudâvend*) (talebimize) muvafakat etmezse, halimizin ne olacağını bilemeyiz. Çünkü dünyada (sığınacak) yerimiz yoktur ve kalmamıştır. Yüksek hükümdarın (*meclis-i âlî*) haşmeti büyüktür. O büyük makama (*meclis-i huzurg*) yazmağa cesaret edemedik. Bu işi hükümdara ulaştırın diye hâce (Sûrî)'ye yazdık."

Son defâ C. Cahen de uzun münakaşalardan sonra bu meseleyi halledememiştir. (bk. *Le Malik Nameh*, s. 58). Bilindiği gibi, umumiyetle Yınal, Tuğrul'un ana- bir kardeşi telâkki edilir.

Elimizde kati delil olmamakla beraber, Yınal'ın, Tuğrul ile hem ana tarafından kardeş, hem de bu sonuncunun amcası oğlu olduğunu kabul etmek mümkündür. Genç yaşta öldüğünü bildiğimiz Yunus, öldüğü zaman evli idiyse, bu takdirde meseleyi izah kolaylaşır: Yunus'un dul karısını, Tuğrul'un babası Mikâil'in aldığı ve bu kadından Tuğrul'un dünyaya geldiği söylenebilir.

Bu takdirde Yınal'ın Tuğrul'dan büyük olduğunu ispat etmek lâzımdır ki bu da imkânsız görünüyor.

Bu mektubu okuyan vezir, Ebû Nasr'a: "Ey hâce, şimdiye kadar işimiz çobanlarla idi. Başımıza ne büyük dert geldiğine dikkat etmelidir. Çünkü belâlar henüz ayaktadır: Şimdi vilâyet zabteden kumandanlar (*emîrân-ı vilâyet-gîran*) geldiler. *Taberistan'a*, *Cürcan'a* gitmenin sırası değildir diye çok feryat ettim. Hükümdar (*hudâvend*) ferman dinlemedi. . . *Curcan* ve *Taberistan* gibi sakin bir vilâyeti karıştırdı.. . Bende ve muti olan insanlar âsi oldular.. . (Nihayet) *Horasan* böyle büyük bir karışıklık (*halel*) içine düştü. Tanrı bu işin sonunu hayır eylesin! Şimdi bütün buna rağmen bırakmazlar ki, doğru bir tedbir alınsın: Bu Selçukluları (da) kızdırırlar (*bişûrânend*). O zaman (bundan neler doğacağı (kolaylıkla) bilinebilir."

Sonra vezir: "Bu, bir saat (bile) ihmal edilemeyecek kadar mühim bir iştir; hükümdarı, uyandırmak lâzımdır" dedi.

Ebû Nasr: — "O, bütün gece —kuşluk zamanına kadar— şarap içmiştir. Şimdi sarhoşluk uykusundadır.

Vezir: — "Uykunun zamanı değildir. Uyandırmalıdır. Ve ilâve etti: "Mühim bir iş çıkmıştır. Uyandırmalıdır."

Vezirle *sâhib-i divan-ı risâlet*, müellif Beyhakî'yi hükümdara gönderdiler. Uyandırılan hükümdar, bu devlet ricalinin yanında mektupları okuyunca yerinden pek sıçradı. Kendisini *Curcan* seferine sevk eden Irâkî'ye küfürler yapmağa başladı.

Vezir "Tanrı'nın takdiridir. Iraki vesaire bütün bahanedir. Hudâvend, ele aldığı her ilk işte daha iyi düşünmelidir. Bu hâdisenin vukubulduğu şimdi, (işin) uzun sürmemesi için gayret sarf etmelidir." dedi.

a. SELÇUKLULARIN HORASAN'A GEÇİŞLERİ KARŞISINDA GAZNELİLER DEVLETİNİN ALDIĞI TEDBİRLER

Hükümdarın bu mesele için "ne yapmalıdır?" sualine vezir, sivil ve askerî erkânın toplantıya çağırılmasını teklifetti ve (teklif) hükümdar tarafından kabul edildi. Toplantıda türlü türlü sözler söylendi, ve reyler ortaya atıldı.

Hükümdar bu toplantıda şu beyanatta bulundu: "Bu, ufak bir hâdiseye değildir. 10.000 Türk atlısı bir çok şefle (*mukaddem*) gelmişler, vilâyetimizin ortasına oturmuşlardır. "Sığınacak hiç yerimiz kalmamıştır" diyorlar. Doğru. (Onlara göre), bizim taraf daha zayıftır. Biz onların bu ülkede karar kılmalarına ve kol-kanad salmalarına müsaade etmiyelim. Zira babamın getirdiği, sudan geçirttiği, *Horasan'da*, yer verdiği —devecilik eden— bu Türkmenlerden ne kadar belâ ve baş ağrısı görülmüştür. Hâce (Sûrî)'nin vilâyet arayıcısı olduklarını söylediği bunların nefes almalarına müsaade edilemez. İşin doğrusu şudur ki, kendim *Curcan'dan* saray gulamlarıyla ve seçkin bir ordu ile hareket edeyim¹, *Nesâ'ya*. mümkün olduğu kadar şiddetli akın yapayım ve onlardan intikam alayım".

¹ Kaynakta *Eşferâin* ile *Ustuvâ* arasından ileri uzanan *Semenkan* yolu ile hareketten bahsediliyor (bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 473; nşr. S. Nefisî, s. 574-5). Metinde *سمنگان* şeklinde geçen kasaba hakkında bk. Le Strange, s. 392.

Sivil devlet erkânı¹ bu fikri tasvip ettiler. Vezir, ayrıca askerî erkânın mütalâa ve düşüncelerini öğrenmek istediye de, onlar bu hususta herhangi şekilde fikir izharından imtina ettiler ve kendilerinin sadece savaştıklarını, muhalifler hedeflerine erişmesinler diye ferman gereğince iş yaptıklarını söylediler ve mesele hakkında tedbir almanın vezire ait olduğunu beyan ettiler.

Bunun üzerine vezir, hiç olmazsa yolların durumu hakkında bilgi edinilmesi lüzumunu ileri sürdü.

Bu yolları bilen bir kaç kişi getirildi. Üç yol tavsiye ettiler. Bunlardan biri, *Dihistan* tarafından giden çöl yoludur ki, buradan geçmek çok güçtür. Aynı zamanda susuz ve otsuzdur. Diğer ikisi daha fenadır.

Vezir tekrar söz aldı. Bildiğini söyleyeceğini, yine de fermanın hükümdara ait bulunduğunu ifade etti ve şu mütaleada bulundu:

"Tek atlıların ve saray gulamlarının hayvanları *Âmul'da*. uzun müddet güçlülükle saman (*kâh*) bulabilmişlerdir. (Buraya, *Curcan'a.*) geldiğimizden beri ot yiyorlar. Buradan *Nesa'ya* kadar da, (rehberlerin dediği gibi) aynı şekilde güç ve çetindir. Eğer hükümdar kendisi hareket eder ve cebri yürüyüş yaparsa, atlar kalır ve menzile erişen ordu azalır (*endek mâye*) ve yorgun düşer. (Buna mukabil) hasımlar dinlenmiş ve hazırlanmış olurlar ve kuvvetli hayvanlara (sahip bulunurlar). Karışıklık (*haleli*) çıkmamasını ve suyun olmasını düşünmeniz lâzımdır. Zira hükümdarın, bizzat hareket ettiği küçük bir iş değildir. Üstelik bu Türkmenler dinlenmişlerdir ve onlardan bir fesad da zahir olmamıştır. Bu şekilde *Sûrî'ye* (mektup) yazmışlar ve bendelik göstermişlerdir. *Sûrî'ye* iyi bir cevap yazılması ve kendisine şöyle denilmesi bendelerine daha doğru görünüyor: *Dihkan'lara* (Türkmen reislerine) üzülmemeleri, zira kendi evlerine geldikleri, bizim vilâyetimizde ve himayemiz (*zinhâr*)de oldukları, bizim *Rey* üzerine yürümekte olduğumuz, oraya varınca icap eden şeyin ve onların iyiliği için gereğinin emredileceği söylenmeli. Böylece bu mektup gitsin ve *hudâvend* buradan *Nişabur* tarafına varsın. Atlar nefes alsınlar ve kuvvetlensinler. Sonra, bu yeni gelenlerin durumları daha iyi meydana çıksın. O zaman lüzum olur ve onların *Horasan'dan* çıkarılması doğru olursa, akıllı ve iş bilir bir kumandan (*sâlâr*)ın emrinde kuvvetli bir askerî kıta hazırlanarak gönderilsin ve onların haklarından gelinsin. Zira "*hudâvend*" bizzat onlar üzerine yürürse, "*haşmet*" gider. Bilhassa buradan akın edildiği takdirde. Bendeleri aklımın erdiğini söyledim; ferman *hudâvend'indir*"².

Toplantıda hazır bulunanlar, (en) doğru fikrin bu olduğunda ittifak ettiler. Üç güne kadar *Nişabur* tarafına dönülmesine karar verildi.

¹ Bunlar şunlardır: *Vezir, arz, sâhib-i dîvân-ı risâlet; Ebû Sehl Zûzenî.* (Bk. *ayn. yer.*)

² Beyhakî, nşr. *Ganî*, s. 469-74; nşr. *S. Nefisi*, s. 570-77.

Mesud, *Carcan'dan* hareket ederek (22 Mayıs 1035-11 Recep 426 Perşembe) *Niş âbur'a* geldi¹ (2 Haziran 1035-22 Recep 426 Pazartesi).

O, buraya gelir gelmez, Nesâ'ya gönderilecek orduyu hazırlamağa başladı. Halbuki "Türkmenler sükûnet bulmuşlardı". Nitekim *Bâverd* ve *Nesâ* habercilerinin mektupları aynen şu mahiyette idi: "*Curean'dan* gittiğimiz ve hükümdarın *Nişâbur'da*. karar kıldığı zamana kadar onlardan (hiç) bir fesad ve yağma (*dest-dırazî*) (sadır) olmamıştır. Eşya ve hayvanlarının (*buneh-hâ*) çoğunu Şah-melik yağma edip götürmüştür. (Bu sebeple) onların kalbleri kırıktır. Elllerinde kalmış olanlar da kendileri ile beraberdir. Bunları çöl tarafına götürerek, (muhafazası için) çok ihtiyatlı bulunmaktadırlar. Gece ve gündüz hem savaş, hem de sulh hazırlığı yapıyorlar ve Sûrî'den gelmiş olan cevap üzerine bir az "sükûn" bulmuşlardır. Lâkin çok korkuyorlar. Selçuklular ve Ymallılar, her gün sabahtan, geç kuşluk (*çâşgâh*) zamanına kadar yüksek bir yerde durarak at üstündedirler; gizlice tedbir almaktadırlar. Zira yüksek sancağın (ordunun) *Nişabur* tarafına geçtiğini duymuşlardır. (Bu sebeple) çok korkuyorlar"².

Gelen bu mektupları, Ebû Nasr, hükümdara arz ediyordu. O, elini şaraptan çekti: (Zira) çok endişeli bulunuyordu. Bu seferi yaptığından dolayı, pişman idi. Çünkü *Taberistart da* (ona göre) kötü ada sahip olmaktan başka hiçbir şey elde edilmedi. Üstelik *Horasan* da bu hale düştü."

İşte büyük ehemmiyeti dolayısıyla Selçukluların *Horasan'a* geçişlerine dair kaynağın verdiği malûmatı hemen hemen aynen nakletmiş bulunuyoruz. Bununla Selçuklular meselesinin muhabere, müzakere ve karar safhası sona eriyor. Bundan sonra icrâât safhası başlayacaktır. Bu safhaya girmeden önce burada bir an durarak bu çok şayanı dikkat malûmatı tahlil, çıkan neticeleri tesbit edelim:

1) Verilen malûmatın dikkati çeken ilk hususiyeti, Selçuklular meselesinin daha ilk andan itibaren Gazneliler devleti resmî mahfillerinde uyandırdığı telâş, heyecan ve hattâ dehşettir: Meselâ hükümdar şimdiye kadar—ve bundan sonra—hiç bir meselede uykudan uyandırılmamış olduğu gibi, devlet erkânı da hiçbir meselde bu kadar acele etmemişlerdir.

¹ Gerdizî'ye göre (bk. s. 80), Sultan Mesud *Taberistan* seferinden *Nişâbur'a* döndüğü zaman zulme uğrayanlar, huzura gelmişler ve *Türkmenler (Selçuklular)den* şikâyet etmişlerdir. O da "*vüzera, nüdemâ ve sâlârlar*"la bu hususta istişareden sonra Beydoğdu'nun gönderilmesine karar vermiştir. Görülüyor ki, Gerdizî seferin, teşkilâttan gelen mektuplar üzerine değil, doğrudan halktan gelen şikâyet üzerine yapıldığını beyan etmektedir.

Verdiğimiz uzun malûmat yanında buna kıymet atfetmek pek mümkün görünmüyor.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 476-477, nşr. S. Nefisi, s. 579-80. Bu sırada *Selçuklular'ın* hiç bir yağmada bulunmadıkları hakkında ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, IX, 325; K. Burslan terc. LVII.

Bu itibarla verilen malûmat daha fazla tahlil ve tefsire lüzum göstermeyecek kadar açık ibret levhalarıyla doludur.

2) Bu kadar büyük telâş ve heyecana sebep olan hâdiseyi madde madde nakledeyim:

a) Sûrî'den gelen mektuba göre, Selçuklular, başlarında Dihkan unvanı verilen Yabgu (Musa), Tuğrul Bey ve Davud Bey olduğu halde *Merv* üzerinden *Nesâ'ya* gelmişlerdir. Bu malûmattan anlıyoruz ki, daha önce bahis mevzuu ettiğimiz kollektif şeflik sistemi devam etmektedir. Başta zikredildiğine göre, Musa'nın hiç olmazsa şeklen onlardan üstün olduğuna hükmetmek icap eder.

b) Mektupta 10.000 atlı oldukları bildirilen askerleri, başlıca, Selçuklulardan ve Yınal'lılardan mürekkeptir. Sonradan daima öncü vazifesini görecek olan Yınal'a daha şimdiden ayrıca yer verilmesi manalıdır. Sonra orduda Hârezmliler de vardır. Altuntaş'ın ölümü üzerine dağılmamasını temin için vezirin verdiği nutuk hatırlanacak olursa, orduda Hârezmlilerin bulunmasının mâna ve mahiyeti daha kolaylıkla anlaşılır. Sonra, göreceğimiz gibi, ittifak devam etmektedir.

c) Askerin miktarına gelince, gördüğümüz gibi, *Âmul* civarında *Ceyhun'dan* geçtikleri zaman, Selçukluların miktarı sadece 900 atlıdan ibaretti. Oradan *Merv'e* ve *Nesâ'ya* gelinceye kadar, gerek içten ve gerek dıştan, bilhassa içten iltihaklarla miktarları 10.000 e yükselmiştir.

d) Bu süratli artışın sebebi nedir? Aşağıda göreceğimiz gibi, *Horasan'a* daha önce geçmiş olan Türkmenler arasında, hele 50 kadar şefleri Sultan Mesud'un emriyle öldürüldükten sonra, şef kıtlığı ve buhranı başlamıştır. Ne kadar büyük bir şöhrete sahip olduklarını ve âdeta bir haneden haline geldiklerini gördüğümüz yeni şefler gelince, başlıca şefsizlik yüzünden müşkül duruma düşen Türkmenler, derhal onların etrafında toplanmağa başlamışlardır.

e) Zaten Selçukluların *Merv'den*, Türkmenlerin kesif olarak buldukları *Nesâ'ya* gelmeleri ve geldikten sonra miktarlarının bilhassa arttığının söylenmesi bir tesadüf eseri olmasa gerektir.

f) Görüldüğüne göre, 900 atlıdan ibaret perişan bir kuvvetle *Ceyhun* nehrini geçerek Gazneliler devleti hudutlarına giren Selçuklular, hiçbir telâş ve heyecan uyandırmamışken, kısa bir müddet zarfında bu kadar büyük kitleye hâkim olmaları, merkezî hükümeti müthiş telâşa düşürmüştür. Şu halde Selçuklu şefleri kısa bir müddet zarfında bu kadar büyük bir orduya sahip olmasalardı, Gazneliler devleti, toprak bütünlüğünün ihlâlinden dolayı bu geçişi bir devlet prestiji haline de getirmeyecekti. Devletin, bilhassa *Nesâ'da* Hârezmlilerin ve Selçukluların iltihakına kadar beklemesi başka türlü izah edilemez.

g) Gazneliler devleti, *Horasan'a* giren Türkmenlerin *Mâve-râünnehr* ve *Hârezm* ile irtibatını kesmek için muhtelif zamanlarda teşebbüslerde bulunmuşsa da, buna muvaffak olamamıştır. Binaenaleyh

Selçukluların bu kadar az bir kuvvetle Gazneliler devleti hududunu geçmeleri kendileri için pek güç olmamıştır. Bunu teyid edecek malûmatı aşağıda bulacağız.

3) Gönderdikleri mektuba gelince, bunun muhteviyatını bir kaç noktada toplayabiliriz :

a) Adı geçen üç şef, Horasan işleri nâzın, (*sâhih-i divân-ı Horasan*) Sûrî'ye gönderdikleri bu mektupta *Horasan'a* niçin geldiklerini izah etmektedirler. Bu nokta hakkında ayrıca malûmat verdiğimiz için tekrar etmiyeceğiz.

b) Bundan sonra onlar bu mektubu niçin yazdıklarını izah etmektedirler: Sûrî aracı olacak; vezire yazacak ve onun hükümdar nezdinde kendileri için şefaatte bulunmasını temin edecek. Onlar bu hususta vezirle olan tanışıklıklarına güvenmektedirler. Buna göre, Selçuklular, müsaadesiz gelmelerinin hükümdar tarafından bir suç telâkki edileceğini önceden bilmektedirler. Bu itibarla affedilmelerini temine uğraşmaktadırlar.

c) Maamafih bununla iktifa etmeyen Selçuklu şefleri, kendilerinin bendeliğe kabul edilmelerini, yani Gazneli devleti tebaası olmalarını istemektedirler.

d) Gayeleri ise huzura kavuşmaktan ibarettir.

e) Hükümdarın, kendilerinin rahat duracaklarından emin olması için içlerinden birini sarayda rehin olarak bulundurmağa hazırdırlar.

f) Ötekiler, hükümdarın her emrettiği işi yapmağa amadedirler.

g) Bu hizmetlerine mukabil istedikleri, muayyen bir arazi parçasının (*Nesa* ve *Ferâve'nin*) kendilerine ihsan edilmesidir.

h) Bu talepleri yerine getirildiği takdirde *Balkan* dağından, *Hârezm* ve *Gürcan'dan*, yâni dışarıdan gelecek olanları, sokmıyacıkları gibi ¹ *Horasan'daki* —tabii Gaznelilerin hâkimiyetlerini kabul etmeyen— Irak ve Hârezm Türkmenlerini *Horasan'dan* sürüp çıkaracaklardır. Görülüyor ki, Selçuklular hudut bekçiliği vazifesini göreceklerdir. Bu sırada Gazneliler devletinin buna ne kadar muhtaç olduğu göz önünde tutulacak olursa, ne kadar cazib bir teklif olduğu kolaylıkla anlaşılır. Selçukluların bu teklifi bilerek yaptıklarına şüphe yoktur.

Hudut bekçiliğinin hemen hemen münhasıran kendi soydaşlarına karşı olması, bu teklife ayrı bir mâna vermektedir.

i) Selçuklu şefleri, mektubu, niçin doğrudan hükümdara yazmadıklarının sebebini izah etmek suretiyle bitirmektedirler. Bununla hükümdarın gururunu okşamak istedikleri meydandadır. İşte mektup hakkında söyleyeceklerimiz de bundan ibarettir.

Asıl tesbit edilmesi icap eden nokta, bu şeflerin, tekliflerinde samimî olup olmadıklarıdır. Bunu aşağıda göreceğiz. Önce, Selçukluların gelişini ve tekliflerini Gazneliler devletinin nasıl telâkki ettiklerini görelim.

¹ Bu hususu başka kaynaklar da teyid etmektedir. Msl. Bk. İbnü'l-Esîr, IX, 325.

Naklettiğimiz bu mektubu ilk tefsir eden vezir olmuştur: Ona göre, devlet şimdiye kadar, çobanlarla uğraşıyordu. Şimdi vilâyetler zabt eden emirlerle uğraşmak icap edecektir. Selçukluların gelişi hakkında bundan daha mükemmel bir teşhiste bulunulamaz ve daha önce *Horasan'a* gelmiş olan Türkmenlerle bu yeni gelenler arasındaki fark bu kadar mükemmel tebarüz ettirilemez. Vezire göre, kuvvetli ve tanınmış şeflere sahip olmayan Türkmenler devlete bu kadar müşkülât çıkardıktan sonra tecrübeli, mükemmel şeflere sahip bu yeni gelenlerin, neler yapabileceklerini anlamak kolaydır. Yine ona göre, *Curcan* ve *Taberistan* seferi yapılmıyaydı, bu hâdise belki de olmayacaktı; maamafih doğru tedbir alındığı takdirde Selçuklu tehlikesinin hâlâ önlenebileceği kanaatindedir. Bunun için artık takip edilecek yol, tehdit yolu değildir. Zira bu safha geçmiştir. Bundan böyle Selçukluları kızdırmamak lâzımdır. Kızdırılırsa, işin nereye varacağı kestirilemez.

Yapılan toplantıda bizzat hükümdarın hâdiseyi tefsir ve telâkki ediş tarzına gelince, onu da şu bir kaç noktada toplamak mümkündür.

1) Hükümdar, söze hâdisenin ehemmiyetini belirtmekle başlamıştır: Ona göre, 10.000 atının şefleriyle birlikte vilâyetin ortasına davetsiz misafir olarak gelip yerleşmeleri küçümsenecek bir hâdise değildir.

2) Selçukluların başka sığınacak yerleri olmadığı hakkındaki sözlerini, Sultan Mesud'un tefsir ediş tarzı da çok dikkate şayandır: Ona göre, Selçuklular, komşu devletler içinde en zayıf olarak Gazneliler devletini görmüşlerdir.

3) Bunun tabii neticesi olarak takip edilecek yol, Gazneliler devletinin zayıf olmadığını onlara göstermektir.

4) Bunun başka bir mânası da Sultan Mesud'un, onların tekliflerinde samimî olmadıkları kanaatinde bulunduğuudur. Sultanın, onların samimiyetinden şüphe etmesi için örnek de vardır: Müsaade ile ve sadakat teminatı ile Gazneliler devleti arazisine kabul edilen Türkmenlerin hali.

5) Bu mülâhazalarla hükümdarın vardığı karar şudur: Onların daha fazla kuvvetlenmelerine fırsat vermeden üzerlerine bizzat yürümek.

6) Mesud'un seferi yapmakla takip ettiği nihai gaye ise, onlardan bu hareketlerinin intikamını almaktır.

Görülüyor ki, hükümdar mazeretlerini ve yaptıkları emri vakii kabul etmek şöyle dursun, Selçuklulara karşı şiddet politikası takibine taraftardır.

Vezirin aynı toplantıdaki mütalâası ise şöyle tahlil edilebilir :

1) Vezire göre, yolların, *Cürcan'dan* doğrudan *Nesâ'ya* yürümeğe müsait olmamasından başka, hayvanlar böyle bir sefere çıkamıyacak kadar zayıftırlar.

2) Cebrî yürüyüşle düşman karşısına varılabilsen bile, böyle bir ordu ile netice almak zordur.

3) Buna mukabil, muhasım taraf, bu zamana kadar hazırlıklarını daha da tamamlar ve dinlenmiş bulunur.

4) Hükümdarın bizzat idare edeceği bir seferde uğranılacak muvafakiyetsizliğin neticelerini düşünmek lâzımdır.

5) Sonra onlardan kendilerine karşı sefer yapılmasını icap ettirecek kötü bir hareket de sadır olmamıştır. Bilâkis, itaatlerini ve bendeliklerini arzemişlerdir. Şu halde, hükümdarın Selçukluların samimiyetinden emin olmamasına mukabil, vezir, ortada herhangi bir emare yok iken, onların iyi niyetlerinden şüpheye mahal görmemektedir.

6) Vezire göre, oyalama ve aldatma yolunu takip etmek lâzımdır: Yine Sûrî eliyle Selçuklulara yazılacak mektupta bir taraftan *Rey* tarafına sefer edileceği ve haklarında oraya vardıktan sonra karar verileceği söylenirken, öte taraftan *Nişâbur'a* yürünecektir. Bu müddet zarfında atlar dinlenecek ve Selçukluların hakikî niyetleri de daha iyi anlaşılacaktır.

7) İşte o zaman onlara karşı şiddet politikasına başvurulur. Bir ordu gönderilir ve onlar *Horasan'dan* çıkarılır.

8) Hükümdarın bizzat, sefer yapması, doğru değildir; haşmetini düşürür.

Görülüyor ki, vezir Selçukluların yaptığı emri vakii kabule taraftardır ve onların sözlerinde durup durmayacaklarına göre tedbir alınmasını istemektedir. Vezirle hükümdarın ayrıldıkları asıl nokta ise şudur: Vezire göre, işi zamana bırakmak lâzımdır. Zira zaman Gazneliler devleti lehine çalışmaktadır. Hükümdara göre ise, zaman Selçuklular lehine çalışmaktadır. Bu sebeple onlar daha fazla kuvvetlenip teşkilâtlanmadan bu meseleyi halletmek lâzımdır. Vezirin verdiği bütün izahattan çıkan nihai netice ise şudur: Bu anda Selçuklular, kendilerinden çekinilecek kadar kuvvetlidirler. Üzerlerine hazırlanmadan yürümek bir felâketle neticelenebilir.

Vezirin bu izahatı sivil ve askerî erkânın umumî tasvibine nail oldu. Fakat hükümdar *Nişâbur'a* gelir gelmez, Selçuklulara karşı gönderilecek ordunun hazırlığına başladı.

Bu sırada yaşayışları hakkında gelen raporlar, Selçukluların tekliflerinde samimî olduklarını gösterecek, binaenaleyh vezire hak verecek mahiyettedir: Onlar devlete herhangi şekilde güçlük çıkarmak şöyle dursun, kendileri devletten gelecek hücumdan korkmaktadırlar. Elleri kalan azıcık mal ve eşyalarının muhafazasını düşünmekten başka bir şey yapmıyorlar.

Sûrî'den gelen mektup kendilerini bir az teskin etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki, Selçuklular, Gazneliler devleti hakkında, Sultan Mesud'un onlar hakkında düşündüğü gibi düşünmemektedirler: Hükümdarın iyi niyet ve samimiyetine inanıyorlar.

Kendilerine yazılan mektubun aksine olarak Mesud'un *Rey'e* değil, *Nişâbur'a* geldiğini öğrenmelerine rağmen, Selçukluların durumunda

yine bir değişiklik olmamıştır. Sadece uyanıklıklarını ve müdafaa tedbirlerini daha da artırmışlardır; tabîî korkuları da o nisbette artmıştır.

Bundan çıkan nihai netice ise şudur:

Müsaadesiz olarak hududu aşmış olmaları bir tarafa bırakılacak olursa, Selçuklular hududdan içeri girdikten sonra yaptıkları vaidlere sadıktılar. Buna rağmen, Selçuklulara hücum ettiği için, bundan doğacak mesuliyet tamamıyla Sultan Mesud'a racidir.

Selçukluların *Horasan*'a girişleri meselesinin Gazneliler devleti üzerinde yaptığı tesiri, hattâ sarsıntıyı daha iyi tebarüz ettirmek için şu hâdiseyi de zikrederim:

Hükümdar, vezirinden şüphe ve onu Selçuklu taraftarlığı ile itham etmektedir. Ona göre, zaten Hârezmşah Harun'un isyan etmesine sebep olan da onun oğludur. Şimdi de kendisi düşmanla işbirliği yapmış ve Selçukluların *Horasan*'a, gelmelerine sebep olmuştur. Adı geçen Ebû Nasr, onun en yakın adamı olarak buna katiyen ihtimal vermemektedir. Fakat, hükümdar ondan uzun zamandanberi şüphe etmektedir. Vezir de bunun farkındadır.

Selçuklu meselesi bunun patlak vermesine sebep olmuştur. *Nesâ'ya* ordu gönderilmesi için yapılan gizli toplantıda hükümdar, vezirin her söylediğine itham edici cevaplar veriyordu. Toplantıdan sonra, vezir, Ebû Nasr'a derd yandı. Yaptığı hizmetleri saydı. Bunun en yenisinin bu Türkmenler meselesi olduğunu söyledi ve şöyle devam etti: "Her şeyden sarfınazar, ben onlara niçin temayül edeyim? Bir çok defalar, elimi ve önümde yer öptükten sonra vezirliklerini bana vermeleri için mi?" Bundan sonra, Mahmud oğlu Mesud gibi "Padişah'ın veziri olduğuna göre, kendisine hizmet etmiş olan bir gurubun (*cemi*) veziri olmanın bundan daha büyük (şeref) olmayacağını ifade etmiştir. Hal böyle olunca nasıl iş yapabileceğini sormuştur. Ebû Nasr kendisinden şüphenin bahis mevzuu olmadığını, böyle mühim bir işin zuhur ettiğini ve yoluna konulmadığını söylemiştir. Görülüyor ki, Ebû Nasr, hükümdarın vezire karşı muamelesini, Selçuklular hâdisesi dolayısıyla uğradığı şaşkınlığa ve telâşa atfetmek istemiştir. Fakat vezir, bunu uzun müddettenberi fark ettiğini, şimdi ise haddini aştığını söylemiştir.

Nihayet, vezirin müsaadesini alarak meseleyi hükümdara açan Ebû Nasr, onu vezirin iyi niyeti hakkında iknaa muvaffak olmuştur ¹.

Hâdise, Selçuklular meselesi yüzünden Gazneliler devletinin içinde bulunduğu şartları göstermesi bakımından dikkate şayandır ve Selçuklular meselesinin başka bir bakımdan ehemmiyetini göstermektedir.

Hâdisenin Selçuklular bakımından mânasına gelince, öyle görünüyor ki, hükümdar, Selçukluların *Horasanda* bir devlet kurmak

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 477-80; nşr. S. Nefisi, s. 580-584.

niyetinde bulduklarına kanaat getirmiştir. Bu itibarla vezirin sözleri çok dikkate şayandır. Hükümdarın bu hali, ona göre, Selçukluların artık bir devlet kuracak dereceye geldikleri şeklinde de tefsir edilebilir.

Bu ihtilâf münasebetiyle vezirin Selçuklular hakkındaki kanaatini de öğrenmiş bulunuyoruz: Ona göre, her şeye rağmen Selçukluları, Gaznelilere tercih etmesi için hiçbir sebep yoktur. Zira Gazneliler devletinin veziri olarak kalmak, müstakil Selçuklu devletinin veziri olmaktan çok daha şerefli dir.

Meselenin esasına gelince, Mesud'un, vezirden şüphelenmesi bütünü esassız değildir: Gördük ki, Harun'un isyan yoluna sapmasından birinci derecede Mesud mesul ise, ikinci derecede de vezirin oğlu mesuldür (Harun'a tahakküm ediyordu).

Selçuklular meselesine gelince, vezirin fikir ve kanaatleri dikkatle tahlil edilirse, bunlarda bilerek veya bilmiyerek Selçuklu taraftarlığı neticesine varmamak bir az güçtür. Sonra bizzat Selçuklu şeflerinin belirttikleri gibi, çok daha eskidenberi vezirle aralarında muarefe vardır.

b. GAZNE ORDUSUNUN SELÇUKLULAR ÜZERİNE YÜRÜMESİ VE SELÇUKLULARIN İLK GALİBİYETİ

Selçuklulara karşı ordu sevk etmeğe karar veren Sultan Mesud, son defa mülkî ve askerî bütün devlet erkânını topladı ¹. İlk sözü alan hükümdar, (Nişâbur'da) bir kaç gün kalındığını, asker ve hayvanların dinlendiğini, her ne kadar *Nesâ* ve *Bâverd* habercilerinin mektupları, Selçukluların sükûnet bulduklarını, korkmakta olduklarını ve "raiye"yi incitmediklerini yazıyorsa da, yine de 10.000 "Türk" atlısının aramızda bulunmalarının doğru olmayacağını düşündüğünü söyledi. Bu hususta alınacak tedbirin ne olduğunu sordu.

Görülüyor ki, bu hususta zaten karar verdiğini gördüğümüz hükümdar, bu kararını kendi harp meclisine de kabul ettirmek istemektedir. Toplantının gayesini ve meseleyi izah ettikten sonra, bizzat kendi ifadesine göre, umumî görünüş sefer tertibini icap ettirmediği halde, sefer tertibi lehine önceden kanaat izhar etmesi bundan başka türlü tefsir edilemez. Bu beyanattan sonra toplantıda bulunanlar birbirlerinin yüzlerine baktılar. Tereddüt geçirdikleri anlaşılıyordu. Söz alan vezir, onları ikaz etmek lü-

¹ *Vezir, arz, sâhib-i dîvân-ı risâlet, nedîm* Ebû Sehl Zûzenî. Görünüşe göre bunlar mülkî devlet ricalini; Bey doğdu, Ebu'n-Nasr, Subaşı, Nûştekin وولوجى, Pîrî v. s. de askerî ricali temsil ediyorlardı. Fevkalâdeden olarak bu toplantıya *âyân, serheng*, diğer *hâcibler* ve (askerî) *valiler* de davet edildi. Son dört kişi bunlardandı (bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 481; nşr. S. Nefisî, s. 584)

Kaynakta geçen bu tafsilâtı, bu toplantının, toplantıya katılanlar bakımından da şimdiye kadar yapılanlardan farklı olduğunu göstermek için verdik. Bu suretle Selçuklu meselesine ne kadar ehemmiyet verildiğini yalnız bu toplantıya bakarak bile anlamak mümkündür.

zumunu duydu. Söz söylemelerini, zira hükümdarın kendilerine hitap ettiğini, (esasen) bu mühim iş için davet edilmiş olduklarını beyan ettikten sonra hükümdarın maksadını bir daha vuzuhla ortaya koydu: 1) "Ya *Horasan'ibu* adamlardan temizlemeli ve hepsini suyun öte tarafına atmalı"; 2) Yahut hizmetlerini, itaatlerini ve şeflerini rehin olarak saraya göndermelerini kabul etmeli.

Hakikatte vezir bu ifadesi ile hükümdarın maksadını izah etmekten ziyade, meseleyi müspet ve menfi cephesiyle ortaya koymaktadır. Bu itibarla aynı ifade hükümdarın tek taraflı telkinini tamamlamakta ve ona daha objektif bir mahiyet vermektedir.

Bu çeşit toplantılarda askerî erkân umumiyetle söz almaktan kaçındıkları halde, bu defa Beydoğdu'nun fikrini beyan ettiğini görüyoruz: "Sultan Mahmud (*Emîr-i mâzî*) kendi arzusuyla bir Türkmenler grubunu *Horasan'a* getirdi. Ne "fesad"lar çıkardıkları, halen de neler yaptıkları malûmdur. Bu hal, bunların da gelmek arzusunu uyandırdı. Düşman asla dost olmaz. Onlara kılıç (kullanmak) lâzımdır. Zira Arslan Câzib söyledi, dinlenmedi ve olan oldu". Diğer "âyân" da aynı mahiyette konuştular. Şu halde onun bu fikirlerini, hiç olmazsa askerî erkânın müşterek görüşleri olarak kabul edebiliriz.

Selçuklu meselesini Gazneliler devleti bakımından gayet güzel ifade eden bu beyanatın taşıdığı hususiyetler bir prensip (emsal prensibi) çerçevesi içinde iki noktada toplanabilir.

1) Daha önce gelen Türkmenler iyi bir örnek teşkil etmemişlerdir. Onlar isyan ve fesad yoluna saptıklarına göre, ırkdaşları olan bunlar da aynı yolu tutacaklardır.

2) Zaten önce gelenlerin kazandıkları başarılar, bunların da *Horasan'a* gelmelerinin başlıca sebebini teşkil etmektedir. Bu son nokta bilhassa enteresandır. Selçukluların *Horasan'a* geliş sebeplerini orijinal bir görüşle izah etmektedir. (*Horasan'a* gelişlerinin diğer sebeplerini yukarıda izah ettik).

Münakaşalar neticesinde *Nesâ* tarafına (Selçuklular üzerine) tecrübeli bir kumandan (*salar*) ill gönderilmesine karar verilmiştir. Kumandanlarla vezirin yaptıkları ayrı bir toplantı neticesinde on kumandan seçildi. Hepsinin başına ihtiyar Beydoğdu geçirildi. Bu kollektif kumandanlık sistemine bizzat Beydoğdu itiraz etti. Onun itirazı esasa karşı değil, orduda muhtelif yaşta ve muhtelif temayülde¹ bir çok kumandanların bulunuşuna karşı idi. Ona göre, böyle bir orduda disiplini temin

¹ Bu kumandanlar arasında Mahmud devrinin meşhur generalleri bulunduğu gibi, Mesud zamanında onun tarafından yükseltilmiş tecrübesiz (*kâr-nâdîde*) generaller de vardı. İşin dikkate şayan olan tarafı başkumandan Beydoğdu'nun, ordunun teşekkül tarzı ve bizzat kendisi hakkındaki düşünceleri bazı generaller tarafından da haklı bulunuyordu (bk. Beyhakî, nşr. Ganî, 482; nşr. S. Nefisi, s. 586).

etmek güçtür. Yine kendi ifadesine göre, ihtiyarlığı da bu hususta büyük mahzur teşkil ediyordu. Bu mazeretlerini hükümdar kabul etmedi.

Askerî erkândan gelen—şekle ait münferid veya toplu—bu itirazlar, seferin tertibini umumiyetle askerî teşkilât mensuplarının istediği hususunda verdiğimiz izahatın kıymetine hâlel getirmez.

Gördüğümüz gibi, Selçuklulara karşı sefer tertibine asıl sivil teşkilâtın başında bulunan devlet ricali aleyhdar bulunuyorlardı. Bunlardan bazıları sefer tertibi lehine karar verildikten sonra, kendi aralarında da olsa, bu husustaki fikirlerini söylemekte devam etmişlerdir. Meselâ sivil teşkilâtın en büyük mümessili olan vezir, yıldızlar uygun düşmediği için bu seferin yapılmasına taraftar olmadığını, mesai arkadaşı Ebû Nasr'a söylediği gibi, bu sonuncu da görüşlerini şöyle ifade etmiştir: "Astronomi bilmem, fakat şu kadar biliyorum ki, yabancı bir halk kitlesi (*gurûhî-i merdum-i bigâne*) bu diyara düştüler. Bendelik gösteriyorlar. Onları kabul etmek, ürkütmek ve şüphelendirmekten evlâdır. Fakat hükümdar ve kumandanlar (*sâlârân*) madem ki bu fikirdedirler, susmaktan başka yol yoktur..."

Görülüyor ki, bu sonuncu, sivil teşkilât mensuplarının görüşlerini vuzuhla ortaya koymakta ve karar verme mesuliyetinin tamamıyla hükümdarla askerî teşkilât mensuplarına ait olduğunu çok iyi belirtmektedir.

Hazırlanan ordunun bütün *Türkistan*'ı fethetmek için kâfi olduğu umumiyetle herkes tarafından kabul ediliyordu.

Ordu *Nesâ* tarafına hareket ettikten (19 Haziran 135-9 Şaban 426 Perşembe) on gün sonra ¹ ordu ile beraber olan habercilerden şu mealde bir mektup geldi: "Ordunun öncüsü, karşılaştıkları Türkmenleri derhal yendiler. Öyle ki, harp nizamına girmeğe bile lüzum kalmadı. 7-8 yüz kişinin başı derhal uçuruldu. Bir çok kişi esir, bir çok da ganimet elde edildi."

Bu öncü zaferinin uyandırdığı sevinç pek büyük oldu : Şenlikler yapıldı. Hükümdarın emriyle davullar, trampetler çalındı, şarkılar söylendi. Selçuklu meselesi dolayısıyla bir kaç gündenberi şarap içmeyen hükümdar, kendisini içkiye verdi. Bu sevinç uzun sürmedi. Seher vakti, "Sultan'!m ordusunun müthiş bir hezimete uğratıldığı ver her şeyin " muhaliflerin

¹ Gerdizî'ye göre (bk. s. 80), savaştan önce, yani ordu daha *Nesâ*'ya varmadan önce *سپنداقان* mevkiinde Beydoğdu'ya *Selçuklulardan* bir elçi gelmiş, Selçuklular nâmına, şunları söylemiştir: "*Biz (hükümdarın) bendeleriyiz ve itaat üzereyiz. Bizî kabul eder ve bize otlak gösterirseniz, biz bu islerden (yağmadan) elimizi çekeriz, kimse de bizden incinmez.*"

Beydoğdu, elçiye bağırır, çıkmıştır ve kendisine değil, hükümdara müracaat etmelerini ve ondan kendisine kâğıt getirmelerini söylemiştir. "*İsi kılıç halledecektir*" diye kestirip atmıştır.

Savaştan önce böyle bir teşebbüsün vukubulması mümkündür ve Selçukluların uğradıkları muamele hâdiselerin umumî cereyanına uygundur.

eline düştüğü haberi geldi. Başkumandan Beydoğdu bile hayatını zor kurtarmıştı. Ordu kethüdası ¹ esir edilmişti.

Mektubu alan Ebû Nasr, derhal saraya geldi ise de, hükümdarı görmek mümkün olmadı. Çünkü seher vakti uyumuştü. Kuşluk vaktine kadar uyandırılması mümkün değildi.

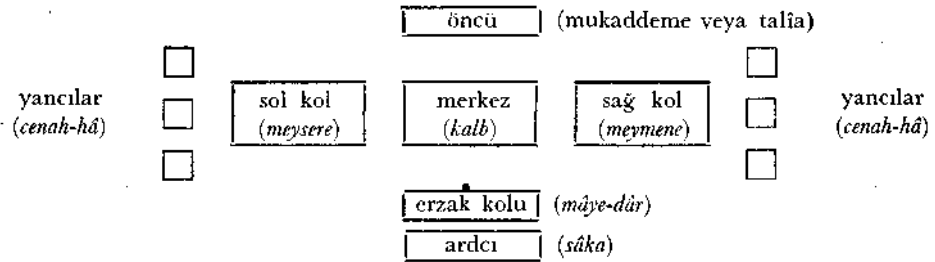
Herhalde vezirin teşebbüsüyle, sivil ve askerî teşkilât mensupları² hükümdarsız toplanmağa mecbur oldular. Çok müteessirdiler. Gelen haber çok kısa olduğu için hâdisenin esasına nüfuz edemiyorlardı. Nihayet uyanma zamanı gelince, hükümdara tezkere yazdılar. Böyle güç (*sa'b*) bir hâdisenin vukubulduğunu bildirdiler. Ve bu tezkereyi habercinin mektubu ile birlikte gönderdiler. Hükümdar verdiği cevapta, dağılmamalarını, saatten saate başka haberler geleceğini, zira yollara atlılar dikildiğini, öğleden sonra bu hususta konuşmalarda bulunmak üzere toplantı yapılacağını bildirdi. Öğleye doğru savaş meydanından iki atlı geldi. Onlar derhal huzura kabul edildiler. İlk mektupla son mektup arasındaki farkın sebebi, kendilerinden sorulan ilk sual oldu. Onların verdikleri iza-hata göre, korku içinde yaşayan silâhsız, sermayesiz (*bi-mâye*), işsiz-güçsüz hasımların böyle büyük bir orduyu bedavadan mağlup edeceği kimsenin hatırından geçmemişti. Fakat ordu başkumandanı Beydoğdu'nun emri dikkate alınsaydı, bu mağlubiyet (*halel*) olmayacaktı. Herkes kendi bildiği gibi iş yaptı. Çünkü kumandan (*sâlâr*) çok idi. Buradan (*Nişâbur'dan*) gidince, ihtiyatı elden bırakmadılar, yürüyüş, tabiiyeye uygun olarak yapıyordu³. Çadırlara varıncaya kadar böyle devam etti. Boş çadırlardan, hayvanlardan, bir kaç çobandan ibaret azıcık bir şeyler (ve insanlar) gördüler. Sâlâr Beydoğdu uyanık bulunmalarını ve savaş nizamında yürüyüşü (*tabiye*) muhafaza etmelerini, (bu boş çadırlara, hayvanlara

¹ Adı, Hüseyin Ali Mikâil olan bu sivil devlet adamı galiba ordu'da hükümdarı temsil ediyordu. Zaten her orduda, hattâ her askerî valinin yanında bir de *kedhüda* bulunuyordu.

Harp te yararlık gösterenlere hizmetleri ile mütenasip mükâfatlar vermek üzere, "*kedhüda*" yanında elbise (*hilat*) ve para bulunduruyordu (bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 483, 484; nşr. S. Nefîsî, s. 587, 588). İşte esir edilen bu idi.

² *Vezir, arız, sâhib-i dîvân-ı risâlet*; Ebû Sehl Zûzenî, *sâhib-i dîvân-ı Horasan Sûrî, Hâcib Subaşı, Hâcib Ebu'n-Nasr*.

³ Harp nizamında yürüyüş şöyle idi:

(bk. Beyhakî, nşr. Ganî s. 5485; nşr. N. Nefîsî, s. 589.

ve bir kaç çobana bakmamalarını), zira düşmanın, çölün kenarında olduğunu, pusu kurduklarını, bir karışıklık (*halel*) çıkmaması için, öncünün gitmesini ve keşif yapmasını söyledi. Dinlemediler. Öyle ki, öncü kıtası, yerini terk etti ve o çadırlara, kumaşlara ve zayıf hayvanlara üşüştü. Her cinsten bir çok insan Öldürdüler. İşte bu, Türkmenlerin mağlup edildiği hakkında gelen ilk haberdir. Bu başsız (*bi-ser u sâmân*) durumu gören sâlâr (Beydoğdu) ordunun merkez hattını ileri sürmek zorunda kaldı. (Asker) birbirine karıştı. Tabiye nizamı bozuldu. Bilhassa muhaliflerin pusular kurdukları ve savaş hazırlıkları yaptıkları köye gelince (*büsbütün* bozuldu). (Türkmenler) savaşa giriştiler. Öyle bir savaş başladı ki, bundan daha şiddetlisi olamazdı. Hasımlar işi uzattılar (dayandırlar) ve iyi çalıştılar. Düşündükleri gibi, ilk hamlede Türkmenler kaçmadı. Ortalık çok sıcak oldu, (üstelik) kum kızdı. Atlar (*sütûrân*) son derece susadılar. Arkalarında bir su vardı. Tecrübesiz kumandanlardan bir kaç, ordunun suya erişinceye kadar savaşa savaşa (*kerr u ferr*) yavaş yavaş geri çekilmesi icap ettiğini söylediler. Bu dönüşün hezimete benzer bir şey olduğunu, askerlerin (*hürde merdum*) bunun ne olduğunu düşünemeyeceklerini bile bilemediler. (Bu kumandanlar), (ordu başkumandanı) Beydoğdu'ya haber vermeksizin geri çekildiler.

Bunu gören Türkmenler, Gazneli ordusunun bozguna uğradığını sandılar. Pusulardan çıktılar ve büyük bir şiddetle hücumla geçtiler.

Sâlâr Beydoğdu şaşırıp kaldı: File binmiş, eli, ayağı tutmaz ihtiyar (*zayıf*) bir kimsenin duruma, başını alıp gitmiş bir orduya, hücumla geçmiş ve galip gelmiş bir düşmana hâkim olması nasıl mümkün olurdu? Türkmenler, filin etrafına gelince, gulamları, başkumandanı filden indirdiler, ata bindirdiler, harp ederek götürdüler. Yoksa o da esir düşerdi. Suya varmak ve oraya inmek şöyle dursun, kimse kimseye varmadı. Herkes kendi başının çaresine baktı. O kadar muazzam para, eşya ve harp teçhizatı muhaliflerimizin eline geçti. Zira bizim askerler (*kavm*)in hepsi gittiler. Her grup (*güruh*) bir başka yolu tuttu" ¹.

İşte iki atlının verdiği izahat burada birmektedir. Ayrıca tahlil ve tefsire ihtiyaç göstermeyecek kadar vazih olan bu izahattan, Selçukluların Gazne ordusunu nasıl yendiklerini bütün tafsilâtiyle öğrenmiş bulunuyoruz.

c. ZAFERİN, GAZNELİLER VE SELÇUKLULAR BAKIMINDAN NETİCELERİ

Gazneliler devletine karşı kazanılan bu ilk zafer, son derece ehemmiyetlidir. Zira şimdiye kadar bir bakıma mülteci, bir bakıma da başka bir devletin toprak bütünlüğünü ihlâl etmiş gayri meşru bir kuvvet

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 481-6, nşr. S. Nefisi, s. 584-91. İki atlı bundan sonra kendilerinin nasıl kaçıp geldiklerini anlatmaktadırlar; ayrıca bk. Gerdizî s. 80. Bu son kaynakta savaşın cereyan tarzı başlangıçta bir az farklı anlatılmaktadır. Zira bu son kaynakta harp nizamından bahsedilmektedir.

olarak görünen Selçuklular, bu zaferden sonra üzerinde yaşadıkları topraklara hâkim olmak hakkını kılıçlarıyla elde etmişler ve meşru kuvvet haline gelmişlerdir. Bu itibarla bu zafer, onların devlet kurma yolunda katettikleri büyük merhaleidir. Böylece *Nesâ* savaşının Selçuklular bakımından umumî mânasını belirttikten sonra, şimdi de harbin cereyanından çıkan neticeleri tesbit edelim:

1) Kuvvetler arasında Selçuklular aleyhine olmak üzere büyük bir muvazenesizlik vardır: Teçhizatı pek noksan 10.000 atlıya mukabil, mükemmel teçhizatlı 17.000 atlı. Bunun 2000 ni, hükümdar dahil, herkesin pek ümit bağladığı saray gulamları teşkil ediyordu¹. Sonra bu ordu, o zamanın canlı tankları demek olan filleri de ihtiva ediyordu.

2) Bu kuvvet üstünlüğüne güvenen Gazneliler ordusu, düşmanı küçümsemiştir; her türlü ihtiyat tedbirlerini ihmal etmiştir.

3) Gazneliler ordusunun en zayıf tarafı kumanda birliğinin bulunmamasıdır.

4) Buna mukabil, müdafaada bulunan Selçuklular kendi harp taktiklerini Gaznelilere kabul ettirmişler, hattâ onları aldatmağa muvaffak olmuşlardır (çöl harbi, susuzluk v.s.)

5) Bu taktik kendilerine epey can ve mal kaybına sebep olmuşsa da, istihsal edilen netice karşısında bu kadar bir fedakârlık çok görülmemek lâzımdır.

6) Ne kadar fakir ve yoksul bulduklarını gördüğümüz Selçuklular, bu zafer neticesinde büyük ganimete sahip olmuşlardır.

7) Selçukluların asıl büyük kazançları mânevi sahada olmuştur: Şimdiye kadar, Gaznelilerden korkan Selçuklular idi. Şimdi korku sırası Gazne askerlerine gelmiştir. Bu Selçukluların ümidini çok artırmıştır. Bu ciheti Mesud'un da idrak ettiğini ve hattâ sefer tertip ettiğinden dolayı pişman olduğunu biliyoruz².

8) Onun için Selçukluların *Horasan'da*, bir devlet kurmanın mümkün olduğu neticesine bu hâdiseden sonra vardıkları söylenebilir. Bu hususta aşağıda malûmat vereceğiz.

İşte Selçukluların kazanması ve Gaznelilerin kaybetmesi sebepleri ve zafer sonunda elde edilen neticeler başlıca bunlardır.

Şimdi de Gazneliler devletinin bu zaferi nasıl telâkki ettiklerini ve ne gibi tedbirler aldıklarını görelim :

Atluların verdiği bu izahat, toplantıda bulunan bütün devlet erkânını çok müteessir etmiştir. İzhar edilen umumî kanaat şudur: Bu kadar büyük ve hazırlıklı bir ordu bu kadar hiçten sebeplerle yenilmiştir.

Toplantı öğle namazından sonra akşama kadar devam etti. Herkes hükümdarı teselliye çalışıyordu. Meselâ vezir hükümdara bunun bir kaza

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 481; nşr. S. Nefisî, s. 585

² Bu husus, İbnü'l-Esîr tarafından çok iyi tebarüz ettirmektedir (bk. IX, s. 325).

olduğunu, dünyada bunun gibi çok hâdiselerin vukubulduğunu, telâfi edilebileceğini söylüyordu. Arız ise mağlubiyeti, kumandanlar arasında birlik olmamasına atfediyordu. Toplantıda asıl şiddetli tenkidi "sâhib-i divân-ı risâlet" Ebû Nasr yaptı. Bu müthiş hâdise ona çok tesir etmiş bulunuyordu. Ona göre, toplantıda bulunanlar, bu büyük hâdiseye gereği gibi ehemmiyet vermiyorlardı. Buna rağmen o susuyordu. Hükümdarın ısrarı üzerine konuşmağa mecbur oldu. Konuşması esnasında bu günü görmektense ölmeyi tercih ettiğini söyledi.

Tenkileri bir kaç noktada toplanabilir:

- 1) Hükümdar bir müddet içki ve eğlenceden el çekmelidir.
- 2) Ordunun idaresini bizzat eline almalıdır (Bizzat teftiş etmeli ve maaşlarıyla bizzat meşgul olmalıdır).
- 3) Ordunun sevgisini kazandıracak tedbirler alınmalıdır.

Hükümdar, ona hak verdi ve tutacağını vadetti ¹. Görülüyor ki, bu devlet adamı, mağlubiyetin sebeplerini daha derinlerde aramaktadır. Ona göre, önce bu noktalar dikkate alındığı taktirdedir ki, işler düzelebilir.

Sultan Mesud, bozgundan dönen askerleri teselli ederken ve onların gönüllerini almağa çalışırken kumandanlara başkumandanın emirlerine muhalefet ettiklerinden dolayı bizzat çıkışıyordu. Görülüyor ki, bizzat hükümdar mağlubiyetten kumandanları mesul saymaktadır.

Nihayet başkumandan Beydoğdu da döndü; hâdiseyi anlattı. "Eğer kumandanlar emirlere itaatsizlik etmeselerdi, bu ordu ile bütün *Türkistan'*i fethedeceğini" söyledi. Hükümdar onun bu izahını kabul etti. Kendisinden memnun olduğunu bildirdi.

Bizzat kaynağa göre, bu, "Padişah'ın başına gelen ilk büyük mağlubiyet (*vehni*) idi. Yine bu kaynağa göre, Selçukluların bu makama (*mahal*) gelecekleri ilm-i gayb'da yazılı idi ².

O toplantıda uzun münakaşalardan sonra Selçuklulara bir elçi gönderilmesine karar verildi³.

Bu karar da gösteriyor ki, bu ordu ile Selçuklulara karşı yeni bir intikam seferi yapmak mümkün değildir. Yine verilen bu karardan anlaşılıyor ki, Gazneliler devleti mağlubiyeti kabul etmiştir.

Meselenin Selçuklular bakımından mütalâasına gelince, Gazneliler devletinin Selçuklulara elçi göndermesinin ifade ettiği ilk mâna, şüphesiz, Selçukluların siyasî bir kuvvet olarak tanınmasıdır.

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 466-7, nşr. S. Nefisi, s. 591-3.

² Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 488; nşr. S. Nefisî, s. 594.

³ İbnü'l-Esîr'e göre (bk. IX, S.439; K. Burslan terc. LVII), Sultan Mesud gönderdiği bu elçi ile Selçuklu şeflerini tehdit etmiştir.

Tuğrul, kendisine namaz kıldıran imama, sadece "*Ey Mülk'ün mâliki olan Tanrı, saltanatı (mülkü) istediğine verir, istediğinden alırsın, istediğini yükseltir, istediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir; sen her şeye kadırsın*" mealindeki âyeti yazdırarak, Sultan Mesud'a göndermiştir. Yine bu kaynağa göre, bu cevap geldikten sonra dır ki, Mesud yumuşamış, onlara güzel vaitlerde bulunmuş ve hilatler göndermiştir.

Bizzat Selçuklular bu hâdiseyi nasıl telâkki ediyorlardı? Bundan sonraki hedefleri nelerdir?

Gizlice *Nesâya*, gönderilen habercilerin bildirdiklerine göre, Türkmenlerin eline o kadar âlet, nimet, at, altın, gümüş, elbise, silâh ve eşya (*tecemmül*) geçti ki, hayretler içinde kaldılar, âdeta böyle bir hâdisenin vukubulduğuna inanamıyorlardı. Bunun bir hakikat olduğundan emin olunca, bir kurultay (*meclis*) yaptılar (Temmuz 1035-Ramazan 426); "âyân", kumandanlar ve ihtiyarlar bir çadırda oturdular; durumu müzakere ettiler. Şöyle konuştular. "Düşünmediğimiz ve ummadığımız halde böyle bir hâdis (hâl) oldu. Bunu kendimizden bilmek imkânsızdır (hatadır). Bu büyük orduyu biz yenmedik. Biz kendimizi korumaktan fazla bir şey yapmadık. Bu, onların tedbirsizliğinden olmuştur. Tanrı istedi, böyle oldu. Tâ ki birdenbire mahvolmadık. Ve beklemediğimiz halde bunca nimet ve âlet elimize geçti. Fakir idik, zengin olduk. Sultan Mesud büyük bir Padişah'tır. İslâm'da onun gibi başka bir tane daha yoktur. Onun ordusuna tedbirsizlikten ve kumandansızlıktan bu hal oldu. Onun daha bir çok kumandanları ve askerleri vardır. Bu olup bitenden dolayı mağrur olmamalıyız. Bir elçi göndermeli ve bir bendesi gibi söz söylemeli ve özür dilemeliyiz. Sözüümüzün bundan öncekinin aynı olduğunu, evimize ve canımıza¹ kastedildiğinden bizim için çalışmaktan başka bir çare kalmadığını ifade etmeliyiz. Gelecek cevaba göre, takip edeceğimiz yolu tâyin edebiliriz"².

Şimdi aynen naklettiğimiz bu ifadeyi tahlil edelim:

1) Bu zafer, Selçuklular için tam bir sürpriz olmuştur.

2) Onlar zafer neticesinde elde ettikleri ganimetin kıymetini ve ehemmiyetini takdir etmektedirler.

3) Fakat hayale de kapılmamaktadırlar. Onlara göre, Gaznelilerin mağlubiyeti arızidir. Sultan Mesud her an yeni kumandanların idaresinde başka ordular gönderebilecek kudrettedir.

4) Selçuklular, Sultan Mesud'u islâm dünyasının en büyük hükümdarı telâkki etmektedirler. Bu suretle Gazneliler devletine karşı hâlâ korku ile karışık hürmet beslemektedirler. Daha doğrusu duyulan korku henüz zail olmamıştır.

5) Bu itibarla kendileri için takip edilecek en iyi yol bir elçi göndererek özür dilemektir.

6) Görülüyor ki, Selçuklu şefleri hâdiseleri vuzuhla görecektik kadar realisttirler.

7) Siyasetlerinde istikrar vardır: Zaferden önce Gaznelilerden yaptıkları taleplerle şimdiki arasında fark yoktur.

Selçukluların kazandıkları zafer hakkında düşündükleri işte bunlardır.

¹ Asıl metinde "yerler" (*cây-hâ*) yazılı ise de Dr. Ganî'nin düşündüğü gibi, bunu "*cân-hâ*" olarak almayı tercih ettik.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 48g; nşr. S. Nefisi, s. 595.

Burada Gazneli görüşü ile Selçuklu görüşünün birbirinin aynı olduğu noktalara dikkati çekmeliyiz.

1) Selçuklu zaferinin sebepleri hakkında her iki tarafın görüşü birbirine uymaktadır.

2) Her iki taraf da birbirinden çekinmektedir.

3) Her iki taraf da bu anda yeni bir savaşı düşünmemekte; bilâkis barışı kurmak istemektedir. Bunun neticesi olarak, her iki taraf da yaptıkları toplantılarda bu maksatla birbirlerine elçi göndermeğe karar vermişlerdir.

Ayrıldıkları başlıca nokta ise şunlardır: 1- Selçuklular, Gazneliler devletinin kudretini mübalağa etmektedirler. Halbuki bizzat hükümdar yeni bir sefer tertibine cesaret edemeyecek kadar kendisini zayıf his etmektedir.

2- Buna mukabil, Gazneliler devleti de Selçukluları kuvvetli görmektedir. Halbuki Selçuklular, kendilerini Gazneliler devleti karşısında her bakımdan zayıf his etmektedirler.

Selçuklu şeflerinin ve ileri gelenlerinin yaptıkları kurultay müzakereleri ve aldıkları kararlar hakkında gelen gizli raporlar, Sultan Mesud'u bir az teskin etti. Fakat veziri, hiç de memnun değildi. Ona göre, Selçuklulara karşı ya hiç sefere çıkmamalı idi, çıkıldıktan sonra ise, artık sözü kılıca bırakmalıdır. O bu fikrini hükümdara söylemekten çekinmedi.

d. MÜZAKERELER VE ANLAŞMA

Habercilerin bu mektuplarının arkasından, "Selçuklu Türkmenlerinden" saraya elçi geldi. Bu, Buhârâlı söz söylemesini bilir, ihtiyar bir Dânişmend idi; elinde vezire hitaben "gayet mütevaziane" yazılmış şöyle bir mektup vardı:

"Biz mütehevvir olan, işin çıkar yolunu ve akibetini iyi göz önünde tutmayan Sûrî'yi, aracı ve şafaatçi yapmakla hata ettik. (O), nihayet Sultan'ı ordu göndermeğe teşvik etti; "leşker-i mansur" a karşı kılıç çekmeğe cesaret etmek ne haddimiz idi. Fakat kurdun sürüye saldırması gibi hücum ettikleri, mülteci (*zinhariyân*) bulunduğumuz halde evimize, kadın ve çocuklarımıza kastettikleri için (nefsimizi) müdafaa etmekten başka ne çare vardı? Zira can tatlıdır. Şimdi, biz daha önce verdiğimiz sözde duruyoruz. Bu (mağlubiyet) istemediğimiz halde olan bir nazar değmesidir. Münasip görürse, aramızda tuz ekmek hakkı olan vezir ¹ (*hâce-i buzurg*) bu işe müdahale etsin, aracı olsun ve efendimiz (hudâvend) Sultanın gönlünü "hoş" etsin. Tâ ki, af dileğimiz kabul edilsin. Bu adamımız (elçimiz) gönlümüze huzur verecek esasları ihtiva eden bir cevabî mektupla geri

¹ Burada vezirle aralarındaki geçmiş zamana ait münasebetleri bahis mevzuu eden bir cümle varsa da, daha önce de geçtiği için, tekrarından vazgeçilmiştir.

gönderilsin. Tâ ki, itham (*nikûhis*)¹ bitsin. Eğer vezir, bu kimse ile birlikte sözümüzü işitmesi, bizim bendeleri olduğumuza ve işin düzelmesinden (*salâh*) başka bir şey düşünmediğimize kanaat getirmesi için kendi itimad ettiği bir kimseyi gönderirse, daha iyi olur"².

Dikkatimizi çeken ilk nokta, bu sefer mektubun doğrudan vezire yazılmış olmasıdır. Kazanılan zaferden sonra bunu tabî bulmak lâzımdır. Nitekim vezir de doğrudan kendisine mektup gönderilmesini tabî karşılamıştır: Elçiyi huzuruna kabul ederek bizzat dinlemiş, konuşulanları hükümdara tamamiyle anlatmıştır. Şu halde o aracılık rolünü de kabul etmiştir.

Bu maksatla yapılan, âyân'ın hazır bulunduğu toplantıda hükümdar, bu yaklaşma teşebbüsünün kendisine "nahoş" gelmediğini söylemek suretiyle bu husustaki kanaatini ve görüşünü açığa vurmuştur.

Aynı toplantıda, Selçukluların talebine uyarak, gelen Selçuklu elçisiyle birlikte kendilerine mukabil bir elçi³ gönderilmesine karar verildi. Maksat, Selçukluların tekliflerinde samimî olup olmadıklarını anlamaktır. Elçi kanaat getirirse, Selçuklulardan "elçiler" göndermelerini isteyecektir.

Bu suretle her şey açık açık konuşularak bir anlaşma zemini bulunacak ve "gönüller huzura kavuşacaktır".

Toplantıdan sonra vezirin ifadesinden anlıyoruz ki, hükümdarı yumuşatmak ve af talebini kabul etmesini temin etmek için çok çalışmak icap etmiştir.

Vezire göre, gelen elçi Selçukluların itimad ettikleri adamlarından biridir⁴. Kendisi boş döndürülmediği takdirde, bu "mahvolmuş" işlerin tekrar yoluna konması mümkündür. Hareketinden önce, vezir Selçuklu elçisini tekrar kabul etti; kendisine hediyeler verdi; söylenmesi icap eden sözleri söyledi.

Selçuklu elçisi, yanında Gazneli elçi olduğu halde *Nişâbur'a* hareket etti (10 Temmuz 1035-2 Ramazan 426 Perşembe).

Selçuklularla yapılan müzakerelerin çetin olduğu anlaşılıyor. Zira Gazne elçisi, Selçukluların nezdinde bulunduğu müddet zarfında onunla birlikte gönderilmiş olan kurierler bir kaç defa gidip geldiler. Her mesele hakkında elçiden mektuplar getiriyorlar ve talimat götürüyorlardı.

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 490; nşr. S. Nefisi, s. 596. Son naşir "*nikûhis*" kelimesi yerine "*suhan*" (*söz*) kelimesini almıştır.

² Bk. *Ayn. yer.* Beyhakî'nin, bu mektubun aslını görmek fırsatını bulamadığı anlaşılıyor. Zira daha önce Sûrî'ye gönderilen mektupta olduğu gibi, gönderenlerin ve gönderilenin adları ve elkabı yazılmamıştır. Keza sonu da eksiktir.

³ Elçi'nin adı, Ebû Nasr Sînî'dir. Beyhakî onun hayatı hakkında uzun uzun malûmat vermektedir (bk. nşr. Ganî, s. 490, 491; nşr. S. Nefisi, s. 596, 597).

⁴ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 491; nşr. S. Nefisi, s. 596.

Kaynakta neticede bir şeye karar verildiğinden bahsediliyorsa da, bu kararın ne olduğu söylenmemektedir¹. Fakat müzakerelerin hâlâ usul üzerinde cereyan ettiği anlaşılıyor. Zira karara varıldıktan sonra Gazne elçisinin, Selçuklu elçileriyle birkilte *Nisâbur'a* döndüğünden bahsedilmektedir (27 Ağustos 1035-19 Şevval 426 Çarşamba). Eski Selçuklu elçisinden başka üç Selçuklu şefi adına üç elçi gelmişti. Bu elçilerden her biri bir şefi temsil ediyordu. Bunlardan biri Yabgu, biri, Tuğrul, üçüncü de Dâvud adına idi. Bu elçiler, ertesi gün vezirlik divanına (*dîvân-ı vezaret*) gönderildi. Orada yapılan uzun müzakereler ikindi namazına kadar devam etti. Sultan Mesud müzakerelerden haberdar ediliyordu. Nihayet şöyle bir karara varıldı:

1) Nesâ, Ferâve ve Dihistan "vilâyet"leri üç Selçuklu şefine verilecek.

2) Kendilerine hilat, menşur ve sancak (*liva*) gönderilecek (Gazne elçisi onlara hilati bizzat götürecektir).

3) Aynı elçi, Sultana itaat üzere bulunacaklarına dair onlara yemin ettirecek.

4) Selçuklular bu üç vilâyetle iktifa edecekler.

5) Sultan, (*Nisâbur'dan*) *Belk'e* dönerek, onlar (hükümdarın hücum etmiyeceğinden) emin olunca, üç şefden biri orada saraya (*dergâh*) gelecek ve hükümdarın katında (hizmette) (rehin olarak) bulunacak.

Görülüyor ki, bu sulh şartlarıyla, Selçukluların daha önce yaptıkları talepleri Sultan Mesud, uğradığı mağlubiyetten sonra kabul etmektedir.

Şartların ilk ikisi, Selçuklulara verilen imtiyazları son üçü de, bu imtiyazlara mukabil Selçukluların verdiği teminatı göstermektedir. Selçukluların daha önce yüklenmeyi kabul ettikleri mükellefiyetlerden (hudut bekçiliği, Gazne ordusuna asker verme v.s.) ise hiç bahis yok.

Bu şartlara daha ilk bakışta, Selçuklu şeflerinin, yalnız iyi birer kumandan değil, aynı zamanda zaferlerinden istifade etmesini bilen iyi birer siyaset adamı olduklarını anlamak kolaydır. Zira elde edilen imtiyazlarla buna karşılık verilen teminat arasında muvazene yoktur: İmtiyazlar pek fazla, teminat ise pek hafiftir. Mükellefiyet ise hiç yoktur: Gazne ordusuna askerî yardım kuvvetleri vermekten ve vergi ödemekten bahsedilmemektedir. Buna göre hüküm vermek icap ederse, Selçukluların en geniş vasal devlet statüsüne sahip oldukları söylenebilir².

Anlaşmayı müteakip, derhal tatbikine geçildi. Önce Elçiler güzelce ağırlandı. Sâhib-i dîvân-ı risâlet Ebû Nasr, Selçuklulara verilecek menşurları hazırladı. Bu tevcih fermanına göre, *Dihistan*, Davud'a, *Nesâ*, Tuğrul'a, *Ferâve* ise Yabgu'ya veriliyordu. Hükümdar, bu

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 492; nşr. S. Nefisî, s. 597-8.

² Vasallık mefhumu ve kategorileri hakkında bk. Mehmet A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s. 5 vdd.

menşura tuğrasını çekti. Ayrıca "Sultan"dan şeflere mektuplar yazıldı. Mektuplarda onlara dihkân (*köy reisi*) unvaniyle hitap ediliyordu. Üç hilat hazırladılar Gazneliler devleti âdeti gereğince "vali"lere verilen "iki şaklı" külah, sancak, dikilmiş elbise, Türk (Oğuz) âdetine göre ise, at, eyer takımı, altın kemer hazırlandı. Ayrıca her şefiçin her cinsten otuzar kat biçilmemiş elbiseler.

Ertesi gün davet edilen elçilere hil'atlar ve mükâfatlar verildi. Bütün bu işler yapılarak Gazneliler devleti elçisiyle Selçuklu elçileri *Nesâ'ya*, doğru *Nişâbur'u* terk ettikleri zaman (29 Ağustos 1035-21 Şevvel 426 Cuma) Sultan Mesud bir az daha sükûnet buldu. Selçuklu meselesi dolayısıyla epey müddettenberi terk ettiği içki ve eğlenceye tekrar başladı.

Görülüyor ki, bir taraftan Dihkân unvanı verilmek suretiyle Selçuklu şefleri alelade birer asilzade telâkki edilirken, diğer taraftan "vali"lere verilmesi mutad olan hediyeler takdimi suretiyle de aynı şefler en yüksek askerî ricalle müsavi tutuluyordu.

Hakikatte Selçuklular, hukukî bakımdan ne dihkândırlar, ne de hattâ validirler. Verdiğimiz malûmata göre, Selçuklular, devlete karşı hiçbir fiilî mükellefiyeti olmayan yarı müstakil hükümdarlardır.

Gazneliler devletini uzun zamandanberi nasıl meşgul ettiklerini gördüğümüz Selçuklu şefleri *Horasan'a* geçtikleri tarihtenberi ikinci defa olarak ismen zikredilmektedirler.

Kollektif idare sistemi devam etmekte ve görünüşe göre statüde bir değişiklik yapılmamış bulunmaktadır. Zira kaynakta yine Yabgu (Musa) başta zikredilmektedir. Fakat bu kollektif idare sistemi bu anda yeni bir hukukî merhaleye ulaşmıştır. Her şefin kendisine mahsus arazisi vardır. Her şef, yabancı bir devlet nezdinde kendisini ayrı bir elçi vasıtasıyla temsil ettirmektedir. Bu noktalar, eğer siyasî bir teşekkülün meydana geldiğinden bahsedilebilirse, yeni devletin federal bir karakteri haiz olduğunu gösterecek mahiyettedir.

Göçebelik hususiyetini muhafaza etmekle beraber her biri bir site devletin başında bulunan bu üç şeften Tuğrul'a verilen *Nesâ*¹ şehri Gazneliler devletine en yakın bulunanıdır ve *Horasan'da* kâindir. Öteki iki şehir (*Dihistan* ve *Ferâve*) ise *Horasan'ın* dışında, *Curean'da* kâindir².

Görülüyor ki, Selçuklular artık vatansız mülteciler değildirler. Hâkimi buldukları toprakları vardır; orduları vardır, zengindirler.

¹ Burası hakkında şimdilik bk. Le Strange, *ad. geç. eser.*, s. 394.

² Bu iki şehir hakkında bk. *ad. geç. eser.*, s. 380.

e. ANLAŞMANIN SELÇUKLULAR TARAFINDAN İHLÂLİ

Eriştikleri bu yeni merhalede Selçukluların iç idareleri hakkında söyleyeceklerimiz bundan ibarettir. İstikbale muzaf asıl hedeflerinin ise ne olduğunu, onların nezdinden dönen Gazneliler devleti elçisinden öğreniyoruz.

"Selçuklular" nezdinden dönen elçi, gizli bir toplantıda vezire ve Sâhib-i dîvân-ı risâlet'e, Sultanı avutmanın abes olduğunu, bu kavmin büyük hayaller peşinde koştuğunu, coşmuş göründüklerini söyledi ve kendisiyle anlaşma yapmalarına rağmen onlara itimadı bulunmadığını ilâve etti. İştittiğine göre, kendi aralarında (Gazneliler devletini) istihfaf etmişler¹ ve "iki saklı" külahları yere atmışlardır. Elçinin kanaatine göre, hükümdar buradan ayrılmamalıdır. Zira yeni bir karışıklık çıkabilir. O bu sözleriyle mesuliyeti kendi üstünden attığını ifade etmeyi de unutmadı. Görülüyor ki, Selçukluları kendi yuvalarında gören elçi, durumu mevcut sulha rağmen Gazneliler devleti için pek emin görmemektedir. Ona göre, yapılan anlaşma bu emarelere istinaden Gazneliler devleti tarafından bozulmasa bile, bu civardan uzaklaşmamak ve tetikte bulunmak lâzımdır.

Nişâbur'u terk etmek için hazırlık yapılmasına rağmen, elçinin söylediklerini hükümdara nakletmeyi, vezir "farize" bilmiştir. Hükümdara göre, onların tekrar derhal muhalefete geçmeleri şüphelidir. Eğer geçerlerse gereken tedbir alınmalıdır. Burada daha fazla ikamet etmek mümkün değildir. Zira hayvanlara ot bulmak çok güçleşmiştir.

Bundan sonra da Mesud, icap eden tedbirleri almağa başlamıştır. Hükümdar, habercilerden gelecek mektuplara göre *Belh'de* gereken başka tedbirleri de almayı vadetmiştir. Ona göre, esasen aradaki mesafe de uzak değildir. O bununla herhalde icabında kendisinin de harekât sahasına kolaylıkla gelebileceğini söylemek istiyor.

Selçuklu meselesini hal ettiği kanaatiyle², böylece *Nişâbur'da-n* ayrılan (26 Eylül 1035-19 Zilkada 426 Pazar) Sultan Mesud, *Herat'da*. bir müddet kaldıktan sonra *Belk'e* geldi (9 Kasım 1035-4 Muharrem 427 Çarşamba). Fakat daha aradan fazla bir zaman geçmeden, Selçuklu Türkmenleriyle bunlara katılan Iraklı (Türkmen)lerin, tekrar faaliyete geçtikleri, muhtelif "nahiye" lere (adamlar) gönderdikleri, her yerde reâyây'ı incittikleri, ne bulurlarsa almakta oldukları, bir çok fesad çıkardıkları hakkında *Horasan'dan* haberler gelmeğe başladı (Ocak 1036- Rebiülevvel 427)³.

¹ Bu cihet İbnü'l-Esîr tarafından da tekit edilmektedir (bk. IX, s. 326)

² Hükümdar bu kanaatini muhtelif vesilelerle izhar etmiştir; msl. bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 493; nşr. S. Nefisi, s. 599 (*Si pehsâlâr* Ali'ye yazdığı mektup).

³ Bk. Beyhak", nşr. Ganî, s. 497; nşr. S. Nefisi, s. 604.

Haberleri getirenler, *sâhib-i dîvân-ı Horasan* Sûrî ile vazifeleri zaten haber ulaştırmak olan *sâhib-i berîd'lerin* kurierleri idi. Maalesef kurierlerin bu haberleri *Belh'teki* Hükümdar'a ne zaman getirdiklerine dair gününü de bildiren bir tarih veril-

Ayrıca *Bust'den* gelen bir mektupta, bir Türkmen grubunun (*güruh*) *Ferah* ve çevresine geldikleri ve bir çok hayvan sürüp götürdükleri bildiriliyordu. Sonra aynı şekilde *Cuzcan* ve *Serahs'dan* da mektuplar geldi. Bunlarda, kâfi tedbir alınmadığı takdirde *Horasan'ın* harap olacağı bildiriliyordu.

Akdedilmesinden itibaren (28 veya 29 Ağustos 1035) aradan daha 4 ay bile geçmeden anlaşmanın ihlâl edilmiş bulunduğunu görüyoruz. Bu defa ihlâl mesuliyeti, görünüşe göre, tamamiyle Selçuklulara aittir. Hattâ tatbik edilmeyen anlaşma şartlarının, bozulmasından bahsetmek bile mümkün değildir. Zira aynı anlaşmanın Selçuklulara ait kısmı bu sonuncular tarafından hiçbir zaman yerine getirilmemiştir: Selçuklu şeflerinden hiç biri, Sultan Mesud'un sarayına rehin olarak gönderilmemiştir.

Belh'deki hükümdara gelen bu raporlardan anlaşılıyor ki, Selçuklular kendilerine tevcih edilen vilâyet hudutlarını aşarak bir kaç yerde birden harekete geçmişlerdir. Harekât sahaları bir taraftan *Horasan* hududunu taşarak (*Sistan'da. Ferah*), diğer taraftan hükümdarın yakınlarına (*Belh'e*) kadar uzanıyordu.

Verilen malûmattan anlaşıldığına göre, Selçukluların gayeleri mümkün olduğu kadar fazla servet, bilhassa hayvan toplamaktır.

Daha aşağıda göreceğimiz gibi, bu yağmaların hepsini Selçuklulara atfetmemek lâzımdır. Bunda gelen raporlarda da belirtildiği üzere, Selçuklulara katılan diğer Türkmenlerin de büyük rolleri vardır. Şu halde Gazneliler devletine karşı kazanılan zafer, hele devletle yapılan anlaşma, Selçukluların prestijini çok artırmıştır. Bunun neticesi olarak kendilerine bir çok soydaşları iltihak etmiştir. Bunu, şimdilik anlaşmanın dahildeki ilk neticesi saymak lâzımdır. Görülüyor ki, zafer ve anlaşma, ilk defa Selçukluların kendi soydaşları arasında akis uyandırmıştır.

f. MÜSTAKİL DEVLET STATÜSÜNE SAHİP OLAN SELÇUKLULARIN YENİ İTTİFAK SİSTEMLERİ KURMALARI

Bunun dışta uyandırdığı akislere gelince, zafer ve anlaşmanın, Selçukluların diğer devletler nezdindeki prestijini ne dereceye kadar arttırdığı hususunda şimdilik bir tek misâle sahip bulunuyoruz. Görünüşe göre, Selçuklularla bu hâdiseden sonra ilk siyasî münasebete giren *Hârezmşah İsmail Handan'dır*. *Hârezmde* duruma hâkim olan İsmail, bir taraftan doğrudan Bağdad Abbâsî halifesi namına hutbe okutmak suretiyle müstakil olduğunu gösterirken, bir taraftan da derhal Selçuklularla siyasî

memiştir. Bundan önce geçen ilk tarih 25 Rebiülevvel 427, bundan sonra geçen ilk tarih ise 14 Rebiülahir 427'dir. Haberlerin bu iki tarih arasında gelmeğe başladığı anlaşılıyor. Zaten muhtelif kuryeler geldiği için muayyen bir tarih vermenin güçlüğü meydandadır.

münasebeti kurmuştur: Filhakika *Hârezm'den* gizlice gelen raporlar, Türkmenlerden *Hârezm'e*, *Hârezm'den* Türkmenlere mütemadiyen elçiler gidip geldiğini bildiriyorlardı (3 Haziran 1036-5 Şaban 427 Cuma). Görülüyor ki, Selçuklular Gaznelilerden çetin müzakereler neticesinde aldıkları hakları bir nevi müstakil devlet statüsü telâkki etmekte ve bu sıfatla başka devletlerle münasebete girişmektedirler. İlk münasebete giriştikleri devletin, aralarında eskidenberi dostluk bulunduğunu gördüğümüz *Hârezmşahlar devleti* olması bir tesadüf eseri olmasa gerekir.

Elçileşmelerden ne netice çıktığı kayıt edilmiyorsa da, Sultan Mesud'un bunu öğrenmekten çok müteessir olduğuna bakılırsa¹, Selçuklularla *Hârezmşahlar* arasında ittifaka benzer bir şeyin olduğuna hükmetmek icap eder. Bu suretle Selçukluların eski ittifak sistemlerini ihya ederek siyasî yalnızlıktan kurtuldukları söylenebilir. İşte zaferin ve anlaşmanın ilk beynelmilel neticesi de budur.

Hükümdar mutadı gereğince meseleyi müzakere etmek üzere devlet erkânı ile bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Subaşı'nın kumandası altında 10.000 atlı ve 5.000 piyadeden mürekkep bir ordunun *Horasan'a* gönderilmesine, ayrıca emrine yardımcı kuvvetler verilmesine karar verildi. Nihai gaye, Türkmenlerin *Horasan'ı* derhal boşaltmalarını temin etmektir². Subaşı'nın kumandasındaki ordu hareket etti (20 Şubat 1036-18 Rebiülahir 427 Cuma).

Görülüyor ki, tam mânasiyle tatbik edilmediğini gördüğümüz anlaşma, tek taraflı olarak önce Selçuklular tarafından ihlâl edilince, Gazneliler devleti herhangi şekilde, yeni müzakerelere girişmek cihetine gitmeksizin, bu bozmayı kabul etmiş ve mukabil tedbirler almıştır. Şu halde Gazneliler devleti, Selçukluların meydan okumasını kabul etmiş, mukabil bir meydan okuma ile cevap vermiştir.

Hükümdarın daha önce olduğu gibi telâş ve heyecana kapılmaması, bilâkis mutad eğlence ve av hayatına devam etmesi³, aldığı tedbirlerle Selçuklu meselesinin halledileceğine emin bulunduğu şekilde tefsir edilebilir. Bunun başka bir delili de aynı hükümdarın *Belh'i* terk ederek (31 Nisan 1036-1 Recep 427 Cumartesi) payitahtı *Gazne'ye* dönmesidir (20 Mayıs 1036-21 Recep 427 Cuma)⁴.

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 500; nşr. S. Nefisi, s. 607.

² Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 497-8; nşr. S. Nefisî, s. 604-5. Yukarıda *Curcan* seferinin yapılmasından mesul tutulduğunu gördüğümüz Ebu'l-Hasan Irakî, Kürt ve Arap askerlerinin başında bu yardımcı kuvvetleri teşkil ediyordu.

³ Beyhakâ, nşr. Ganî, s. 499 ve 500, nşr. S. Nefisî, s. 605, 606.

⁴ Mamafih Mesud *Gazne'de* fazla kalamadı. *Bust'e* doğru hareket etmek üzere burasını terketti (7 Ekim 1036-13 Zilhicce 427 Perşembe) (bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 504; nşr. S. Nefisî, s. 611).

3. YENİ HÂDİSELER VE ALINAN TEDBİRLER

Selçukluların gönderdikleri elçilik heyeti Sultan Mesud'u *Bust'de* buldular (12 Kasım 1036-19 Muharrem 428 Cuma). Elçileri ordugâha getirdiler. Bu sefer, elçilik vazifesini iki kişi yapıyordu. Biri *Buhârâ'lı* bir Dânişmend, öteki de bir Türkmeni. Söylendiğine göre bu sonuncu şeflerin akrabasındandı. Görülüyor ki, bu elçilik heyeti, ilk elçilik heyetinden farklı bulunuyordu: Bir defa üç değil, iki kişiden mürekkepti. Sonra her birinin bir şefi temsil ettiğinden de bahsedilmiyordu. Bu sefer elçilere gayet iyi misafirperverlik gösterildi.

En mühim değişiklik elçilerin bu defa hükümdar tarafından kabul edilmesindedir. Filhakika geldiklerinin ertesi günü hükümdar gayet debdebeli bir resmi kabul tertip etti (*bâr dâd*) ; elçiler getirildi. "Hizmet" ettiler. Arz-ı ubudiyet ettiler. Sonra vezirin divânına götürüldüler. Sâhib-i dîvân-ı risâlet de vezire iltihak etti. Elçiler, hükümdara arz edilmesi kaydıyla vezire hitaben yazılmış bir mektubu ibraz ettiler.

Ehemiyyeti dolayısıyla mektup muhteviyatını kaynakta geçtiği şekilde veriyoruz :

"Bizim tarafımızdan şimdiye kadar bir taşkınlık (*dest-dırâzi*) olmamıştır. Fakat *Horasan'da*, başka Türkmenlerin bulunduğu gizli değildir ve başkaları da geliyorlar. Çünkü *Ceyhun* ve *Balhan* dağı yolu açıktır. (Sonra) bize verilmiş olan bu vilâyet (ler), dardır ve sahip olduğumuz bu insanları almıyor. Vezir (*hâce-i buzurg*) aracılık etsin ve çöl taraflarında bulunan *Merv*, *Serahs* ve *Bâverd* gibi şehirciklerin bize verilmesini efendimiz (*hudâvend*) Sultan'dan (bizim namımıza) rica etsin. Öyle ki sâhib-i beridler, kadılar, sâhib-i dîvânlar efendimiz tarafından tâyin edilsinler ve vergiyi tahsil etsinler, bize maaş (*bistgâni*) olarak versinler. Tâ ki, biz efendimizin askerleri (leşker) olalım ve *Horasan'ı* müfsidlerelen temizliydim. *Irak'ta*, veya başka bir yerde (yapılacak) bir hizmet olursa, yerine getirelim. Her güç işte hazır olalım. Subaşı hâcib ile ordu *Nişâbur'da* ve *Herat'da*. ikamet etsinler. Eğer üzerimize yürürler)se, bu (hücumu) def etmekle meşgul olmaktan başka çaremiz yoktur. (Bu takdirde) "hürmet" aradan kalkar. Ricamız (*iltimas*) budur. Rey hükümdarıdır (*rey-iâlî berter*)".

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 505; nşr. S. Nefisi, s. 612-3), İbnü'l-Esîr'in bahsettiği (bk. IX, s. 426) Arslan'ın esaretten kurtarılması teşebbüsünün de bu sırada yapılmış olması icab eder. Bu kaynağa göre, yağmadan vaz geçen Selçuklu şefleri, doğrudan Mesud'la uğraşmağa karar verdiler; neticesiz telâkki ettikleri fitne ve fesadı bıraktılar; Mesud'a itaat etmiş ve fenalığı bırakmış göründüler ve bu hükümdarı aldattılar. Arkasından da amcaları Arslan'ı hapisten çıkarmasını istediler. Bunu kabul eden Mesud, Arslan'ı *Belh'de* huzuruna getirtti. Fakat üç Selçuklu şefinin eski hallerine (yağma ve fitne) avdet etmeleri üzerine Mesud Arslan'ı hapse iade etti.

Kaynağın ifadesinden anlaşıldığına göre, şefler yaptıkları teşebbüsten pişman olmuşlardır. Zira kendilerine elçi gelince "*nefret ettiler ve ürktüler*" denmektedir. Bu, Sultan Mesud'dan olduğu kadar, Arslan'dan da olabilir.

Mamafih Beyhakî, böyle bir hâdiseden bahsetmediğine göre, zaten neticesiz kalan bu teşebbüsün hakikaten yapıldığından şüphe etmek lâzımdır.

Bu mühim mektuptan çıkan neticeleri tesbit edelim:

1) Mektup, mevcut anlaşmanın ihlâl edilmemiş bulunduğunu temin etmekle başlıyor. Selçuklu şeflerine göre, gelen raporlara istinaden belirttiğimiz yağmaları yapanlar, kendi emirlerinde bulunmayan diğer Türkmenlerdir; mütemadiyen de yenileri gelmektedir. Bu suretle Selçukluların, Türkmenlerin yaptıkları yağmaların mesuliyetini red ettiklerini görüyoruz. Halbuki Gazneliler devletinin, bunlardan Selçukluları mesul tuttuğunu ve anlaşmanın ihlâli şeklinde telâkki ettiğini ve ona göre tedbir aldığını gördük.

2) Anlaşma şartlarının kendileri tarafından ihlâl edilmediği noktasından hareket eden Selçuklular, kendilerine tahsis edilen arazinin genişletilmesini talep etmektedirler. Zira daha önce tahsis edilen vilâyet, artık dar gelmektedir. Burada bir noktaya işaret edelim: Bir taraftan başka Türkmenleri kendilerinden ayrı< telâkki eden, diğer taraftan içten ve dıştan yeni iltihak eden Türkmenlerle kuvvetlerinin arttığından bahseden Selçukluların düştükleri tezad derhal dikkati çekmektedir. Hakikatte, Selçukluların bu görüşlerini kabul etmeğe imkân olmadığı, Gazne görüşünün doğruluğu, meydandadır.

3) Selçukluların ehemmiyetsiz bir şey ister gibi bahsettikleri şehirler, *Horasan'ın* en mühim üç şehridir.

4) Buna mukabil, Selçukluların, Gazneliler devletine yapacakları hizmetler çok dikkate şayandır: Onlar, devletin maaşlı askerleri olacaklardır ve maaşları bu şehirlerin gelirlerinden temin edilecektir. Bu suretle Gazne hizmetine girecek olan . Selçuklular, *Horasan'da*, sükûn ve asayiş temin edecekleri gibi, içte ve dışta gösterilecek her vazifeyi yerine getireceklerdir. Görülüyor ki, arzuları yerine getirildiği takdirde Selçuklular daha önceki anlaşma ile elde ettikleri bazı imtiyazları terk etmeğe ve bazı mükellefiyetler yüklenmeğe hazırdırlar. Selçuklular eğer bu tekliflerinde samimî iseler, bunun eskisine nisbetle imtiyazlarını daralttığı meydandadır.

Bu teklifin Gazneliler devleti bakımından delâlet ettiği mâna ise, artık bu devletin *Horasan'da* sükûn ve asayiş teminden âciz olduğu ve bunu kanaatlerince ancak Selçukluların temin edebilecekleridir ki, bir çok bakımlardan çok mühimdir.

5) Selçuklular, 9 ay kadar önce üzerlerine gönderildiğini gördüğümüz Subaşı'nın muayyen merkezlerde oturmasını ve üzerlerine gelmemesini ihtar ve geldiği takdirde savaşıacaklarını açıkça ifade etmektedirler. Mektubun ifadesinden onların zaferden emin oldukları anlaşıldığı gibi, savaş halinde bunun mesuliyetinin Gazneliler devletine ait olduğu ihsas edilmektedir.

6) Subaşı, bu ihtarlarına rağmen savaşırsa, Selçuklular "hürmeti kaldırarak", kendilerini her türlü harekette serbest telâkki edeceklerdir.

7) Bütün bu vasıflarıyla ve diğerlerinden çok farklı olan serbest ifadeyle mektubun bir ültimatoma mahiyetini haiz olduğu meydandadır.

8) Mektuptan çıkan umumî netice ise, Selçukluların, artık Gazneliler devletinin ne kadar zayıf olduklarını anladıklarının sabit olmasıdır. Bu itibarla Selçuklu şeflerinin acı tecrübelerden sonra yalnız iyi kumandanlar değil, aynı zamanda gerek Gazneliler devletinin içinde bulunduğu şartları, gerekse o zamanın devletlerarası siyasî münasebetlerim çok iyi bilen, fırsatları kaçırmayan ve plânlarını ona göre yapan iyi politikacılar, tecrübeli siyaset adamları haline geldikleri tereddüdsüz söylenebilir.

Mektuptan Selçukluların iç bünyeleri bakımından çıkarı neticelere gelince, bunlar iki noktada toplanabilir:

1) Selçuklu şeflerinin, Gazneliler devletinden üç şehir talep ettiklerine bakılırsa, üçlü şeflik sistemi devam etmektedir. Diğer taraftan üç değil, iki elçi gönderildiğine bakılırsa, üç şef namına üç ayrı elçinin gönderilmesinden beri iç bünyede Tuğrul Bey'le Çağrı Bey'in lehine ve Yabgu'nun aleyhine olmak üzere bir inkişaf olduğuna hükmedilebilir. Mesele böyle mütalâa edilirse, Selçuklular'da hâkimiyetin bu iki kardeş elinde toplanmağa başladığı ve nisbi merkeziyetçilik sistemine doğru gidildiği söylenebilir. Bu hususta ileride daha kat'i hükümler vermek imkânına sahip olacağız.

2) Bildiğimize göre, Selçuklu şefleri kendilerine lâzım olan kuvvetleri şimdye kadar daha ziyade *Horasan'dan* temin ediyorlardı veya bu kuvvetler kendiliklerinden bu şeflere katılıyorlardı. Şimdi görüyoruz ki, *Horasan* dışı Türkmenleri de artık akın akın gelmeğe başlamışlardır. Bunu mektuptan açıkça öğreniyoruz. Bu gelişleri, daha ziyade Selçukluların kazandıklarını gördüğümüz askerî ve siyasî zaferlerin neticesi olarak telâkki etmek yanlış olmaz.

Bu mektubun delâlet ettiği mânayı, Sultan Mesud'un da iyi anladığını görüyoruz. Zira vezir Selçuklu elçileriyle yapılan müzakere neticesini hükümdara bildirdiği zaman, onun gösterdiği tepki ve yaptığı tefsir bunu açıkça ortaya koymaktadır. Filhakika hükümdar vezire verdiği cevapta elçileri geri göndermelerini ve bu hususta konuşmak üzere Ebû Nasr'la kendisinin huzura gelmelerini emretti. Sultan son derece kızgındı. Vezire söylediği ilk söz şu oldu: "Bu kavmin tahakkümü, yayılma (*tebassut*) (ihtirası), mütehâkkimane talebi (*iktirâh*) haddini aşmıştır. Bu elçileri geri göndermeli ve kendilerine açıkça, "aramızda ancak kılıç vardır" demelidir. Ordular cenk için gönderilmiştir. Biz de işte *Bust'e* hareket ediyoruz ve *Herat'a*. gideceğiz".

Görülüyor ki, Sultan Mesud, Selçukluların taleplerini kabul etmek şöyle dursun, onlara harp ilânı suretiyle cevap vermeğe taraftardır. Vezir aynı fikirde değildir. Bu şekilde söz eden, üstelik (bu anda) sükûnet bulmuş olan bu kavme karşı "haşmet perdesi"ni kaldırmamak daha iyidir. Vezire göre, onların bu taleplerine hem sert, hem de yumuşak cevap verilmelidir. Tâ ki, arada mevcut karşılıklı iyi muamele (*mücâmelet*) devam

etsin. Daha sonra hükümdar emrederse kendisi *Herat' a*. gitmeğe hazırdır. Başkumandan (*hâcib-i buzug*) (Subaşı) bütün ordu da oraya gelir ve Selçuklulara karşı hazırlık yapılır. İş sulh veya harp yoluyla halledilir. Hükümdar da kendilerine yakın bulunur. İcap ederse, o da işe müdahale etmek üzere hareket eder.

Vezirin Selçuklulara karşı tatbik edilmesini hükümdara tavsiye ettiği bu siyasetten anlaşılıyor ki, aynı hükümdarın tehevürüne ve derhal harekete geçilmesini istemesine rağmen Gazneliler devleti yeni bir savaşı göze alamıyacak kadar zayıftır, veya Selçuklular, devletin yeni bir savaşa girişmeyeceği kadar kuvvetlenmişlerdir. Bunu telâfi etmek üzere Gazneliler devletinin zamana ihtiyacı vardır. Bu itibarla Selçukluları bu anda gücendirmeyecek bir cevap vermek lâzımdır.

İşin dikkate şayan olan tarafı, Selçuklu meselesinin sulh yolu ile halledilmesinin mümkün olduğuna vezirin hâlâ inanmasıdır.

Bu plân hükümdar tarafından da kabul edilmiştir. Elçilere bu esas çerçevesi içinde muamele edilmiş ve bu esas çerçevesi içinde cevap verilerek geri gönderilmişlerdir. Maamafih yine de elçilerle bir karara varılabilmesi için yapılan müzakereler (*münazara*) 2-3 gün devam etmiştir. Cevaplar hazırlanmış, elçilere hil'atler verilmiş, *Horasan* tarafına gönderilmiştir (18 Kasım 1036-25 Muharrem 428 Perşembe).

Gazneliler devletinin içinde bulunduğu şartları daha iyi anlayabilmek için elimezde başka bir ölçü de vardır: Subaşı'nın kumandası altında g ay kadar önce Selçuklulara karşı gönderilmiş ordu şimdiye kadar ne yapmıştır? Bu nokta bizce meçhul bulunduğu gibi; kaynaklarda da bu hususta malûmat verilmemektedir. Öyle görünüyor ki, Subaşı şu veya bu sebeple Selçuklulara hücumla cesaret edememiştir. Böyle olunca da, bu, Gazneliler devletinin zaafının meydana çıkmasından başka bir netice vermemiştir. Bu nokta gözönünde tutulduğu takdirde, yeni taleplerde bulunmak üzere gönderilen son elçilik heyetinin delâlet ettiği mâna daha iyi anlaşılır. Bu suretle Gazneliler devletinin içinde bulunduğu şartları gayet iyi öğrenen Selçuklu şefleri bundan âzami derecede istifade etmek için harekete geçmişler ve bu elçilik heyetini göndermişlerdir. Görünüşe göre, asıl maksatları, Gazneliler devletini içten fethetmektir. Zira Gazneliler devleti ordusuna dahil olacak olan Selçukluların, kısa bir müddet zarfında devleti ellerine alacakları şüphesizdir. Onlar, bu hususta kendilerine çok güvenmektedirler. Sonra bu yol, türlü devletlerde ötedenberi çok denenmiş bir yoldur da.

Vezirin tavsiyesiyle takip edilen "oyalama siyaseti"nin mânasını çok iyi anladıklarını, Selçuklu şeflerinin tekrar şiddet politikasına dönmelerinden anlıyoruz.

Filhakika "Dâvud Türkmen" in, 4000 atlı ile *Gur* üzerinden *Gazne'ye* yürüdüğü hakkında bir rapor geldi¹ (24 Kasım 1036-1 Sefer

¹ Raporu gönderen, Beyhakî'nin Ganî neşrine göre *Herat*, *Bâdgıs* ve *Garistan* berîd'idir. S. Nefisî'ye göre ise bu şehir nâib-i berîd'idir.

428 Çarşamba) ¹. Kendisini çok müteessir eden bu haber üzerine Sultan Mesud veziri huzuruna çağırdı. Bu kavmin asla doğru durmadığını, zaten düşmanın dost olmayacağını, vezirin mücehhez bir ordu ile *Herat* tarafına gitmesini, kendisinin de payitaht *Gazne'ye* gideceğini, zira evin boş bırakılmayacağını söyledi.

Vezir, hükümdarın bu mütalâasına verdiği cevapta, kendisine bu haberin doğru görünmediğini, zira son baharın geceli epey olduğunu, bu mevsimde o yolla *Gazne'ye* kuşun bile geçemeyeceğini beyan etti. Hükümdar vezire itiraz ederek düşmanın kar-kış dinlemeyeceğini, (bu sebeple) kendisinin derhal *Gazne'ye* döneceğini söyledi.

Nihayet, tamamlayıcı başka, bir haber gelinceye kadar kalmağa hükümdarı ikna etmek mümkün oldu. Fakat yine de hükümdar her ihtimale karşı hareket hazırlığı yapılmasını emretmekten geri kalmadı. Bu emir üzerine ordugâhda büyük -bir korku, telâş ve heyecan başladı. Nihayet beş gün sonra gelen başka bir mektup haberin yalan olduğunu meydana çıkardı. Hakikat şöyle idi: 150 Türkmen bu hududa doğru geçmişti. Bunların, Davud'un öncüsü olduğu söylenmiş, fakat meseleyi tahkik etmek üzere peşlerinden gitmekten korkulduğu için bu haber çıkarılmıştı ².

Naklettiğimiz bu malûmat gösteriyor ki, Selçuklu korkusu her tarafa sirayet etmiştir. Merkez teşkilâtı gibi taşra teşkilâtı da bu korkunun tesiri altındadır. Yılgınlık o kadar büyüktür ki, Selçukluların ufak bir kuvvetle payitaht. *Gazne'yi* işgal edebileceklerine inanılmaktadır.

Aradan pek fazla bir müddet geçmeden (13 Ocak 1037-22 Rebiülevvel 428 Perşembe) Türkmenlerin memleketin her tarafına yayıldıkları, bu arada *Kukistan'da*, kâin *Tân* şehrini yağma ettikleri hakkında *Horasan'dan* mektuplar geldi. Arap ve Kürd kıtalarının kumandanı Ebu'l-Hasan Irakî'nin *Herat'ta*, içki ile meşgul olduğu, bir gulamını bir arap ve kürd kıtasının başında bir Türkmen grupunu takibe gönderdiği, tedbirsizlik dolayısıyla bir çok kimsenin Türkmenler tarafından öldürüldüğü veya esir edildiği bildiriliyordu ³.

Görülüyor ki, Selçuklular, hemen hemen aynı zamanlarda *Horasan'ın* muhtelif yerlerinde ufak gruplar halinde görünmektedirler. Bundan önce *Horasan'ın* güney-doğusunda *Gazne'ye* giden yollar üzerinde görünen bir Türkmen grupundan sonra şimdi de başka bir grup *Horasan'ın* batısında görünmektedir.

Doğrusu şudur ki, raporu (*mulattafa*) gönderen, ya sâhib-i berîd, hahut onun vekili olan nâib-i berîd olmak lâzımdır.

Bu rapora göre Dâvud, rıbât-ı Şîr (?), *Gur* ve *Siyah Kâh* yolu ile *Gazneye* yürümektedir. Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 506; nşr. S. Nefisî, s. 614.

Rapor katî bir ifade ile yazılmamıştır. Zira, rapor şöyle devam etmektedir. "*Yenice alınan* (bu haber) *bildirildi. En doğrusunu Ulu Tanrı bilebilir*".

¹ Metinde Salı günü deniyorsa da, 1 Sefer Çarşambaya tesadüf etmektedir.

² Beyhakî, nşr. Ganî, ds. 506-7; nşr. S. Nefisî, s. 614-5.

³ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 518; nşr. S. Nefisî, s. 629.

Bunların bir tesadüf eseri olmadığı, bir nevi çete savaşları adını verebileceğimiz bu hareketleri Selçuklu şeflerinin muayyen neticeleri elde etmek üzere plânlı bir şekilde sevk ve idare ettikleri meydandadır. Bu hususta aşağıda daha vazih malûmat vermek imkânını bulacağız.

Bermutad bu haberlere çok müteessir olan Sultan Mesud, bu mesele üzerinde veziri ile uzun uzun konuştuktan sonra şu karara vardı:

1) Vezir, bizzat *Herat'a*. gidecek.

2) Subaşı bütün *Horasan* ordusu ile onun nezdine gelecek.

3) Gereken hazırlık yapıldıktan sonra Türkmenler üzerine sevk edilecek.

4) Gaye, onları kılıç kuvvetiyle (*Horasan'dan*) sürüp çıkarmaktır. Çünkü hükümdar, onların artık doğru yola geleceklerinden ümidini kesmiştir.

5) Ona göre, onların şimdiye kadar söyledikleri ve yaptıkları, hep "gurur", "işve" ve hiyle (*zark*) idi. Zira nereye gittilerse, ne hayvan (*nesl*), ne de mahsul (*hars*) bıraktılar¹.

Bu malûmat, hükümdarın Selçuklu şeflerinin Gazneliler devletine karşı takip ettikleri siyaseti nihayet anlamağa başladığını gösterdiği gibi, aynı şeflerin bir plân dahilinde yapıldığını gördüğümüz bu yağmalar esnasında bilhassa neler elde etmeğe dikkat ettiklerini de belirtmektedir.

Bizzat hükümdara göre, Selçukluların sözlerine güvenilemez, onlar hiylekârdırlar ve üstelik Gazneliler devleti ile âdeta alay etmektedirler.

Burada bizi bilhassa alâkadar eden nokta, Selçukluların yağma siyasetidir: Bu malûmata göre, Selçuklular, akınları esnasında can kaybına pek sebep olmamaktadırlar. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, onlar bilhassa hayvan toplamağa gayret etmektedirler.

Yine bu malûmattan öğrendiğimize göre, bu yağmalar esnasında ziraat de harap olmaktadır. Bu tahribat, hayvanları sürüp götürürken olabileceği gibi, kendi hayvanlarını otlatırken de olabilir. Bu son mütalâa kabul edildiği takdirde, bazı Türkmen gruplarının, yağma maksadiyle değil, sürülerini otlatmak maksadiyle bazı bölgelere indikleri neticesine varılabilir. Nitekim *Gur* hududuna doğru giden Türkmenlerin herhangi şekilde yağmalarda bulduklarından bahsedildiğini görmedik.

Şimdi alınan bu yeni tedbirlerin ne dereceye kadar tatbik edildiğini görelim.

Vezir, *Herat'tan* hükümdara gönderdiği mektuplarda (11 Mayıs 1037-29 Cemaziyelahir 428 Salı), orduyu hazırlamakta olduğunu bildiriyor, Sultan Mesud'un bu yazı *Herat'ta* geçirmesi lüzumunu belirtiyordu. Ona göre, bu takdirde, kendisi (vezir) *Merv'e* gidecek, Subaşı da ordu ile "muhalifler" üzerine yürüyecektir. Her tarafta cesaret

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, *ayn.yer*; nşr. S. Nefisî, s. 629-30.

artacak ve bu "fitne" de söndürülecektir. Bundan başka ayrıca bahis mevzuu edeceğimiz *Rey* ve *Cibal* meselesi de halledilecektir.

Sultan Mesud buna verdiği cevapta, onun, *Horasan'da* kendisinin vekili bulunduğunu, *Merv'in* diğer şehirlerinde hep askerle dolu olduğunu beyan ederek, binaenaleyh kendisinin *Herat'a* gitmesine lüzum olmadığını bildirmiş ve *Gazne'ye* döneceğini de ilâve etmiştir.

Ebû Nasr da vezirin fikrindedir. Ona göre, Hükümdarın *Herat'a*, veya *Merv'e*, ve yahut da *Nişâbur'a* gitmesi ve bu "fitne" yatışincaya kadar *Horasan'da* kalması lâzımdır. Bu hususta vezirin ve kendisinin yaptığı ısrarlar fayda etmemiştir ¹.

Verilen malûmat, hükümdarın son derece kötümserlikten son derece iyimserliğe ne kadar çabuk geçtiğini büyük bir belâgatle göstermektedir.

Hele vezirden gelen yeni bir mektup, hükümdarın Selçuklulara karşı takip ettiği siyasetin büsbütün gevşemesine sebep oldu.

Vezir, mektubunda ordunun hazırlıklarının tamamlandığını ve düşman üzerine sağlam bir kalble yürüdüğünü, işlerin daha büyük bir ciddiyetle ele alındığını anlayan Türkmenlerin *Nesâ* ve *Ferâve'ye* çekilip gittiklerini, öyle ki *Cuzcân*, *Herat* ve bu taraflarda onlardan kimse kalmadığını, başkumandan Subaşı'nın *Merv'e* gittiğini, her tarafa bir şahne gönderdiğini ve duruma hâkim olduğunu bildiriyor, bundan sonra ne yapacağını soruyordu ².

Görülüyor ki, küçük gruplar halinde *Horasan'ın* her tarafına gönderildiğini gördüğümüz Oğuzlar, ciddi tedbirler karşısında yıpratma savaşı bile yapmak imkânını bulamaksızın çıkış yerlerine, daha önce kendilerine tevcih edilmiş olan yerlere dönmüşlerdir. Başka bir tâbirle sel gibi taşan Selçuklular yataklarına çekilmeğe mecbur edilmişlerdir.

Bunu nihai ve kat'i bir netice telâkki eden hükümdar, vezirin davetine uyarak harekât sahasına bizzat gidecek yerde, bu kadarcık bir muvaffakiyetle kendisini tatmin edilmiş sayarak veziri, istişarelerde bulunmak üzere payitaht *Gazne'ye* davet etmiştir.

Vezirin verdiği izahat ³, hükümdarı pek memnun etmiştir. Fakat yapılan ikinci bir buluşmada, vezir Sultan Mesud'a *Herat'a* gelseydi, bütün *Horasan'da* bir tek Türkmen'in kalmayacağını söylemek suretiyle hem varılan neticenin kat'i olmadığını, hem de gelmemesinin bir hata olduğunu hükümdarın yüzüne karşı ifade etmiştir. Maamafih yine vezire göre, Subaşı ve orduları şehirlerde bulunduğu müddetçe, onlardan (Selçuklulardan) bir "fesad" çıkmıyacaktır. Fakat bu anda asıl meşgul

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 521-2; nşr. S. Nefisî, s. 634-35. Bu münasebetle hükümdarın, dış siyaset meseleleri hakkında yaptığı beyanatı ayrıca bahis mevzuu edeceğiz.

Sultan Mesud, 1 Mayıs 1037-11 Recep 428 de *Bust'den* hareket etmiş ve 27 Mayıs 1037-7 Şaban 428 Perşembe günü *Gazne'ye* varmıştır.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 522-3; nşr. S. Nefisî, s. 635-6.

³ Vezirin *Gazne'ye* gelişi: 2 Temmuz 1037-15 Ramazan 428 Cumartesi.

olunması icap eden mesele, *Rey* ve *Cibal* meselesidir. Vezire göre, hükümdarın *Horasan'a*, gelmemesi asıl burada bulunan kuvvetleri tehlikeye sokmaktadır. Sultan Mesud bu hususta da nikbinliğini göstermekten çekinmemiş ve bir tehlikenin mevcut olmadığını ifade etmiştir ¹. Biz burada Gazneliler devletinin iç siyasetinden ve bir iç siyaset meselesi olarak Selçuklulardan bahsettiğimiz için, devletin dış siyasetini daha fazla bahis mevzuu etmiyeceğiz ve bu meseleleri ayrıca ele alacağız.

Sultan Mesud takip edeceği hareket hattını tâyin etmek üzere devlet erkânını² huzurunda yeni bir toplantıya çağırdığı zaman (27 Eylül 1037-13 Zilhicce 428 Salı) aradan üç aya yakın bir müddet geçmiş bulunuyordu ³.

Hükümdarın ne tarafa hareket etmesi icap ettiği meselesi, bu toplantının mevzuunu teşkil ediyordu. Hükümdar, *Hindistan'a* bir gaza seferi yapmak niyetinde olduğunu söyledi.

Ona göre, hastalandığı zaman yapmayı vadettiği *Hansi* kalesine gaza için bir mâni kalmamıştır. Zira alınan tedbirlere ilâveten oğlu Mevdûd'u, sipehsâlâr ile birlikte *Belh'e* gönderecektir. Hâcib Subaşı, kuvvetli bir ordu ile zaten *Merv'dedir*. Öyle ki Türkmenler artık, mamur sahalara (*âbâdânihâ*) inmeğe cüret edemiyorlar. Sûrî de bir askerî kıta ile *Nişâbur'dadır*. *Tûs'da*, *Kuhistan'da*, *Herat'da* ve diğer şehirlerde şahneler vardır. Binaenaleyh *Horasan'da* bir (Türkmen) "fitne"sinin ve "fesadı"nın çıkması mümkün değildir. Eğer çıkarsa, (kumandanların) hepsi birbirlerine yakındırlar. Onlarla pek çabuk başa çıkabilirler.

(Doğuda) Ali Tekin oğulları sükûnet buldular. (Batıda) Kâkeveyh oğlunun ise artık kuvveti yoktur. Adamları iş yapamaz durumdadırlar. (Emrindeki) Türkmenler ise onun sözüne itimad etmiyorlar. Binaenaleyh orada da bir karışıklık (*haleli*) olmaz.

Görülüyor ki, *Hindistan'a* sefer yapmayı haklı göstermek için Sultan Mesud, Gazneliler devletinin iç ve dış siyasetini kendi görüşüne göre tasvir ve hulâsa etmiştir.

Kendisinin bu tasavvuruna karşı fikirlerini hiç çekinmeden söylemelerini istemesine rağmen, askerî rical bu hususta fikir beyan etmekten kaçındılar ve bunun vezire ait bir iş olduğunu söylediler. Arız da aynı yolu tuttu.

Ebû Nasr'ın dediği gibi, bu hususta fikrini söylemek yine vezire düşüyordu.

Hindistan seferine hiç taraftar olmadığını açıkça belirtmekle söze başlayan vezir, hükümdarın görüşlerine hiç uymayan fikirlerini şöyle

¹ Beyhakî, nşr Ganî, s. 523; nşr. S. Nefisi, s. 636;

² Toplantıda bermutad vezir, sipehsâlâr, arz, sâhib-i dîvân-ı risâlet, hâcib Beydoğdu ve Ebû Nasr.

³ Bk. Yukarı; vezirle yapılan konuşmalar onun *Gazne'ye* avd-tini (2 Temmuz 1037) müteakip olmuştur.

ortaya koydu: "Doğru olan, hükümdarın *Belh'e*, gitmesidir. *Horasan'in* ele geçmesi ve *Rey ile Cibâl'in* tutulması (*mazbut*) için hükümdarın *Belh'* de de oturmaması, tâ *Merv'e* kadar gitmesi lâzımdır.

Eğer maksat gaza ise, gaziler kumandanı, Lahor ordusu ve saraydan gönderilecek bir hâcib bu iş için kâfidir. Bu suretle hem murad yerine gelir, hem de *Horasan* yerinde kalır. Eğer efendimiz (*hudâvend*) *Horasan'a* gitmez de, Türkmenler bir nahiye alırlar, bir nahiye değil bir köy alırlar ve ibret olarak cezalandırmak (*mesle*), öldürmek ve yakmak gibi âdetleri olanları yaparlarsa, on *Hansi* gazası(nın savabı) bunu telâfi edemez.

Âmul'a gidildi, bu "belâ" geldi. *Hindistan'a* bu gidiş, bundan daha fenadır".

Gazneliler devletinin içinde bulunduğu şartlar ve Selçukluların bu devlet için arzettiği tehlike bundan daha mükemmel bir şekilde ortaya konamaz. Görülüyor ki, bir kaç aydanberi devam eden sükûn, vezire göre, daimî olmaktan uzaktır. Selçuklu tehlikesi bütün vehametiyle ortadadır. Hattâ, yine vezire göre, *Horasan* elden çıkmıştır. Onu tekrar ele geçirmek lâzımdır. Sonra *Rey* ve *Cibâl'in* elde tutulması da *Horasan'a*, bağlıdır.

Vezirden sonra söz alan sâhib-i dîvân-ı risâlet (Ebû Nasr), tamamiyle kabul ettiği vezirin bu görüşlerine şunları ilâve edeceğini bildirdi:

"Eğer efendimiz münasip görürse, gizlice adamlar memur edilsin. Bunlar, askere, raiyete, asil ve âdi halka, *Horasan*, *Hârezm*, *Rey* ve *Cibâl* bu şekilde karışıklık içinde iken Sultanın *Hansi'ye* gitmesinin doğru olup olmadığı sorulsun. Eminim ki, hepsi doğru değildir, diyeceklerdir".

Bu açık izahlara rağmen hükümdar kararından dönmedi. Onun son sözü şu oldu: "Eğer *Horasan'da* çok karışıklık (*halel*) olursa kabul ederim. Çünkü Ulu Tanrı'nın himayesine sığınmışımdır. O her şeyi düzeltir".

Toplantıdan sonra kendi aralarında meseleyi münakaşaya devam eden devlet erkânı, hükümdarın "istibdad"ınm haddini aştığında müttefik idiler. Fakat bundan daha açık konuşulamıyacağını, bundan fazlasının "terbiyesizlik" (*bî-edebi*) olacağını itiraf ediyorlardı¹.

Plânında zikrettiği tedbirleri aldıktan sonra², Sultan Mesud'un *Hindistan* istikametinde *Gazne'yi* terk edişinden (6 Ekim 1037-22 Zilhicce 428 Perşenbe) itibaren aradan daha 15 gün geçmeden, *Horasan'dan*. ve *Rey'den* "hepsi de mühim olan" mektuplar geldi (22 Ekim 1037-8 Muharrem 429 Cumartesi). Sultan Mesud bunlara hiç "iltifat" etmedi; vezire havale etti; hattâ ona talimat bile vermedi: Alınacak tedbirleri de ona bırakıyordu³.

¹ Bk. B yhakî, nşr. Ganî, s. 530-32; nşr. S. Nefisi, s. 645-47.

² Bk. Beehakî, nşr. Ganî, s. 532; nşr. S. Nefisi, s. 647-8.

³ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 533; nşr. S. Nefisi, s. 64g.

Bu ve bundan önce verdiğimiz malûmattan anlaşılıyor ki, Sultan Mesud, Selçuklu meselesinden yılmıştır. Devlet erkânının tavsiyesini kabul ederek, bizzat *Horasan'a*, hareket edecek yerde, tam aksi istikamette lüzumsuz bir sefer yapması başka türlü zor tefsir edilebilir.

Horasan ve *Rey*'den gelen mektuplar onu *Hindistan'da* da buldular (14 Mart 1038-3 Cemaziyelahir 429). Bu mektuplarda bildirildiğine göre, Sultan'ın yokluğundan istifade eden Türkmenler, daha kışın başında (*Horasan'a*) gelmişler, *Cuzcan* şehirlerinden *Talikan* ve *Fâryâb'ı* yağma etmişlerdi. Başka yerler de aynı şekilde zararlara uğramıştı. Mürettep orduların böyle bir zamanda (kışın) hareket etmeleri mümkün olmamıştır. Sultan'ın *Hindistan'a* gitmesinden dolayı haddinden fazla zararlar (*halel*) olmuştur. *Rey'de* muhasara edilmiştir.

Bu raporları okuyan hükümdar *Hindistan'a* geldiğinden dolayı pişman olmuştur. Fakat bizzat kaynağın ifade ettiği gibi bu pişmanlık faydasızdı.

Sultan Mesud, bu mektuplara gereken cevabı veriyor ve cesur olmalarını, havalar düzelince hareket edeceğini bildırıyordu.

Ertesi gün *Nişabur'dan* aldığı bir mektupta ise, *Rey* Kumandanı Ebû Hamdûy'un, *Taş* öldürürüldüğü, ileri gelenlerden bir kaçı da esir edildiği için, *Rey'de* tutunamıyarak buraya geldiği bildiriliyordu. Yine aynı mektuba göre, uzun müddet muhasara altında kalmışlar, neticede Türkmenler (buraları) istilâ etmişlerdir. Ebû Sehl bir fırsatını bularak kaçmıştır.

Bu kumandan *Nisâbur'a* geldiği sırada, Selçuklularla savaşıacak ordunun başına geçirilen Subaşı orada idi. Türkmenler ise *Merv'de* idiler. Karşılıklı savaşlar oluyor, fakat iki taraf da birbirinden çekiniyordu.

Bizzat Sultan Mesud, Subaşı'yı acizlikle itham ediyor ve daima o "bu işi yapamıyacak. *Horasan* emirliği hoşuna gitti. Onu geri çağır-malı ve sâlârlığı meydan muharebesi yapacak birine vermeli" diyordu.

Diğer taraftan eskiden şarap içmeyen aynı Subaşı'nın bir senedenberi daimî şekilde içtiği, ay yüzlü Türk cariyeleriyle eğlendiği ve ticarî spekül-lâsyon yoluyla muazzam paralar kazandığı hakkında hükümdar raporlar alıyordu. Bu mektuplar da ayrıca hükümdarı çok müteessir ediyordu¹. Bu sebeple Türkmenler, bu kumandana "Subaşı Cadı" diyorlardı. Yoksa kendilerine karşı iyi ihtiyat tedbirleri aldığı için değil.

Sultan Mesud'un daimî tazyik ve "itâb"ı haddini aştığı için Subaşı nihayet (ciddî) savaş yapmağa karar vermek zorunda kaldı. Hükümdara

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 534-5; nşr. S. Nefisî, s. 651-2. Bilhassa Ticarî spekül-lâsyon hakkında verilen malûmat çok dikkate şayandır. Subaşı, ordusunu ekmeğin ucuz olduğu yerlerden pahalı olduğu yerlere götürmek suretiyle, daimî hareket halinde tutuyordu. Bu esnada kendisi de ucuz yerlerden buğday satın alarak burada satıyor ve muazzam para kazanıyordu. Kaynağın tabiriyle "askerin parası bu yolla onun eline geçiyordu".

gönderdiği mektuptan (19 Nisan 1038-12 Recep 429 Çarşamba) öğreniyoruz ki, o bu husustaki fermanı alır almaz meydan muharebesi vermek üzere *Nişâbur'dan Serahs* tarafına gitmek istemiştir. Fakat *Rey'den* kaçarak geldiğinden bahsettiğimiz Ebû Sehl Hamdûyile Sâhib-i dîvân (-l Horasan) Sûrî, bunu doğru bulmamışlardır. (Mevcut) ihtiyat ordunun (*mâye*) muhafaza edilmesi gerektiğini ve teminat (*sûd*) istenmesini söylemişlerdir. Kadı Sâid ile diğer *Nişâbur* büyükleri (*pîrân*) de aynı fikirde bulunmuşlardır. Subaşı hükümdarın ithamından (*melâmet*) korktuğu için onlardan kendi el yazılarıyla yazılmış kâğıt (*mahzar*) almış ve hükümdara göndermiştir. Subaşı hükümdardan hâlâ meydan muharebesi yapmasını emredip etmediğini sarih olarak sormakta ve cevap istemektedir.

Mektubu ve eklerini okumakla iktifa etmeyen hükümdar, mektubu getiren kimseyi bizzat dinlemiş, kendisinden şu çok dikkate şayan malûmatı almıştır:

"Selçuklu Türkmenleri, kuvvetlerini 20-30 parçaya ayırıyorlar. Çöl onların ana ve babasıdır. Nasıl ki şehirler de bizim için aynıdır. Subaşı şimdiye kadar onlara yüklendi. Öncü kuvvetleri çıkardı. Savaşlar oldu. Kuvvet ve kudretlerini iyice öğrendi. Ve ordunun ağırlığını (*mâye*) muhafaza etti. Öyle ki, onlar (Selçuklular) şimdiye kadar *Horasan* şehirlerinden hiç birinde yerleşemediler. Vergi tahsili (*cibâyet*) devam ediyor ve hükümdarın vergi memurları (*ummâl-i hudâvend*) işlerinin başındadırlar.

Biri yazın, öteki kışın olan *Fâryâb* ve *Talikan* yağma ve katliâmı hâdisesine gelince, bu âni bir hücumla oldu ki, (bu sırada) Subaşı, Selçuklu kuvvetlerinin büyük kısmının karşısında idi. Selçuklulardan bir grup (*fevcî*) ayrılmış, gitmiş ve (bu şehirlere) âni olarak hücum etmiştir. Subaşı (bu baskından) haberdar oluncaya kadar iş işten geçmişti. Diğer taraftan (Subaşı'nın), bu ordunun bir kısmını ayırarak yardıma gitmesi de mümkün değildir. Zira (başka taraflarda) isyan (*havâric*) işleri vardır. Mazharda yazılan doğrudur. Meydan muharebesi yapmak doğru değildir. Yine de doğru olan hükümdarın fikridir".

Bundan sonra, buna rağmen meydan muharebesi verilmesi isteniyorsa, hükümdarın tuğra'sı ve altında hükümdarın bir kaç satır el yazısını muhtevi mektubun gönderilmesi tekrar edilmekte, bu mektup gelir gelmez, bir gün bile *Nişâbur'da*. kalınmayarak, derhal *Serahs*, *Merv* taraflarına gidileceği ve savaş yapılacağı teyit edilmektedir. Bu takdirde Subaşı'nın ileri sürecek hiçbir mazereti yoktur. "Ordu iyidir; teçhizatı tamdır ve aylıklarını nakit olarak almışlardır."

Hükümdar bu mesele hakkında nezdinde bulunan Ebû Nasr'ın fikrini öğrenmek istemişse de, o bu hususta fikir beyan etmeğe selâhiyetsiz olduğunu bildirmiş, itizar etmiş ve sipeh-sâlâr'a sormasını, tavsiye etmiştir.

Hükümdar hem düşünmek, hem de sipeh-sâlâr ile konuşmak fırsatını bulmak üzere bu hususta karar almayı geri bırakmıştır.

Gayet düşünceli olarak evine dönen Ebû Nasr, bu husustaki fikir ve kanaatlerini müellif Beyhakî'ye açmıştır. Ona göre, devlet "çok büyük ve nazik" bir mesele karşısındadır. Çünkü çok daha kuvvetli olan Arslan Gâzib'in, bu gün Türkmenler kadar kuvvetli bulunmayan düşman ile yaptığı savaşlar sürüp gitmiştir. Sultan Mahmud bizzat harekete geçmeseydi ve Gazi'yi büyük bir ordu ile onların üzerlerine göndermeseydi, hedefine varamıyacaktı. Bu "kavim" başkadır. Sultam aldatıyorlar. Bir defa o müthiş mağlubiyet oldu (Beydoğdu). Bu defa da bozgunluk (*haleli*) olursa, hükümdarın bizzat sefer etmesinden başka çare kalmaz. Bu takdirde haşmet birdenbire zail olur. Ebû Nasr, bu hususta ne yapılması lâzım geldiğini bilmektedir. Fakat söylemeğe cesaret edememektedir.

Rey ve *Cibâl* meselesi böyle neticelendi: Bu kadar techizatlı bir ordu zir ü zeber oldu. *Horasan'ın* hali de malûm; Her tarafta bir bozukluk (*haleli*). Hükümdar ise, eğlenceye düşkün olup, kendi fikrine göre hareket eder. Vezir itham altındadır ve (hayatından) korkmaktadır. Büyük kumandanlar beyhude yere öldüler (*ber-üftâdend*). Âriz'in vekili (*halife i arız*) yaptığı sarfiyatla orduyu alt üst etmiştir. Hükümdar ise onun hiylesinin kurbanı olmaktadır. Ebû Nasr, bunları görmektense, ölmeyi tercih etmektedir ¹.

İşte, meydan muharebesine karar verilmeden önce cereyan eden muhabere ve müzakereler bundan ibarettir. Naklettiğimiz bu enteresan malûmattan çıkan ilk netice şudur: Selçuklu şefleri artık inisiyatif ele almışlardır ve kendi savaş tarzlarını Gazneliler devletine kabul ettirmişlerdir. Bu itibarla naklettiğimiz malûmat, ayrıca tahlil ve tefsiri icap ettirmeyecek kadar vazıhtır. Filhakika, verilen bu izahattan, Selçukluların harp tarzlarını, kuvvet derecelerini, buna mukabil, Gazneliler devletinin içinde bulunduğu şartları gayet iyi öğrenmekteyiz.

4. GAZNELİLERİN SELÇUKLULAR ÜZERİNE YÜRÜMELERİ VE SELÇUKLULARIN İKİNCİ ZAFERİ

Gördüğümüz gibi, Selçuklulara karşı savaşın kumandanı olan Subaşı'nın ve en ileri gelen sivil teşkilât mensuplarından olan Ebû Nasr'ın muhalefetine rağmen, hükümdar, meydan muharebesi verilmesi için istenilen fermam vermekte tereddüt etmedi ² (30 Nisan 1038-22 Recep 429 Pazar). Böylece mesuliyeti kendi üstünden atan Subaşı da bu emir gereğince Selçuklular üzerine yürüdü ³.

¹ Bk. Beyhakî, s. 536-8; nşr. s. Nefisi, s. 652-5.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 538; nşr. S. Nefisî, s. 655. Mesud, bu karara varmadan önce, Subaşı'nın gönderdiği kimseyi tekrar dinlemiş, bütün olup bitenlere vakıf olmuş, ondan sonra da *s ip ehsâlâr* ve Ebû Nasr ile uzun uzun konuşmuştur. Neticede Meydan muharebesi verilmesi kararlaştırılmıştır.

³ Meydan muharebesi vermesi için verilen emir üzerine Subaşı'nın aldığı tedbirler ve harekete geçişi hakkında bk. *ayn. eser*, nşr. Ganî, s. 541-2; nşr. S. Nefisî, s. 659-60.

Bundan sonra Sultan Mesud, Subaşı'dan gelecek haberi sabırsızlıkla beklemeğe başladı. Daima bu hâdiseden bahsediyordu. Haberin kendisine mümkün olduğu kadar süratle ulaştırılması için gereken tertibatı almıştı: Muayyen yerlerde atlılar dikmişti¹. Kendisi çok müteessir idi². Artık şarap içmiyordu³.

Nihayet *Serahs* ve *Merv'den* mektuplar geldi (6 Haziran 1038-29 Şaban 429). Bu mektuplarda bildirildiğine göre, Subaşı'nın *Nişâbur'* dan üzerlerine yürüdüğünü duyan "muhalifler", çok endişeye düştüler ve "başa gelen iş budur" dediler. (Sonra da) ağırlıklarını ve eşyalarını (*buneh-hâ*) işe yaramıyan atlılarla *Mera* çölünün: ortasına gönderdiler. Bu suretle ağırlıksız (*ceride*) bir ordu yaptılar. Maksatları, *Serahs* (*Talhâb*)⁴ ına gelmek ve orada cenk yapmaktır. Eğer yenilirse, süratle gidecekler ve ağırlıklarını ve eşyalarını alarak *Rey* tarafına geçeceklerdir. Zira ayaklan *Horasan'dan* kesilirse daha zayıf (*zebûn*) olan *Rey* ve havalisinden başka (gidecek) hiçbir yerleri yoktur".

Görülüyor ki, Selçuklu şefleri karşımıza müspet ve menfi cepheleleriyle her ihtimali önceden düşünen ve tedbirlerini ona göre alan devlet adamları olarak çıkmaktadırlar. Şu halde onlar daima muayyen bir plâna göre hareket etmektedirler.

Hükümdarın bu mektuplar hakkında ne düşündüğünü kaynaktan öğrenemiyoruz. Aynı kaynağın, onun kederli olmakta devam ettiğini söylemesine bakılırsa⁵, Selçukluların, üzerlerine gönderilen ordudan korktuklarını ve ona göre tedbirler aldıklarını gösteren bu mektuplar onun üzerinde hiç de ferahlatıcı bir tesir yapmamıştır.

Sabırsızlıkla beklenen haber nihayet geldi (10 Haziran 1038-4 Ramazan 429)⁶. *Herat* Berîd Nâibi'nin gönderdiği bu mektupta Subaşı'nın 20 gulamı ile *Herat'a*, geldiği, büyük bir teessür içinde bulunduğu bildiriliyor, mağlubiyet sebepleri onun ağzından naklediliyordu. Bu mağlubiyetinden dolayı hükümdarın yüzüne nasıl bakacağını ağlayarak söyleyen bizzat Subaşı'ya göre, Selçuklularla sabahtan ikindiye kadar devam eden öyle bir savaş yapmıştır ki, bundan daha, şiddetlisi olamazdı. Tam zafer elde edileceği sırada savaş arkadaşları (*yârân*) kendisini yüzüstü bırakmışlardır. Nihayet yaralanmıştır.

Herât devlet erkânı ile ayanının huzurunda yaptığı bu beyanattan sonra sadece Nâib-i Berîd ile Âmil'in bulunduğu gizli bir toplantıda da izahat vermiştir: Yine ona göre, Sultana ihanet edilmiştir. Bunlar arasında haberciler (*münhiyân*) de vardır. Zira onlar "hasım"lar mese-

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî, s. 539; nşr. S. Nefisi, s. 657.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 541; nşr. S. Nefisi, s. 65g.

³ *Ayn;eser*, nşr. Ganî, 542; nşr. S. Nefisi, s. 660.

⁴ Neresi olduğunu tespit edemedik.

⁵ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 543; nşr. S. Nefisi, s. 660.

⁶ Metinde Çarşamba günü veriliyorsa da, uymamaktadır. Mümkündür ki, Cumartesi (*Şenbih*) olsun. Bk. Beyhak', nşr. Ganî, 543; nşr. S. Nefisi, s. 661.

leşini Sultana kolay bir iş olarak göstermişlerdir. Halbuki Subaşı'nın kendisi "sabır" etmek suretiyle onları o hale getirecekti ki, mecburen kaçacaklardı. Sonra kendisini de hükümdarın gözünde kötölemişlerdir. O da meydan muharebesi verilmesi için kat'i ferman vermiştir. Subaşı, "hasım"ların karşısına vardığı zaman onları savaşa hazır bulmuştur: Ağırıklardan azadedirler (*ceride*). Öğleye kadar öyle bir savaş yapılmıştır ki, bundan daha şiddetlisi olmaz. Zeferin yaklaştığı ve Selçuklularda bozgun emarelerinin (*sustî*) başgösterdiği sırada herkes çoluk çocuğunun derdine düşmüştür (boyununa sarılmıştır). Subaşı, karılarını getirmemeleri için "yüz bin defa" söylemiştir. Fakat dinlememişlerdir. Nihayet bu hali gören "hasım"lar daha yiğitleşmişlerdir (*dilîrter der-âmedend*). Subaşı, savaş meydanının ortasında çadırını kurmalarını emretmiş ve oraya inmiştir. Ordu mensuplarının kendisini taklid edeceklerini ve bozgunluk (*haleli*) meydana gelmemesi için çalışacaklarını sanmıştır. Halbuki Subaşı'yı bırakmışlar ve başlarının çaresine bakmışlardır. Bir kusuru bulunmadığına bütün âyân ve kumandanlar (*mukaddeman*) şahittirler. Bozgunluk başlayınca, kendisine bir ok isabet etmiş, o da çekilmek zorunda kalmıştır. Kendisinin ve kaçanların (*nâcivânmerdân*) neyi varsa, "hasım"ların eline düşmüştür. (Süratli) atlılardan işittiğine göre, (Selçuklular) arkadan takip ediyorlardı. Kendisi burada bir kaç gün kalacak ve bozgun- dan kurtulanlar geldikten sonra payitahta gidecektir ¹.

İşte Gazneliler devletinin uğradığı ikinci mağlubiyet hakkında savaşı idare eden kumandanın verdiği malûmat bundan ibarettir.

Bu malûmattan Selçukluların tatbik ettikleri savaş taktiklerine dair de fikir ediniyoruz. Bununla beraber, Subaşı'nın verdiği bu izahat bizi tatmin etmekten uzaktır. Zira bunda bir çok eksik noktalar vardır. Meselâ savaşın nerede ve ne şartlar altında cereyan ettiği hususunda tafsilâta sahip olmak bir çok meselelerin aydınlatılmasına yardım ederdi. Meselâ bu malûmattan, Gazneliler ordusunun her bakımdan zayıf olduğunu anlıyoruz. Fakat Selçukluların maddî ve manevî bakımlardan kuvvetli ve zayıf tarafları hakkında gereği kadar açık malûmat edinmiyoruz. Sadece Gazne ordusunu takip ettiklerinden istidlal ediyoruz ki, Selçuklular bu savaş sonunda kuvvetlerinden pek fazla bir şey kaybetmemişlerdir ve zaferlerinden istifade edecek kudrettedirler. Zira bizzat Subaşı'nın ifadesinden anlıyoruz ki, Selçuklular, herhalde *Serahs'dan Herat'a* doğru gelmektedirler.

Bu mağlubiyet haberinin ne tesir yaptığı hakkında malûmat vermeden önce, bu mühim galibiyetin takribi de olsa, tarihini tesbit edelim. Zira göreceğimiz gibi bu ileride işimize yarayacaktır.

Serahs civarında vukubulduğunu yukarıdaki mektuptan öğrendiğimiz bu savaşın tarihi, kaynakta verilmemektedir. Fakat eldeki mutalarla bunu tesbit etmek mümkün görünüyor. Zira, bizzat Subaşı, meydan

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 543-4; nşr. S. Nefisî, s. 661-2.

muharebesi yapması hususunda kat'i ferman istemek için gönderdiği mektupta *Nişâbur'dan Gazne'ye* evrakın 15 günde gidip, 15 günde de geleceğini söylemektedir ¹. Halbuki gördük ki, Subaşı'nın ferman gereğince Türkmenler üzerine yürüdüğü ve bunlarda telâş başladığını bildiren *Sera'ıs* ve *Merv'den* yazılmış mektuplar *Gazne'ye* 6 Haziran 1036 da, Serahs mağlubiyeti haberi ise, *Herat'tan Gazne'ye* 10 Haziran 1038 de gelmiş bulunuyordu. Savaş bu iki tarihten kaç gün önce vukubulmuştur? Eğer bu haberler *Gazne'ye* 15 günde gelmişse savaş, 20 Mayıs 1038 ile 24 Mayıs 1038 arasında ve galip ihtimal ile son tarihe daha yakın bir günde vukubulmuş demektir. Fakat savaşın neticesini mümkün olduğu kadar süratle alabilmek için menzillere hususî atlılar konduğu dikkate alınacak olursa, mağlubiyet haberinin 10 gün içinde *Gazne'ye* gelmesi çok mümkündür. Bu takdirde savaşın Mayıs ayının sonunda vukubulduğu söylenebilir. Gördüğümüz gibi, Sultan Mesud talep edilen salâhiyetnâmeyi 30 Nisan 1038 de Subaşı'ya göndermiş bulunuyordu. Subaşı'nın, yukarıda verdiğimiz izahata göre bu fermanı 15 mayısta aldığı kabul edilir, Selçuklular üzerine yürümek için hazırlanması ve nihayet yürümesi buna ilâve edilirse en münasip tarih bulunmuş olur ².

Zaferin hükümdar üzerindeki tesirlerine gelince, teessüründen mutad resm-i kabulleri (*bâr*) yapmadığı gibi, orucunu açmak üzere de (odasından) çıkmamıştır. Bir şerbetle orucunu açmış ve yemek yememiştir. Zira bizzat kaynağın ifadesiyle "vukubulan, ufak bir hâdiseye değildir".

Uğranılan bu ikinci mağlubiyet karşısında alınacak kararları görüşmek üzere devlet erkânının hükümdarın huzurunda yaptığı toplantıda, yukarıda bahis mevzuu ettiğimiz mektup tekrar okunmuştur. Devlet erkânı bermutad hükümdarı teselli etmişlerdir. Dünya mevcut bulunduğu müddetçe, bu gibi hâdiselerin vukubulduğunu ve telâfi edileceğini söylemişlerdir. Verilen ilk karar, Subaşı'yı teselli etmek için bir kimse gönderilmesinden ibarettir. Bu, kumandanın ve ordunun yaralı gönüllerine merhem yerine geçecektir.

Selçuklular hakkında ne yapılacağı hususunda hükümdarın sorduğu suale de, Subaşı gelmedikçe bir şey söylenemeyeceği cevabı verilmiştir.

Bu toplantıda Selçuklulara karşı muamelede ilk defa olarak büyük bir değişiklik olmuştur. Bundan önce hükümdarın huzurunda yapılan toplantılarda Türkmenler hakkında hakaretâmiz sözler söylendiği zaman "men" edilmezdi. Bu hâdiseden, yani bu ikinci mağlubiyetten sonra, (onlar hakkında) kaba (*nâhemvâr*) sözler söylemeğe kimse cüret edemiyordu. Hükümdar bu şekilde konuşan bir kaç kişiye bağırды. Kendisi

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 536; nşr. S. Nefisi, s. 653.

² İbnü'l-Esîr'e göre, savaş 428 yılı Şaban (1037 yılı Nisan/Mayıs) ayında olmuştur (bk. nşr. Bulak. IX, s. 179). Onun, hâdiseleri bir yıl önce zikrettiği malûmdur. Bu yanlış düzeltildiği takdirde verdiği ayın bizim Beyhakî'ye istinaden verdiğimiz tarihe uyduğu görülür.

son derece kederli idi ¹. Biz Selçuklulara karşı olan bu değişikliğin sebebini tâyin edemiyoruz. Bunu, Selçuklu korkusunun çok arttığı şeklinde tefsir etmek mümkün olduğu gibi, onların Gazneli sarayında artık hürmete şayan nizamî bir düşman telâkki edildiği şeklinde de tefsir etmek mümkündür. Her iki takdirde de Selçukluların prestijlerinin yükseldiğine ve hürmete şayan bir düşman durumuna geldiklerine hükmetmek yanlış olmaz.

Diğer taraftan bizzat kaynağın ifadesiyle, Ramazan ayının geri kalan günlerinde değil her gün, belki her saat korkunç (*mûhis*) bir haber geliyordu.

5. MAĞLÛBİYETİN GAZNELİLER ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ

Bu mağlubiyetin bir nevi neticeleri telâkki edilebilecek olan şu hâdiselerden kısaca bahsedelim:

Nişâbur Sâhib-i Berîd'inden gelen bir mektup, Sûrî'nin, mağlubiyet haberini alınca, bazı kimseleri hapis, bazılarını ise idam ettiğini, bir kısım memurlara da işten el çektirdiğini bildiriyordu. Buna göre hüküm vermek icap ederse, Selçuklulara karşı meydan muharebesi verilmemesi için ne rol oynadığını gördüğümüz Sûrî'nin, devletin içinde bulunduğu şartlardan istifade ederek *Horasan'da*, başında kendisinin bulunacağı siyasî bir teşekkül kurmak ve merkezle alâkayı kesmek maksadında olduğu söylenebilir. Fakat aynı mektuptan öğrendiğimize göre, bu işleri yaptıktan sonra yanına sabık Irak kumandanı Ebû Sehl Hamdûy'u alarak meçhul bir istikamete hareket etmiştir. Şehirde bulunan askerler de onlara iltihak etmişlerdir. Görülüyor ki, bu mağlubiyetten sonra devletten ümidini kesen yalnız bu iki büyük kumandan değildir. Ordu mensupları da ümitsizlik içinde olup, merkeze sadık kalmaktansa bu kumandanlara iltihak kendileri için daha salim bir yol telâkki etmektedirler.

Bu iki kumandanın meçhul bir istikamete hareketlerinden anlaşılıyor ki, onlar, *Horasan'da*, tutunmanın mümkün olmadığını görmüşlerdir.

Bu mektubu okuyan hükümdar müteessir olmuş ve bu kumandanların nereye gitmiş olabileceklerini ve ellerindeki paraların ne olacağını sâhib-i dîvân-ı risâlet Ebû Nasr'dan sormuştur. Bu sonuncuya göre, onlar tedbirlerini, hiçbir muhalifin kendilerine yetişemeyeceği şekilde almışlardır veya almaktadırlar. Kendilerini dergâh'a atmak imkânını bulurlarsa, *Tabeseyn* çölü yoluyla gelirler. Sonra muztar kalırlarsa, nereye gidecekleri bilinemez. Fakat şu muhakkak ki, kendilerini bu kavmin eline vermezler. Çünkü (onların = Selçukluların) başlarına ne geleceğini bilirler.

Görülüyor ki, bu devlet adamı, *Sûrî'nin* ve arkadaşının devletle alâkasını kestiklerini veya kesebileceklerini kabul etmediği gibi, Selçuklulara katılabileceklerine de asla ihtimal vermemektedir. Bu suretle,

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 54-5; nşr. S. Nefisi, s. 663.

o, hükümdarın bu sualiyle ne demek istediğini anlamış ve cevabını açık olarak vermiştir. Bu cevap hükümdarı tatmin etmemiş olacak ki, o müta-lâasına şu şekilde devam etmiştir:

"Onlar *Rey* tarafına gidemezler. Zira orada Kâkeveyh oğlu, Türkmenler ve bir çok asker vardır. (Diğer taraftan) *Gürcan'a* da gidemezler. Çünkü Ebû Kâlicâr da elden çıkmıştır. Böylece onların halinin ne olacağını bilmiyorum. Bu iki adam ve (kendileriyle beraber bulunan) bunca para ve servet muhaliflerin eline geçerse yazık olur."

Görülüyor ki, hükümdarın bütün endişesi para dolayısıyledir. Zira savaşta ele geçirdiklerinden başka birde bu servete konarlarsa, Selçukluların maddî bakımdan çok daha fazla kuvvetleneceklerinden hükümdar korkmaktadır.

Ebû Nasr, bir kalede tecrübeli bir muhafızın elinde bulunan hazineyi kimsenin ele geçiremeyeceği hususunda hükümdarı temin etmiştir. Onun tahminine göre, Gazneli ordusunun mağlup olduğunu, *Serahs* yolu üzerine dikkikleri atlılarla üç gün içinde haber alan Sûrîve Ebû Sehl derhal harekete geçmişler (ve *Nişâbur'dan*) uzaklaşmışlardır. Galiplere gelince, onlar bu zaferi müteakip derhal *Nişâbur* taraflarına gitmemişlerdir. Zira işlerini bitirmeleri için (savaş meydanında) bir hafta oturmuşlardır. Ancak bundan sonra tedbirlerini alırlar ve (etrafa) dağılırlar. (Onlar) *Nişâbur'a* gelinceye kadar bu iki kumandan büyük mesafe almış olurlar. Görülüyor ki, bu devlet adamına göre, Sûrî'nin ve arkadaşının hazineleri almak için vakit bulmalarına imkân yoktur. Maamafih kendilerinde de büyük servetlerin bulunduğunu aşağıda göreceğiz.

Nihayet hazineyi muhafaza eden kumandana mektup yazılmasına karar verilmiştir. Yazılan mektupta, hükümdarın, sonbahar (*mihrgân*) dan sonra *Horasan* tarafına hareket edeceğini, bu karışıklar (*halelhâ*) bastırılincaya kadar iki yıl orada kalacağını bildiriyor ve (ozamana kadar) "kaleyi iyi muhafaza etmesini ve uyanık bulunmasını" emrediyordu.

Hükümdar kederinden Ramazan bayramında ne şiiir dinlemiş, ne de şarap içmiştir. Zira kaynağın ifadesiyle, "her saat *Horasan'dan* yıldırım gibi (yıkıcı) bir haber geliyordu.

Vezir bir taraftan hükümdara gönderdiği mektupta "vukubulan bu büyük hâdiseden" duyduğu teessürü belirttiikten sonra bu mağlubiyetin telâfi edilebileceğini söylemek suretiyle onu teselliye çalışırken, diğer taraftan sâhib-i divân-ı risâlet Ebû Nasr'a yazdığı uzun bir mektupta, hükümdarın yaptığı iki hatadan (*Hindistan* ve *Taberistan* seferleri) sonra olup biteni telâfi etmenin mümkün olmadığını bildiriyor ve aynen şöyle devam ediyordu: "Muhaliflerin işi, bugün öyle bir mertebeye (*menzilet*) erişti ki, hiçbir kumandan (*salar*) onların meselesi (*şugl*) ile başa çıkamaz. Zira (onlar) bu kadar büyük ordulara sahip iki muhteşem kumandanı (*salar*) mağlup ettiler ve (bunun neticesi olarak) bir çok ganimet (*nimet*) ele geçirdiler ve cüretlendiler (*dilir sudend*).

İş (artık) hükümdar bizzat (savaşta) hazır bulunmadıkça düzelmez. Hükümdarın, işi başka türlü ele alması lâzımdır. Sefahatten (*melâhî*) elini çekmeli ve orduyu bizzat teftiş etmelidir (*arz bâyed kerd*). Ebû Nasr, bu mektubu, bizzat vezirin arzusuna uyararak hükümdara sunmuştur. Hükümdar vezire hak vermiş, nasihatini tutacağını vadetmiştir¹. Böylece bu devlet adamının, durumu hakikî ölçü veşümüliyle teşhis ettiğini görüyoruz.

Nihayet Selçuklulara karşı mağlubiyetin kahramanı olan Subaşı, *Gazne*'ye geldi (16 Temmuz 1038-10 Şevval 429 Pazar). Mağlup kumandanı ve onunla birlikte gelen generalleri teselli etmek vazifesi de Sultan Mesud'a düştü. Bunu müteakip, o, Subaşı ile bir hafta geç vakitlere kadar konuştu². İş savaştığını, bu arada düşmanın kuvvetlendiğini söyledi. Subaşı verdiği cevapta mazeretini şu şekilde beyan etti: "Bu kavim kuvvetlerini üçe ayırdılar. Birisinin peşine düştüğüm zaman, arkamda iki kıta memlekette istediklerini yapıyorlardı³. Bundan başka Sultan (savaşa iştirak eden) herkesi ayrı ayrı huzuruna çağırıyor; *Horasan*'ın, muhaliflerin, Subaşı'nın durumu ve yapılan savaş hakkında sualler soruyordu. Öyle ki, mesele "kendisine güneş gibi aşikâr oldu". Buna rağmen "herhangi bir kimseyi itham (*'itâb*) etmenin zamanı olmadığı için (mesuller hakkında) asla iyilik ve lûtuftan başka bir söz söylemiyordu."

Mağlubiyetten sonra *Nişâbur'dan* meçhul bir istikamette giden Ebû Sehl Hamdûy ile *Horasan* işleri nazırı (*sâhib-i divân-ı Horasan*) Sûrî'den mektup geldi (8 Ağustos 1038-3 Zilkade 429 Çarşamba). Mektuptan öğrendiğimize göre, onlar Subaşı'nın ve ordunun maruz kaldığı felâketi öğrenmişlerdir. Zira, haber almak için, *Serahs* yolu üzerine atlılar dikmişlerdi. Böylece felâket haberini alır almaz *Nişâbur'dan* ayrılmışlar ve *Bust* (köyü) yoluyla (hazinenin bulunduğu) *Mikâlî*⁴ kalesine gitmişlerdir. Maksatları burada oturmaktır. Fakat sonradan bunu doğru bulmamışlardır. Kale muhafızına (*kütvâl*) ve hazinenin muhafazasına memur mutemed adamlarına hazine için lâzım gelen tenbihatı yaptıktan ve bir senelik maaşlarını ödedikten sonra hangi yolla dergâha ulaşabileceklerini düşünmeğe başlamışlardır. *Bütün yollar kapalı idi*. Diğer taraftan muhalifler akın akın geldiler. Bu tarafa geldikleri zaman tehlike vardı. İyi rehberleri vardı. Nihayet *Curcan'a* geçtiler.

Bu sırada *Esterâbad'da*, bulunan Ebû Kâlicâr'ı haberdar etmiştir. Derhal gelmiştir. Sultanın bendesi olduğunu, iyi yapıp da bu tarafa gelmiş olduklarını, zira can vücudda bulunduğu müddetçe kendilerini muhafaza edeceğini, öyle ki hiçbir muhalif elinin onlara ulaşamayacağını

¹ Bk. Beyhakî, nşr. Ganî s. 545-7, nşr. S. Nefisî, s. 663-666.

² Hükümdar'ın mağlup kumandanla [konuştuğu Beyhakî'de zikredilmiyor. Halbuki İbnü'l-Esîr'e göre (IX,328), Mesud, Subaşı'yı azarlamıştır.

³ Bk. İbnü'l-Esîr, *ayn. yer.* Bu kaynağa göre, Subaşı'nın bu şâyan-ı dikkat ifadesi üzerinedir ki, Mesud bizzat *Horasan'a*, gitmeğe karar vermiştir.

⁴ Bu kale hakkında bk. Sem'ânî, *Ensâb*, 548b.

söylemiştir. Sonra *Curcan'ın* fetret yeri olduğunu söyliyerek onları *Esterabâd'a* götürmüştür. Muhaliflerden bu tarafa bir hücum gelecek olursa, bizzat kendisi onların defî ile meşgul olacaktır. Sonra muhaliflerin dar geçitlerden geçerek *Esterdbâd'a* kadar gelmeleri imkânsızdır. Ebû Kâlicâr ordusu ile *Curcan'da* ikamet etmiştir. Kendileri ordu ile halen *Esterâbad*'dadırlar. Ebû Kâlicâr onların erzakını temin etmektedir. Hükümdar münasip görürse, ona ihsan edilmesi icap eden mâl-i zımân varıncaya kadar gönlü her hususta hoş edilsin. Çünkü kendisi böyle her türlü zahmet (*renç*) içindedir. Bilhassa hükümdarın çâkir ve bendelerinin kendisine iltica ettikleri şimdi (onları beslemek yüzünden derdi daha artmıştır). Hükümdar onu korumalıdır. Ve kendilerinin arkasından hareket edeceğini söylemelidir. Bu lâfda kalmamalıdır. Zira *Horasan* böyle bir kavme (Selçuklulara) bırakılamaz. Onun için bu adam- (Ebû Kâlicâr)a cesaret verilmelidir. Zira *Horasan* (düşmandan) temizlenince, *Rey*, *Gibâl* ve bu havalı tekrar ele geçer.

Bu iki kumandan mektuplarını, saraydan uzak kalan kendileri ve ordu için inayette bulunulmasını rica etmekle bitirmektedirler¹. Bu mektuptan anlıyoruz ki,

1) BU iki kumandan hakkında Ebû Nasr'ın yukarıda bahis mevzuu ettiğimiz mütalâaları hemen tamamıyla tahakkuk etmiştir: Onlar, Selçuklular tarafına geçmeyi düşünmemiş oldukları gibi, sonuncuların ellerine düşmemek için her türlü tedbiri almışlardır. Hattâ Selçuklular tarafına geçmeyi düşünceleri şöyle dursun, onların eline geçmekten ise, Gazneliler devleti ile normal münasebet halinde bulunmayan ve isyan eden bir sabık vasalına ilticayı tercih etmişlerdir.

2) Ve hükümdarın iltica edemeyeceklerini söylediği Ebû Kâlicâr tarafından iyi kabul edilmişlerdir. Şu halde Selçuklu tehlikesi karşısında Gazneliler devleti hâkimiyetinden yine Türkmenler meselesi dolayısıyla çıkmış olan Ebû Kâlicâr tekrar Gazneli devleti hâkimiyetini kabule mecbur olmuştur. Mektuptan öğreniyoruz ki, karşılıklı münasebetlerin düzelmesini temin hususunda bu iki kumandan gayret sarf etmişlerdir. Bu suretle hükümdarın önceden yaptığı tahminlerin hilâfına yeni bir durum husule gelmiştir.

3) Bu iki kumandan ve maiyetindeki askerler, *Nişabur'dan Gazne'ye* gelmek veya *Horasan'da* herhangi bir yerde tutunmak imkânını bulamamışlar ve mecburen *Curcan'a*, Gazneliler devleti ile dostane münasebet halinde bulunmayan bir hükümdarın arazisine iltica etmişlerdir. Bu, Selçukluların kazandığı zaferin şümul ve mahiyeti hakkında fikir vermek için kâfidir.

4) Zaten bu zafer sonunda Horasan'ın Gazneli devleti hâkimiyetinden çıktığı mektupta vuzuhla kaydedildiği gibi, nasıl tekrar ele geçirilebileceği de izah edilmektedir: Mektuptan öğrendiğimize göre, Selçuklu

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 548-g; nşr. S. Nefisi, 667-g.

meselesi, ancak onlara karşı kurulacak bir ittifak sistemi ile halledilebilecektir. Bu iki kumandana göre bunun neticesinde *Horasan* tekrar ele geçirilirdikten sonra Gazneliler devleti hâkimiyetinden çıkmış olan *Rey* ve *Cibâl'i*, *Taberistan* ve *Curcan'ı* tekrar ele geçirmek kolaydır.

5) Böylece hâdiselerin zoruyla kurulmağa başlayan bu karşılıklı dostluk işinde Gazneliler devletinin samimî olmadığını müşahede etmekteyiz. Zira güçlükler halledildikten sonra elden çıkan diğer ülkelerle birlikte *Curcan* hükümdarının tekrar tâbi duruma getirileceğinden açıkça bahsedilmektedir. Diğer taraftan *Curcan* hükümdarı da samimî değildir. Zira Selçukluların önünden kaçarak kendisine iltica zorunda kalan bu iki kumandanla emirlerindeki askerleri, *Curcan'dan* içerlere nakletmesi, onları bir nevi rehin telâkki ettiğini göstermektedir.

Tahlil ve tefsir ettiğimiz bu mektubu okuyan hükümdar çok sevinmiştir. Zira o bu iki "çâkir" (Ebû Sehl ve Sûrî) ile ellerinde bulunan muazzam hazine (*mâl*) dolayısıyla çok endişede idi".

Mektupla iktifa etmeyen Sultan Mesud, ulak (*kâsîd*) lan huzuruna kabul etmiş ve sorguya çekmiştir. Verdikleri cevap şudur: "Türkmenler yolları dikkatle tutmuşlardır. Kendilerinin (*Gazne'ye* gelebilmeleri için) bir çok tedbirlere (*hilet*) başvurmaları icap etmiştir. Çünkü (Selçuklular) yolsuz yoldan gelebilecek kudrette idiler."

Kimsenin görmemesi için ulaklar gizli bir yerde muhafaza edildi. Görülüyor ki, Selçukluların hükümet merkezinde casusları bulunmasından korkulmaktadır. Gayet tabiidir ki, Selçuklu casusları tarafından görülecek olan ulakları yolda teşhis ederek, yakalamak çok kolaydır.

Sultan Mesud, yazdırdığı cevabî mektuplarda, sıkı ihtiyat tedbirleri almalarını emrediyor ve şöyle devam ediyordu: "Türkmenler, *Esterâbâd'a* hücum ederlerse, *Sâri'ye*; eğer *Sâri* hücum uğrarsa, *Taberistan'a* gidiniz. Çünkü (onların) o dar geçitlerden geçerek sizlere ulaşmalarına imkân yoktur. Mektup eksik etmeyiniz ve birbiri arkasına ulak gönderiniz. Biz de buradan aynı şekilde hareket edeceğiz. Öyle ki, bu fitne ateşi söndürülünceye kadar *Horasan'dan* ayağımızı kımıldatmayacağız. Gönüllerinizi kuvvetli tutunuz. Zira böyle fetretler, dünyada çok olmuştur ve başa çıkılacaktır. Ebû Kâlicâr tarafına da yazılması icap eden yazılmış ve gönderilmiştir. Böylece vakıf olasınız".

Diğer taraftan, Ebû Kâicâr'a da gayet güzel bir mektup yazılmış ve şöyle denmiştir: "Sarf edilen her para, bizden sarf edilmiş demektir ve bizim mutemed adamlarımıza yaptıklarınız hiç boşa gitmiş olmayacaktır. Biz işte geliyoruz. *Horasan'a* vardığımız ve bu bozuklukları (*halel-hâ*) telâfi ettiğimiz zaman, (yaptığımız) hizmet ve gösterdiğiniz fedakârlık hatırıңызdan geçmediği şekilde yerine getirilecektir."

Bu mektuplar ulak (*kâsîd*) larla gönderilmiştir.

Muhtelif bakımlardan ehemmiyeti dolayısıyla hemen hemen aynen naklettığımız bu malûmattan çıkan ilk netice, Ebû Kâlicâr'ın şahsında

Selçuklulara karşı burada da bir cephe kurmak teşebbüsüne girişilmiş bulunmamasıdır. Mektupta Selçuklulara karşı savaş yapması için uzaktan ve yakından bir ima bile yoktur. Sadece adamlarına gösterdiği iyi kabulden dolayı onu övmekte ve mukabele edeceğini vadetmektedir. Hattâ kendi adamlarına da hücum vukuunda Selçukluların yetişmiyecekleri yere kadar çekilmelerini tavsiye etmektedir.

Asıl dikkati çeken nokta, vezirin de naklettiğimiz tavsiyesine uyararak, hükümdarın Selçuklulara karşı bizzat sefere çıkmağa karar vermesidir. Sultan kimseden bir şey beklememekte neticeyi bizzat ve yalnız olarak almak istemektedir. Bizzat sefere çıkma kararını, muhtelif vesilelerle gördüğümüz gibi, çekinmeden ilân etmektedir. O bu münasebetle azmini belirtmekte, gaye ve hattâ plânını açığa vurmaktadır. Onun bu mektubundan anlıyoruz ki, Sultan Mesud bu sefer bu meseleyi kat'i şekil halletmeksizin *Horasan'dan* ayrılmıyacaktır. Kat'i netice alacağından da emindir.

Buraya kadar verdiğimiz izahat, Selçukluların kazandıkları bu ikinci zaferin Gazneliler devleti tarihi bakımından muhtelif tesir ve neticeleri telâkki edilebilir.

6. ZAFERİN SELÇUKLULAR BAKIMINDAN TESİRLERİ VE NİŞÂBUR'UN İLK İŞGALİ

Fakat acaba bu zaferin Selçuklular bakımından fiilî tesir ve neticeleri nedir? Fethettikleri yerlerde halk kendilerini nasıl karşılamıştır? Bu ve buna benzer akla gelen suallerin cevabını bermutat Sultan Mesud'a gelen raporlardan öğreniyoruz. Gerçekten yukarıda muhtelif vesilelerle adı geçen Horasan sâhib-i Berîd'inden gelen (n Ağustos 1038-7 Zilkade 429) gayet mühim bir mektupta şunlar yazılıdır¹:

"Bende(leri) bu (mektubu) saklandığım yerden (gizlice) yazdım. Bir çok tedbir (*hîlet*)lerle bu ulak (*kâsıd*) ı gönderebildim. Tekrar ediyorum ki, Hâcib Subaşı'nın başına o hal geldiği haberinin (buraya) vasıl olmasından 12 gün sonra, İbrahim Yınal, 200 kişi ile *Nişâbur'un* kenarına geldi ve bir elçinin dilinden, kendisinin Tuğrul, Davud ve Yabgu'nun öncüsü olduğunu, eğer cenk yapacaksanız, (bu takdirde) geri döneceğini ve haber vereceğini, eğer (savaş) yapmıyacaksanız şehre geleceğini ve hutbeyi (Selçuklular adına) çevireceğini, zira büyük bir ordunun arkasından gelmekte olduğunu haber verdi. Elçiyi ağırladılar (*frûd âverdend*). Şehirde korku ve heyecan oldu. Ve bütün âyân, kadı Sâid'in evine geldiler ve "imam ve şefimiz (*mukaddem*) sensin; gelmiş olan bu habere (*peygâm*) ne dersin?" dediler.

O "siz ne fikirde buldunuz ve niyete sahipsiniz?" dedi.

¹ Beyhakî, nşr. Ganî, s. 550 vdd.; nşr. S. Nefisî, s. 670 vdd. Raporu gönderen *sâhib-i berîd'in* adı Ebu'l-Muzaffer Cumehî'dir.

Âyân dedi:

"Bu şehrin tahkimatı (*hasâneti*) olmadığı sence meçhul değildir. Gözde bir kum gibidir. (Sonra) şehir balkı ise silah ehli değildir. (Selçuklular) Hâcib Subaşı'nın emrinde bulunan o büyüklükteki bir orduyu yendiler. Biz (onlara) ne tehlike yaratırız."

Kadı Sâid:

"İyi düşünmüştünüz. Bir ordu ile savaşmak raiyete düşmez. Sizlerin Emir Mesud gibi muhteşem bir efendiniz (*hudâvend*) var. Eğer bu vilâyet ona lâzım ise, mutlaka gelir veya bir kimse gönderir ve "zabt" eder. Bugün yükselmiş olan büyük bir ateş vardır. Ve bir "güruh" ellerini kan ve yağma (*gâret*) ile yıkamışlardır; (onlara) itaatten başka yol (*rûy*) yoktur" dedi. Hadisler sahibi imamı Muvaffak ve bütün âyân "bundan başka doğru (yol) yoktur. Zira bundan başka (bir şey) yapılırsa, bu şehir boşu boşuna yağmaya (*gâret*) uğrar. (Sonra) "Sultan" uzakta; tuttuğumuz bu yoldan dolayı kendisinden özür dileyebiliriz ve kabul eder" dediler.

Kadı Sâid dedi:

"İlek'in orduları Subaşı Tekin'in kumandasında *Buhârâ'dan* geldiği vakitte, *Belh* halkı, onlarla cenk ettiler. Öyle ki o (Subaşı Tekin) öldürdü ve yağma etti. Halbuki *Nişabur* halkı bu gün yaptıklarının aynını yaptılar (yani savaşmadılar ve şehri teslim ettiler). Emir Mahmud *Multan'dan Gaznî'ne* geldi. Bir müddet (orada) kaldı. İşleri yoluna koydu ve *Horasan'a* doğru yola çıktı. *Belh'e* varınca, onun fermanı ile inşa edilmiş olan Âşıklar pazarı (*bâzâr-ı âşıkân*)nın yakılmış olduğunu gördü. *Belh'lilere* çıkıştı. Ve "raiyet halkının savaş yapmakla ne işi vardır? Neticede şehriniz harap oldu ve bana ait bu büyüklükte bir gelir kaynağı (*mustegallî*) yakıldı. Onun benzerini (*vân*) sizden isteyebilirim. Fakat vaz geçtim. Bundan sonra böyle yapmamağa dikkat ediniz. Zira daha kuvvetli olan, sizden vergi (*haraç*) isteyen ve (buna mukabil) sizi muhafaza eden her padişaha vergi vermeli ve kendinizi korumalısınız. İtaatlerini arzeden *Nişabur* ve diğer şehirler halkına niçin bakmadınız? Doğru olan, onların yaptıklarıdır. Çünkü yağmaya uğramadılar. (Müstevliye ödedikleri için) artık kendilerinden vergi istenmeyen (zira mahsubu yapıldı) diğer şehirlere niçin bakmadınız?" dedi.

"Tövbe ettik, artık böyle hata yapmayız" dediler. Bugün bu mesele o gün olanın aynıdır."

Hepsi "öyledir" dediler. Sonra İbrahim'in elçisini çağırdılar ve (şu) cevabı verdiler: "Biz raiyetiz ve bir efendimiz (*hudâvend*) vardır. Raiyet savaş yapmaz. *Emirler gelmelidirler*. Zira şehir (işte) karşılındadır. Eğer "Sultan"a vilâyet lâzım ise almak üzere gelsin veya bir kimse göndersin. Fakat (şunu da) bilmeli ki, halk (*merdumân*), şimdiye kadar başka yerlerde yağma (*gâret*) etmek, başkalarına ibret olmak üzere cezalandırmak (*mesle*) öldürmek ve boyun vurmak gibi yaptıklarınızdan dolayı sizden korkmuştur. Başka bir âdet edinmeniz lâzımdır. Zira bu dünyanın dışında başka bir

dünya (da) vardır. Ve *Nişâbur* sizin gibi bir çok (kimseler) görmüştür. Bu kıta (*buk'at*) halkı (*merdum*)nın silâhı, seher vakti duacılarının duasıdır. Eğer Sultanımız uzak ise de, Tanrı ve onun kulu (olan) ölüm meleği (*melekü'l-mevt*) yakındır."

Elçi avdet etti. İbrahim Yınal bu cevaba vakıf olunca, bulunduğu yerden şehre bir fersah (ferseng) mesafeye geldi, elçiyi tekrar gönderdi ve (onun ağzından şu) haberi verdi: "Çok iyi düşünmüşsünüz. Akıllıca söz söylemişsiniz. Derhal Tuğrul'a yazdım ve durumu bildirdim; (zira bizim büyüğümüz odur); tâ ki Dâvud ve Yabgu'yu *Serahs ve Merd'e*; sayıları çok olan diğer ileri gelenleri (*âyân*) de diğer yerlere tâyin etsin. Âdil bir "padişah" olan Tuğrul ise kendi has adamları (*hâsseğân*) ile buraya gelecektir. Gönlünüzü kuvvetli tutmanız lâzımdır. Zira şimdiki kadar ufak insanlardan sadır olan yağma ve intizamsızlık (*bî-ressm*) nevinden olup bitenler zarurî idi: Onlar cenk yapıyorlardı. Bugün (ise) durum başkadır: Vilâyet bizim oldu. İşleri ihlâl kimse cüret edemez. Ben yarın şehre geleceğim ve *Hurremek* bahçesine ineceğim. Bilinsin."

Bu sözleri işiten *Nişâbur* âyânı, sükûnet buldular. Münâdi(ler) pazarlarda dolaştı(lar) ve kara halk da (*merdum-i âmme*) sükûn bulsunlar diye durumu ilân ettiler. *Hurremek* bahçesine (oturması için) döşek (*câme*) serdiler. Hediyeler (*nüzl*) hazırladılar. İstikbale hazırlandılar (*bi-sicîdend*). Kabiliyetli ve dahi ricalden bir adam olup Sûrî'nin ezdiği Buzgân kumandanı (*sâlâr-ı Buzgân*) Ebu'l-Kasım Türkmenler için canını dişine takdı. Muvaffak ve diğer şehir âyânı toplandılar ve İbrahim Yınal'ı istikbale çıktılar. Sadece kadı Sâid ve alevîler nakibi Seyid Zeyd gitmediler. Şehirden yarım fersah mesafede 200-300 atlının başında olduğu halde, bir rengi (alâmeti= Selçukluların rengini taşıyan bayrak), iki yedek atı, yırtılmış ve rengi atmış (*fersude*) elbisesi (*tecemmül*) ile İbrahim göründü. (Karşılıyıcı) "kavim", kendisine erişince, (İbrahim) atı (nı) durdurdu. Çok güzel, yakışıklı bir genç. İyi söz (ler) söyledi ve herkes (*hemegân*) in gönlünü hoş (*dilgerm*) etti ve yürüdü. Sayısız "halk" (onu) görmeğe çıkmışlardı. Yaşlılar (*pîrân-ı kuhenter*) gizlice (*düzdîde*) ağlıyorlardı. Zira Mahmudlular ve Mesudlulardan başkasını görmemişlerdi. (Diğer taraftan) bu giyinişe (*tecemmül*) ve maiyetine (*kevkebet*) gülüyorlardı.

İbrahim, *Hurremek* bahçesine indi. Bir çok yiyecek ve hediye (*nüzl*) hazırlamışlardı. (Bunları) nezdine götürdüler. Hergün onu selâmlamağa gidiyorlardı. Cuma günü İbrahim büyük camie (*mescid-i cami*) geldi. (Busefer) daha mücehhez (*sâhteter*) idi: Buzgân kumandanı (Ebu'l-Kasım) silâhlı 3-4 bin adam getirmişti. Zira o onunla (İbrahim'le) işbirliği yapıyordu. Daha önce bu "kavim"le mektuplaşmıştı. Öyle ki, Sûrî'nin zalimliği(*sitîze*)nden dolayı hepsi "dost" oldular. Zira hakikatte *Horasan* Sûrî'nin yüzünden (elden) gitti. (Ebu'l-Kasım), Hatip Ebû İsmail Sâbûnî ile birlikte, gizlice (Tuğrul

adına) hutbe okutmak için çok çalışmışlardı. (Bu defa) hutbeyi Tuğrul adına çevirdikleri zaman ¹ (Mayıs 1038-Şaban 429), halk müthiş galeyana galeyletti. Bir fitne çıkmasından korkuldu. Nihayet (halkı) teskin ettiler, namazı kıldılar ve döndüler. (Tuğrul), hutbede "Sultan'ul-muazzam" unvaniyle zikredildi². (Diğer taraftan bundan daha bir müddet önce *Merv'dede* Dâvud namma "Melikü'l-mülûk" unvaniyle hutbe okunmuştu. 14 Nisan 1038-6 Recep 429)³. Bundan bir hafta sonra atlılar geldiler; (ellerinde Buzgân kumandanına ve Muvaffak'a mektupları vardı. (Tuğrul) İbrahim Yınal'a (ise), (şunları) yazmıştı: "Şehir âyanı akıllarına yakışanı yaptılar; bunun neticesi olarak onlar ve bütün reâyâ için ne iyilik(ler) yapılacağını görecektir. Kardeşim Davud'u ve amcam Yabgu'yu bütün ordu (metinde şehir) kumandanlarıyla (*mukaddeman*) ve ordularla gönderdik. Biz (de) işte kendi has adamlarımız (*hassegân*) laitaat eden, bu suretle kendilerini (yağma edilmekten) koruyan o nahiyeler hal kına bir zarar (*renci*) gelmemesi için önden (*ber-mukaddeme*) geldik."

Halk (*merdumân*) bu mektuplarla sükûn buldular. *Şadyâh-ı Hasenekî* bahçesine döşekler (*câmehâ*) serdiler. Bundan üç gün sonra Tuğrul şehre erişti⁴ ve kadı Said müstesna, bütün âyan istikbaline gitmişlerdi. (Emrinde) ekserisi zırlı 3000 atlı vardı, İple koluna takılı bir yay; göğsünde üç oku bulunuyordu. Tam silâhlı idi. İpek (*mulham*) elbise (*kaba*) si, Tûzî sarığı (*asâbe*) ve keçe çizmesi (*müze*) vardı. (O), Şadyâh bahçesine indi. Ordu da sığabildiği kadar oraya, diğerleri (ise) bahçenin etrafına indiler. Bir çok yiyecek ve hediye (*nüzl*) hazırlamışlardı. Oraya götürdüler. Ve bütün ordu (hayvanlarına) ot verdiler. (Tuğrul) yolda gelirken daima Muvaffak'a ve Buzgân kumandanı (Ebu'l-Kasım) a söz söylüyordu. İşleri daima bu kumandan yerine getiriyordu.

Geceleyin (ikna için) kendisine bir çok (söz) söylendikten sonra ertesi gün Kadı Sâid, selâmlamak üzere, torunları (*nebeğân*) ve şâkirdleriyle ve büyük bir kalabalıkla Tuğrul'un nezdine gitti. Bütün seyyidlerle (*şâdât*) birlikte Alevî'ler nakîbi de geldiler. Saray (*bârgâh*) haşmeti (*nûrî*) yoktu ve bir avuç ayak takımı (*evbâş*) (ile) karışmışlardı. Bir tertip yoktu.' İsteyen herkes küstahlık (*küstahlı*) ediyor ve Tuğrul'a söz söylüyordu. O (ise) sofanın önünde efendimiz (*hudâvend*) Sultanın tahtına oturmuştu. Kadı Sâid ayağa kalktı. Tahtın dibine (*be-zîri taht*) bir yasadık (*bâlis*) koydular. (Oraya) oturdu.

Kadı, Tuğrul'a hitaben dedi: "Efendimizin ömrü uzun olsun. Üzerine oturduğun bu taht, Sultan Mesud'un tahtıdır. Gaibde böyle

¹ Bu tarih hakkında bk. İbnü'l-Esîr, IX, 328. Bu kaynak 438 olarak gösteriyorsa da, yanlışlığı meydandadır.

² İbnü'l-Esîr, IX, 328.

³ İbnü'l-Esîr, IX, 327. Burada da bermutad 428 senesi verilmekte ise de, 429 olduğu meydandadır.

⁴ İbn Hallikân'a göre (nşr. Bulak, II, s. 58), o, şehre ilk defa Haziran 1038 (Ramazan 429) da girmiştir.

şeyler vardır. Ve başka ne olacağı bilinmez. Akıllı ol (*huşyâr baş*); Tanrı'dan kork ve adalet (*dâd*) dağıt (*dih*). Mazlumların (*sitem-residegân*) ve zayıfların (*dermandegân*) sözlerini dinle. Bu ordunun zulüm (*sitem*) yapmasına müsaade etme. Zira adaletsizlik (*bî-dâdî*) şum olur. Bu gelişimle hakkını yerine getirdim. Bir daha gelmem, zira ilim ile meşgulüm. Bundan başka hiçbir işle meşgul değilim. Eğer akla rücu edeceksen, verdiğim bu nasihat kifayet eder."

Tuğrul dedi:

"Bundan böyle artık (huzura) gelmekle Kadı'nın zahmet etmesini (*renc*) istemem. Zira icap eden, haber göndermek (*bâ-peygâm*) suretiyle söylenir. Söylediğine göre iş yapmayı kabul ettim. Bizler yeni (*nev*) ve "garip" insanlarız. Tâzîglerin âdetlerini (*resmkâ*) bilmeyiz. Kadı, haber (*peygam*) (göndermek suretiyle) nasihatlerini benden esirgemesin."

Kadı, "böyle yapayım" dedi, (evine) döndü ve kendisiyle gelmiş olan âyân da hep evlerine döndüler.

Ertesi gün (Tuğrul), Buzgân kumandanı Ebu'l-Kasım'a "vilâyet" verdi ve hil'at kuşattı. Kendi hazırlamış olduğu zırhlı kaftan ve ceketi (*cebe* ve *durrâ'a*), Türk biçimi altın eyeri (verdi). (Sonra) Ebu'l-Kasım atına binerek ¹ evine döndü ve işe girişti. Zırhlı kaftanda (*dur-râ'a*) çok yüksek (*hevl*) siyah bir elbise (siyah-pûşi) gördüler ki, bu Tuğrul'un onun emiri yapıyordu. (Onun hükümdarı olduğunu gösteriyordu).

Bendeleri Alevî'lerin nakîbi Seyyid Zeyd'in nezdinde bulunuyorum. Kendisi, çok dosttur ve (dostlukta) biriciktir. Bundan sonra da bendelerinin ulakları (*kâsîdân*) gelmekte devam edeceklerdir. Bu Alevî'nin sayesinde bendeleri bu hizmeti başarabilirim." ².

Mevzuumuz bakımından son derece ehemmiyetli olması itibariyle hemen hemen aynen naklettiğimiz bu malûmatı usulümüz gereğince tahlil ve tefsir ederek çıkan neticeleri tesbit edelim:

1) *Gazne'ye* geliş tarihinden anlıyoruz ki, mektup çok gecikmiştir. Zira yine mektubun daha ilk satırlarında bildirildiğine göre, İbrahim Yınal, Gazneliler ordusuna karşı kazandıkları zaferin 12 inci günü (takriben 10-12 Haziran 1038) *Nişâbur'ım* civarına gelmiştir. Halbuki mektup *Gazne'ye* iki ay sonra (11 Ağustos 1038) gelmiştir. Şu halde 1,5 aydan fazla bir gecikme vardır. Zaten mektubunun sonunda, Selçuklu şeflerini karşılamağa giden Alevîler nakîbi'nin evinde saklandığını söyleyen sâhib-i berîd de bunu daha başta itiraf etmektedir.

2) 200 kişilik mütevazı maiyetiyle şehir civarına gelen İbrahim Yınal elçisi vasıtasıyla, önce kendisini tanıtmıştır: O, Tuğrul, Dâvud ve Yabgu (Musa)nın öncüsüdür.

3) Sonra maksadını yine elçisi vasıtasıyla izah etmiştir: Şehir halkı hâkimiyetini kabul etmiyerek savaş yapmak istiyorsa, o geri dönecek ve

¹ Bu ibare sadece S. Nefisi neşrinde vardır. Bk. s. 674.

² Beyhakî, nşr. Ganî, s. 550-4; nşr. S. Nefisi, s. 670-4.

şeflerini haberdar edecektir. Eğer Selçuklu hâkimiyetini savaşız kabul edecekse, bu takdirde şehre gelecek ve Gazne hükümdarı Mesud'un adını hutbeden kaldırarak, Tuğrul adına hutbe okutacaktır. Bu suretle zamanın hâkimiyet telâkkisine göre, şehrin Selçuklu hâkimiyetine girdiği gerçekleşmiş ve ilân edilmiş olacaktır. Görülüyor ki, kendisini öncü olarak tanıtmaya rağmen, İbrahim Yinal, burada karşımıza bu kelimenin mutad olan mânası ile yalnız askerî öncü olarak çıkmamaktadır. O aynı zamanda, tâbiri caizse, bir siyasî öncü, bir siyasî komiserdir. Hem de şefleri namına hâkimiyetin tahakkuk ettirilmesini temin eden geniş selâhiyetli bir komiser. O birinci vasfını burada göstermeyecektir. Çünkü şehir halkı savaşıacaklarını bildirirlerse vazifesi, geri dönerek bunu şeflerine bilhassa sonradan dediğine göre, Tuğrul'a bildirmekten ibarettir.

Bu duruma göre, şehir halkı iki şıktan birini tercihte serbest bırakıyor demektir. Bununla beraber İbrahim, arkasından büyük bir ordunun gelmekte olduğunu hemen ilâve etmeyi de unutmuyor. Bu ifadeyi, şehir halkına, Selçuklu hâkimiyetini kan dökmeye meydan vermeden kabul ettirmeğe matuf bir tehdit olarak telâkki etmek yerinde olur. Bu nokta böyle tefsir edildiği takdirde, İbrahim Yinal ikinci vasfına (siyasî komiserlik vasfına) lâyük bir general olarak görünmektedir.

4) İbrahim Yinal, *Horasan'ın* merkezi olan *Nişâbur* hâkimiyetini kimin namına istiyordu? Şehir halkının kararını tahlil ve münakaşa mevzuu yapmadan önce bu suali cevaplandıralım:

İbrahim Yinal, adı geçen üç şefin öncüsü olduğunu söylemesine rağmen, şehir hâkimiyetini bu üç şef adına istememektedir. Mektubu okumağa devam ettiğimiz zaman görüyoruz ki, bizzat İbrahim Yinal'ın bir yerde büyüğümüz dediği, diğer bir yerde de âdil bir padişah olduğundan bahsettiği Tuğrul, Selçukluların tek hükümdarıdır. İşte, şehir hâkimiyetini bu hükümdar adına talep etmektedir.

Onun bu ifadelerinden anlıyoruz ki, devlet kurulmuştur. Tuğrul da bu devletin hükümdarıdır. Bu devlet, hâkimiyetini, *Nişâbur'a* kabul ettirmek suretiyle sahasını genişletmek istemektedir.

Devletin mahiyetinden bahsetmeden önce, ne zaman ve nasıl kurulduğunu münakaşa edelim.

Tezahürlerine göre, hiç olmazsa bizzat Selçukluların telâkkisince, kurulduğunu gördüğümüz devlet, öyle görünüyor ki, Serahs zaferini müteakip, doğmuştur. Bu zaferden sonra Selçukluların bu karara vardıkları anlaşılıyor. Bu kararlarını nasıl tatbik ettiklerini emsaline göre, tahmin etmek güç değildir. Zaferden sonra toplanan kurultay hükümdarlığa Tuğrul'u seçmiştir.

Görülüyor ki, üçlü şeflik sistemi, Yabgu'nun ikinci plâna düşmesiyle, ikili şeflik sistemi halini aldıktan sonra şimdi de, tek hükümdarlık haline gelmiştir. 12 Kasım 1036 da Selçuklu şefleri adına Gazne devletinden üç şehir talep eden iki Selçuklu elçisinin gelişinden beri arada geçen ve

birbuçuk seneyi pek fazla aşmayan bir müddet zarfında Selçuklu ailesi içinde nasıl bir bünye tahavvülü olmuştur ki, neticede yabguluk müessesesi hemen hemen tamamıyla tasfiye edilerek, mektupta bildirildiği gibi, bütün salâhiyet Tuğrul'a geçmiştir? Bu hususta fazla bir şey bilmiyoruz.

Fakat Tuğrul'un mutlak hâkimiyeti bir vakıadır: Zira gördük ki, Tuğrul'un, Dâvud'la Yabgu'yu *Serahs* ve *Merv'e* tâyin edeceği açıkça zikredilmektedir. Kendisi de, *Nişâbur* halkına gönderdiği mektupta kardeşi Dâvud'la amcası Yabgu'yu, bütün ordu kumandanlarıyla gönderdiğinden bahsetmektedir.

Tuğrul ile *Nişâbur'a* gelmediklerine göre, onların tıpkı İbrahim Yınal gibi, tâyin edildikleri şehirlere gönderildikleri anlaşılıyor. Zira onlar *Nişâbur'a*. gelmiş olsalardı, kaynakta kendilerinden şu veya bu vesile ile mutlaka bahsedilirdi.

Şu halde kurulan devletin eskisine nazaran daha merkeziyetçi bir karaktere sahip olduğu tereddütsüz söylenebilir.

5) Kurulan devletin, böylece tanzimine devam edilerek, aile âzası dışında kalan bazı kimselerin muhtelifvilâyetlere tâyin edildikleri hakkında misallere sahip bulunuyoruz:

Tıpkı *Dandanakan* zaferini müteakip yapıldığı gibi, ülkeler hanedan âzasından bazı prensler arasında "taksim" edilmiştir. Filhakika bazı kaynaklarımızın bildirdiklerine göre¹, daha 430 (1038-39) yılında, yani kazanılan bu savaşı müteakip Tuğrul, *Merv*, *Serahs* ve *Belh'i* kardeşi Davud'a; *Herat*, *Büşenç* ve *Sistan'i* amcası Musa'nın oğlu Hasan'a; *Dihistan'i* ise "ana bir kardeşi" İbrahim Yınal'a tevcih etmiştir. Görülüyor ki, Selçuklulara göre, devlet kurulmuş ve tesis safhasından tanzim safhasına geçilmiştir.

Bu zaferden sonra harekete geçen Sultan Mesud, *Cuzcan'i* aldığı zaman Selçuklular tarafından tâyin edilmiş olan valiyi yakalamış ve öldürtmüştü. Bu münferit bir misal olamaz. Selçukluların zaferi müteakip hemen devletin tanzimine girişdiklerine dair dikkate şayan bir hâdisedir. Nitekim "etrafa" nâibler gönderdiklerini de biliyoruz².

6) İşte mahiyetinden ve kuruluş şeklinden bahsettiğimiz bu devlete itaat edip etmeyecekleri sorulduğu zaman *Nişâbur* şehri ileri gelenleri

¹ Bu hususta bk. Sıbt, *Mir'âtü'z-zamân*, Isl. XI, 140 b; SrA., XVII, 155a; Sr B., XII, 91b; ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, s. 233. Hâdiseyi Tuğrul'un ölümü münasebetiyle bahis mevzuu eden bu son kaynak, tevcih işinin 430 yılında olduğunu iki yerde kaydetmektedir. Tek kusuru İbrahim'e *Kuhsistan* ile beraber *Horasan'in* da tevcih edildiğini söylemesidir.

² Bk. İbnü'l-Esîr, *ayn. yer.* Selçukluların, kendi adamlarını tayin etmek suretiyle aldıkları yerleri teşkilâtlandırıdıkları hakkında ayrıca bk. Sadrü'd-dîn Nişâbü'rî, s. 10; N. Lugal terc. s. 8.

(âyân), önce kendi aralarında konuşmuşlar, fakat kat'i bir karara varmamışlar ve kadı Sâid'e "başvurmuşlardır. Bu sonuncu önce müracaat edenlerin bu husustaki mütalâalarını öğrenmek istemiştir. Onlar da, şu üç nokta üzerinde durmuşlardır:

- a) Şehir tahkimattan mahrumdur.
- b) Şehir halkı silâhlı değildir.
- c) Nihayet, emrinde büyük bir ordu bulunan Subaşı'yı yenen Selçuklulara karşı mukavemet imkânsızdır.

Görülüyor ki, bütün bu üç nokta da şehir halkı aleyhindedir. Burada dikkatimizi çeken, bilhassa ikinci noktadır. Bundan anlıyoruz ki, şehirde Gazne ordusuna mensup veya Gazne taraftarı hiçbir silâhlı kuvvet ve kumandan kalmamıştır. Hepsi çekilip gitmişlerdir. Geri kalan, silâhlı olmayan ve silâh kullanmasını bilmeyen sivil halktır.

Üçüncü noktada ise, gayet güzel bir mukayese karşısındayız: Subaşı mağlup olduktan sonra şehrin mukavemet etmesine ve halkın şehri korumasına imkân yoktur.

7) Şehrin bu halinin tabîî neticesi olarak, İbrahim Yınal'ın karşısına muhatab olarak çıkanlar, hemen hemen münhasıran din adamlarıdır. Zaten şehrin mukadderatı hakkında nihai kararı vermesi için müracaat edilen zat da devlet sivil teşkilâtında vazifeli bir kadıdır.

8) Kadı Sâid'in, raiyetin savaş yapmaması ve hâkimiyetini kabul etmelerini talep eden bir hükümdara itaat etmesi hususundaki tavsiyeleri, zamanın hâkimiyet telâkkisine uygun mülâhazalardır. Nitekim o bu hususta Sultan Mahmud zamanına ait olmak üzere bir de gayet dikkate şayan misal getirmiştir.

Mevzuumuz bakımından üzerinde durulması icap eden nokta, bu Kadı'nın Selçuklular hakkındaki görüşleridir. Ona göre, Selçuklular kan akıtmaya ve yağmaya alışmış bir kitledir. Kendilerine itaat edilmediği takdirde onların şehri yağma ve halkını katliâma uğratacakları muhakkaktır. Bu itibarla kendilerine itaatten başka çare yoktur. Görülüyor ki, şehri itaate sevkeden âmil, Selçuklu sevgisi olmaktan ziyade, şimdiki kadar başka yerlerde yaptıklarına göre, onlardan duyulan korkudur. Yine ona göre, kudretli bir hükümdar olduğunu kabul ettiği Sultan Mesud'a bu şehir lazımsa, gelsin, alsın.

9) Verilen karar İbrahim'in elçisine bildirilmiştir ve teslim olmalarını icap ettiren sebepler yukarıda ifade edildiği şekilde izah edilmiştir.

Bundan başka Nişâburlular, Selçuklular hakkında duydukları korkuyu elçiye açıkça ifade etmekten de çekinmemişler ve bu âdetlerinden vaz geçmelerini tavsiye etmişlerdir. Selçuklulara, başka bir dünyanın varlığını hatırlatmışlardır. *Nişâbur* şehrini ayakta tutanlar ise, seher vakti dua edenlerdir. Bununla herhalde Selçuklular âdetleri olan zulümleri yapacak olurlarsa, cezalarını çekeceklerini söylemek istemişlerdir. Nitekim bu şehrin kendileri gibi çok insanlar gördüğünü söylemişlerdir.

10) Şehir ileri gelenlerinin bu mütalâalarını İbrahim Yınal'ın, yine aynı elçisi vasıtasıyla verdiği cevap ise şaheser denecek kadar mükemmeldir: Şehrin itaat ettiğini Tuğrul'a yazdığını, Selçuklu hanedanı azasını muhtelif şehirlere tâyin ettikten sonra onun buraya geleceğini bildiren İbrahim, sözü Selçukluların başka yerlerde yaptıkları yağma ve katliâma naklediyor, bunu kumandanların ve hanedan mensuplarının değil, Selçuklu ordusuna mensup askerlerin yaptığını itiraf

Fakat savaş halinde bulunulduğu için bunun zarurî olduğunu kaydediyor. Şimdi ise, şartların değiştiğini, vilâyetin kendilerinin olduğunu, içten veya dıştan kimsenin yağma ve katliâma cesaret edemeyeceğini söylüyor ki, bu sözler çok dikkate şayandır:

Bundan anlaşılıyor ki, devlet kuruluncaya kadar yapılan yağma ve katliâmlara sebep olan Selçuklular, bunu tabii telâkki etmektedirler. Fakat devlet kurulup da, nizam tesis edildikten ve vilâyet kendilerinin olduktan sonra yağma ve katliâm yaparlarsa, ancak o zaman onları ayıplamak lâzımdır. İbrahim'in temin ettiğine göre, bundan sonra böyle bir şeyin yapılmasına imkân yoktur.

Bu sözler Selçukluların, devlet kurulduktan sonra nasıl bir devlet adamı zihniyetine sahip olduklarını göstermesi itibariyle fevkalâde ehemmiyetlidir. Söz halinde kalan bu zihniyete ne dereceye kadar sadakat gösterdiklerini aşağıda göreceğiz. Burada hâdiselerin bu zafhasına âit olmak üzere şu kadar söylemekle iktifa edelim: Bir ara *Nişâbur'a*, gelen Çağrı şehri yağma etmek istemiş, Tuğrul, böyle bir teşebbüste bulunduğu takdirde kendi kendisini öldüreceğini söylemek suretiyle onu bu niyetinden vaz geçirmişti¹. Halbuki Davud'un, daha kendi adına hutbe okutmadan önce *Merv* halkına iyi muamele ettiğini biliyoruz².

11) Bu kuvvetli ve makul sözler, müzakereleri idare eden ileri gelenleri tatmin ettiği gibi, dellâllar vasıtasıyla ilân ettikleri zaman bütün şehir halkı da sükûnet buldu. Halbuki mektubun başında bildirildiğine göre, İbrahim Yınal'ın şehir kenarına geldiği haberi şehirde korku ve heyecan yaratmıştı.

12) İbrahim'e yapılan karşılama merasiminin mümkün olduğu kadar haşmetli olması için, aşağıda kendisinden ayrıca bahsedeceğimiz Buzgân kumandanı Ebu'l-Kasım'ın büyük rolü olduğu görülüyor. Kadı Sâid ile Alevîler nakîbi Zeyd müstesna bütün şehir ileri gelenleri kendisini karşılamağa çıkmışlardır. Mektupta açıkça söylendiğine göre, İbrahim'in maiyetinin azlığı ve kıyafeti karşılayanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Mahmud'un ve Mesud'un adamlarından başka kimseyi görememiş olan yaşlılar gizli gizli ağlıyorlardı. Buna mukabil yakışıklı bir genç oluşu ve güzel söz söyleyişi onları tesir altınada bırakmıştır. Onun

¹ M. A. Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, II, s. 420.

² Bk. İbnü'l-Esîr, nşr. Tornberg, IX (432 yılı hâdiseleri); nşr. Bulak, IX, s. 179.

bir devleti temsil eden zat olduğunu gösteren tek emare, bir alâmete (herhalde Selçuklulara mahsus rengi olan bir bayrağa) sahip olmasıdır.

Karşılamanın âyân dışında bir çok halkın onu görmek için yollara dökülmeleri, gelişinin muhtelif sebeplerle büyük alâka uyandırdığını göstermektedir. Gözleri sadece Mahmud'un ve Mesud'un hâkimiyetini temsil eden adamları görmeğe alışmış olan yaşlılar, bir taraftan gizli gizli ağlarken bir taraftan da İbrahim'in kıyafetine ve maiyetinin azlığına gülüyorlardı. İçlerinden "ne günlere kaldık" dedikleri muhakkaktır.

Bütün bunlar, onun elden geldiği kadar iyi karşılanmasına mâni olmamıştır: Ona bir çok yiyecek ve hediyeler götürülmüş ve selâmlamak üzere hergün nezdine gidilmiştir.

13) Bu kadar bir kuvvetle şehirde hâkim olmanın ve hele hâkimiyeti tatbik ve devam ettirmenin güçlüğü en iyi anlayanın, karşılama merasiminin mümkün olduğu kadar mükemmel olmasında canla başla çalıştığını gördüğümüz Buzgân kumandanı Ebu'l-Kasım olduğu görünüyor: Sıra şehrin Selçuklu hâkimiyetine geçtiğinin fiili tezahürü olan hutbe'nin bu yeni devlet adına okutulmasına gelince, İbrahim'i daha hazırlıklı gördüğümüz gibi, Ebu'l-Kasım da daha tedbirdir: 3-4 bin kişilik bir kuvvet toplamıştır. Daha önce kabiliyet ve dirayetinden bahsedilen mektupta bu münasebetle de onun Selçuklularla niçin ve nasıl temasa geldiği hakkında malûmat veriliyor. Sûrî'nin zulmüne uğrayan bu kumandan, Selçuklularla muhabereye girişmiş, neticede karşılıklı sevgi husule gelmiştir. Şu halde, bildiğimize göre, Selçuklu hâkimiyetine giren ilk Gazneli devleti askerî teşkilât mensubu odur. Yalnız onun, yeni kurulan Selçuklu devletini, Gazneliler devletine tercih ettiği için sonuncuyu terk ederek Selçuklular tarafına geçmemiş olduğunu unutmamak lâzımdır: Âmiri olan Horasan işleri nâzırı Sûrî ile şu veya bu sebeple arası açıldığı için Gazneliler devleti hizmetini bırakmış ve Selçuklulara hizmeti tercih etmiştir. Maamafih görüyoruz ki, bu geçiş, onun Selçuklulara sadakatle hizmet etmesine mani olmamıştır.

Yalnız yaptığı hizmet itibariyle değil, Selçuklular tarafına ilk geçen kumandan olması itibariyle bu geçiş fevkalade mühimdir. Bu kumandanın istikbalini, Selçukluların istikbaline bağlamasının ifade ettiği ilk mâna, Selçukluların istikballerinin müemmen; buna mukabil, Gazneliler devletinin istikbalinin karanlık olduğuna inanmasıdır.

Bu geçişin haiz olduğu ehemmiyetin daha iyi takdir edilebilmesi için bu kumandanın, bu maksadla ne zaman muhabereye giriştiğini bilmek çok iyi olurdu. Maalesef bu hususta sarîh kayıt yoktur.

Maamafih, onun Selçuklularla münasebete ne zaman geçtiğini takribi de olsa tayin pek güç olmasa gerektir.

3-4 bin kişilik kuvvet tedarik etmesi münasebetiyle Selçuklularla işbirliği yaptığını kaydeden mektupta, onun Selçuklularla mükâtebede

bulunmuş olduğu bildiriliyor. Şu halde bu münasebet kurma bu son Se-rahs zaferinden sonra olamaz. Çünkü müteaddit mektupların gidip gelmesi için çok daha fazla zamana ihtiyaç vardır.

Geriye kabule şayan tek durak noktası, yukarıda bahis mevzuu ettiğimiz -daha Selçukluların *İran'a*, girmesini müteakip ortaya çıkan-Sultan Mesud'un vezirinden şüphe ettiği zaman olabilir. Gördük ki, hükümdar vezirinden kendisine ihanet ettiğinden şüphe etmiştir. Vezir, bunu, kendisinin Selçuklular tarafına geçeceği ve onların vezirliğini kabul edeceği şeklinde tefsir etmiştir. Öyle görünüyor ki, tâ o zaman Gazne devleti sivil ve askerî teşkilâtına mensup ricalden Selçuklular tarafına geçen ya olmuştur, yahut da geçecekleri gizli istihbarat ajanları tarafından öğrenilmiştir. Eğer böyle olmasaydı, hükümdarın kendisini Selçuklu taraftarlığı ile itham etmesi, vezirin de bunu, Selçuklular tarafına geçme ve onların vezirliğini kabul etme şeklinde telâkki eylemesi zor düşünülebilirdi.

Öyle görünüyor ki, Ebu'l-Kasım veya başkaları daha o zamandan itibaren Selçuklularla münasebet kurmağa gayret etmişler ve açıktan açığa onlar tarafına geçmeseler bile, onlar lehine gizliden çalışmışlardır. Nitekim mektubun ifadesinden açıkça anlaşılıyor ki, daha İbrahim gelmeden önce Ebu'l-Kasım ile, herhalde Nişâbur hatibi olan, İsmail Sâbûnî, gizlice Tuğrul adına hutbe okutmak istemişlerse de, halkın galeyane gelmesi üzerine vaz geçmiştir.

Ebu'l-Kasım'ın Selçuklularla münasebete girişme tarihi ne zaman olursa olsun, şurası muhakkak ki, onun Selçuklu taraftarlığı ile resmen ortaya çıkmağa cesaret etmesi, onlara kendi ihtisas sahasında tesirli hizmetlerde bulunması *Horasan'ın* başşehri *Nişâbur'un* Selçuklu hâkimiyetine geçmesi hareketiyle başlamıştır.

Yaptığı hizmetlerin Tuğrul tarafından da takdir edildiği, mektubun muhtelif yerlerinde ifade edilmektedir. Meselâ Tuğrul yolda gelirken hep onunla, bir de Muvaffak adlı din adamıyla konuşmuştur. Yine Tuğrul işleri hep, Ebu'l-Kasım'a bırakmıştır. Mektubun sonunda verilen malûmattan anlaşılıyor ki, o nihayet kâfi derecede itimad uyardırmış, bunun neticesi olarak muayyen bir merasimle Selçuklu hizmetine alınmış, kendisine bir vilâyet tevcih edilmiş, o da Tuğrul'u resmen hükümdar tanımıştır.

İşte bu sebeptendir ki, Gazneliler devleti tasfiye edilmek şöyle dursun, daha kat'i neticeli bir mağlubiyete bile uğratılmadan, bir Gazneli devleti mensubunun, bu devleti bırakarak Selçuklular devleti hizmetine geçmesi dikkate şayandır.

14) Şehir namına âyân'ın Selçuklu hâkimiyetini kan dökülmesine meydan vermeden kabul etmesi, Tuğrul'u memnun etmiştir.

Bunu, İbrahim'e yazdığı mektuptan öğreniyoruz. O ayrıca Ebu'l-kasım'a ve Muvaffak'a da mektuplar yazmıştır. Onlara yazdığı mektup-

larda neler söylediğinden bahsedilmiyor. Muhteviyatı ne olursa olsun, şehir namına bu iki kişiye mektup yazması manalıdır: Demek ki, şehri onlar temsil etmektedirler.

Tuğrul'a göre, Nişâburlular böyle hareket etmekle akıllılık etmişlerdir. Buna karşılık o da nasıl âdil olduğunu onlara gösterecektir. Kendi ifadesine göre, o itaatini kendiliğinden arzeden, bu suretle yağma ve katliâmdan kurtulan halka bir zarar (*renci*) gelmemesi için bizzat *Nişâbur'a* gelmektedir.

Görülüyor ki, o, esasen *Horasan'ın*, başşehri olan *Nişâbur'u* merkez yapmak üzere geldiğini başlangıçta gizlemektedir. Fakat o ne derse desin, halk onun bu teşebbüsünü burayı daimî olarak ele geçirmek için geldiği şeklinde telâkki etmiştir.

15) Tuğrul için yapılan karşılama merasimi parlak olmuştur. Kadı Sâid müstesna, bütün şehir âyânı kendisini karşılamağa gitmişlerdir. Burada dikkat edeceğimiz nokta, Tuğrul'un hükümdarlık cephesinin nasıl tezahür ettiği: Kendisi kıyafet itibariyle alelade bir kumandandan pek farklı görünmemektedir. Hattâ bizzat silâhla mücehhez olması, hem tuhaf karşılanmıştır, herhalde hem de takdir edilmiştir. Hükümdarın silâhını bizzat kendisi taşıması pek tabîî bir şey değildir. Arslan, Sultan Mahmud'la meşhur konuşması esnasında oku ve yayları uşağından almıştı.

Buna mukabil 3-4 bin kişiden ibaret olan askeri tam teçizatlı ve zırhlıdır. Bu itibarla sayı bakımından az olmasına rağmen, askerlerin göz doldurucu bir manzara teşkil ettikleri muhakkaktır.

Tuğrul'un misafir olduğu bahçe bu ordunun hepsini misafir etmek için kâfi gelmediği halde, hiç kimse evlere misafir edilmemiştir. Açıkta kalanlar, bahçenin etrafında, herhalde çadırlarda, kalmışlardır. Askerin evlerde, aileler nezdinde misafir edilip edilmemesi meselesi, orta çağ Türk-İslâm tarihinde âdeta hükümdarın âdil olup olmadığı hakkında bir ölçü telâkki edilirdi. Mesele bu noktadan dikkate alınır, Tuğrul'un, hükümdar olarak ilk âdillik imtihanını verdiği hükümlenabilir. İkinci nokta, ferdi veya toplu en ufak disiplinsizlik vakasının geçmiş olmamasıdır. Halk herhangi şekilde rahatsız edilmiş olsaydı, raporda bahsedileceği muhakkaktı. Bu da Tuğrul'un hükümdar olarak geçirdiği ikinci imtihandır ve onun hakikî devlet adamı zihniyetine sahip olduğunu gösteren tipik bir misaldir.

Bununla beraber hükümdar olarak hareket ve muamelelerinde henüz acemilikler vardır. Naklettiğimiz mektupta bu nokta tenkit edilmektedir. Geldiğinin ertesi günü, kadı Sâid dahil, bütün şehir ileri gelenleri Tuğrul'u ziyarete gittikleri zaman, silsile-i meratip kaidelerine riayet edilmediğini görmüşlerdir: Her önüne gelen doğrudan Tuğrul'a hitap edebilmektedir.

Buna mukabil, yeni hükümdar, saltanat alâmetlerine sahip olmakta titizdir: Nişâbur'a gelir gelmez Sultan Mesud'un tahtına oturmuş, ve gelenleri bu şekilde kabul etmiştir. Onun hükümdarlık cephesinin en bariz tezahürü budur. Silâhlarını kendisi taşıyacak ve herkesle konuşacak

kadar mütevazî olan, sade elbiseli, keçe çizmeli Tuğrul, hükümdar olduğunu gösterecek en klâsik sembol olan taht meselesinde hassastır (Mesud namına *Nişâbur'u* tekrar işgal eden kumandanın ilk işi bu tahtı parçalamak olmuştur. Bunu aşağıda göreceğiz).

16) Aynı titizlik diğer hâkimiyet sembollerinde de gösterilmiştir. Meselâ gördüğümüz gibi daha kendisi *Nişâbur'a* gelmeden önce adına hutbe okutmuştur. Bu münasebetle onun aldığı unvanı da biliyoruz ¹: "*Sultanu'l-mu'azzam*" (Büyük Sultan). Demek ki o devlet daha ilk kurulduğu zaman "Sultan" unvanını almaktan çekinmemiştir. Halbuki aynı zafer neticesinde *Merv'i* işgal eden kardeşi Davud, galiba daha Tuğrul adına hutbe okutulmadan bir ay kadar önce kendi adına hutbe okutmuş, fakat sadece "*melikü'l-mülük*" (melikler meliki) unvanını almıştı ². Görülüyor ki, Çağrı Bey Davud, Sultan unvanını almamıştır. Bu hüviyetle o, Tuğrul'un vasalı durumundadır. Musa Yabgu adına hutbe okutulduğuna dair malûmatımız yoktur. Eğer bu bilgizisliğimiz kaynakların kifayetsizliğinden ileri gelmiyorsa, bu takdirde develetin üçlü şeflikten ikili hükümdarlık sistemine inkılap ettiği söylenebilir ki, bu, devletin yeni bir tekâmül merhalesine eriştiğini gösterir. Bu husus üzerinde ileride ayrıca duracağız.

17) Kadı Sâid, hükümdar Tuğrul'a nasihatlerde bulunmuştur. Onun nasihatlerinin hemen hemen hiçbir orijinal tarafı yoktur: Dinî mahiyeti haiz malûm sözlerdir. Bizim dikkatimizi çeken taraf, hitap tarzıdır: Onun Tuğrul'a hitabıyla, herhangi Gazneli devlet adamının Sultan Mesud'a hitabı arasında fark yoktur. Onun, oturduğu tahtın Sultan Mesud'a ait olduğunu hatırlatması da manalıdır.

18) Buna mukabil, Tuğrul'un cevabı dikkate şayandır: Yeni hükümdar, yeni ve yabancı olduğunu kabul ve Kadı'nın nasihatlerine her zaman muhtaç olduğunu itiraf etmektedir. Çünkü o, bizzat kendi ifadesine göre, yerli İran halkının, âdetlerini bilmemektedir. Bizce, verdiğimiz izahatın mevzuumuz bakımından en dikkate şayan noktası burasıdır. Zira bu sözleriyle Tuğrul, İran milletinin hükümdarı olduğunun ilk delilini vermektedir.

Görülüyor ki, artık Selçuklu meselesi, devletin kurulmasıyla, Gazneliler devletinin bir iç meselesi olmaktan çıkmıştır. Başka bir ifade ile Selçukluların müstakil tarihi bu andan itibaren başlamaktadır. Sultan Mesud'un, kurulan devleti, tanımaması ve Selçuklu şeflerim hâlâ tenkili gereken âsiler telâkki etmesi vardığımız bu nihai neticenin kıymeyine halel getirmez.

¹ Bk. İbnü'l-Esîr, nşr. Tornberg, IX (432 yılı hâdiseleri); nşr. Bulak, IX, 179.

² İbnü'l-Esîr, ayn. yerler.

II

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İslâm Âlemi içinde Selçuklular (devam)

- V — Sultan Mahmud'un ölümü ve oğlu Mesud'un tahta geçmesiyle değişen Şartlar ve Selçuklular. 1—22
1. Gazneliler Devleti'nin İç ve Dış Siyaseti; bunda Selçukluların yeri 2 — 8
 2. Gazneliler Devleti'nin Ali Tekin ile Selçuklulara karşı Harekete geçmesi. . . . 8—11
 3. Hârezm'de İstiklâl Hareketi ve Selçukluların dahil bulunduğu Üçlü İttifak . . . 12—14
 4. Mütteliklerden Ali Tekin'in Ölümü ile husule gelen yeni Şartlar ve Selçuklular. 15—21
 5. Hârezmşah Harun'un ölümü ile husule gelen Şartlar ve Selçuklular. 22—22

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

- Devlet Kurma Yolunda Selçuklular. 23—106
- I — Gazneliler Devleti'nin bir İç Siyaset Meselesi olarak Selçuklular .. 25—106
1. Horasan'a daha önce geçmiş olan Oğuzlar. 25—48
 - a) Sultan Mahmud Devrinde Oğuzlar. 25—32
 - b) Sultan Mesud Devrinde Oğuzlar. 32—48
 2. Tuğrul ve Çağrı Beylerin Horasan'a Geçmeleri. 48—73
 - a) Selçukluların Horasan'a geçişleri karşısında Gazneliler Devletinin aldığı Tedbirler. 51—59
 - b) Gazne ordusunun Selçuklular üzerine Yürümesi ve Selçukluların ilk Galibiyeti. 59—63
 - c) Zaferin Gazneliler ve Selçuklular bakımından Neticeleri. 63—67
 - d) Müzakereler ve Anlaşma. 67—70
 - e) Anlaşmanın Selçuklular tarafından İhlâli. 71—72
 - f) Müstakil Devlet Statüsüne sahip olan Selçukluların Yeni İttifak Sistemleri Kurmaları. 72—73
 3. Yeni Hâdiseler ve alınan Tedbirler. 74—85
 4. Gaznelilerin Selçuklular Üzerine yürümleri ve Selçukluların İkinci Zaferi. . . . 85—89
 5. Mağlubiyetin Gazneliler üzerindeki Tesirleri. 89—94
 6. Zaferin Selçuklular bakımından Tesirleri ve Nişâbur'un ilk İşgali 94—106

II. Kısımın Sonu

NOT: Bu yazı serisinin son kısmı aynı derginin XVI. cildinin ilk sayısında çıkacaktır.